

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

Завідувач кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 30 » травня 2023 року

УДК 159.922.7.364.63./64

ВПЛИВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХІКИ

Кваліфікаційна робота бакалавра
за освітньо-професійною програмою «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:

студентка 465 групи

Кулінка Марія Анатоліївна

Науковий керівник:

д.психол.н., професор

Лисенкова Ірина Петрівна

Миколаїв – 2023

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр

Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

«01» червня 2023 року

ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА

Студентці **Кулінка Марія Анатоліївна**.

1. Тема роботи: «Вплив домашнього насильства на формування дитячої психіки» затверджена наказом Чорноморського національного університету імені Петра Могили № 206 від «10» листопада 2022 року.
2. Об'єкт дослідження – домашнє насильство.
3. Предмет дослідження – індивідуальні особливості особистості внаслідок проживання домашнього насильства.
4. Завдання дослідження:
  - 1) Здійснити теоретичний аналіз насилля в загальному контексті та контексті сім'ї.
  - 2) Визначити вплив домашнього насильства на психіку дитини та охарактеризувати наслідки такого впливу.
  - 3) Емпірично дослідити особливості впливу домашнього насильства на дитячу психіку.

4) Проаналізувати та інтерпретувати отримані результати емпіричного дослідження.

5. Науковий керівник роботи.

ППП та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
Лисенкова Ірина Петрівна д.психол.н., професор, завідувач кафедри психології	21 вересня 2022 року _____	10 травня 2023 року _____

6. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра (КРБ)	Строк виконання етапів роботи
1.	Погодження керівником змісту КРБ.	10.10.2022 р.
2.	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження.	01.11.2022 р.
3.	Робота над підготовкою тексту КРБ.	
3.1.	Розділ 1. Домашнє насильство як психологічна проблема.	23.12.2022 р.
3.2.	Розділ 2. Емпіричне дослідження особливостей впливу домашнього насильства на дитячу психіку.	01.03.2023 р.
4.	Висновки.	10.05.2023 р.
5.	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист).	16.05.2023 р.
6.	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією.	21.06.2023 р.

Студентка

_____ Марія КУЛІНКА

Науковий керівник

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

АНОТАЦІЯ ПО ТЕМІ ВПЛИВУ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХІКИ

Дипломна робота: 128 с., 142 джерела.

Тема роботи: Вплив домашнього насильства на формування дитячої психіки

Розділ 1 присвячений теоретико-методологічним засадам дослідження впливу домашнього насильства на формування дитячої психіки. У першому підрозділі розглядаються поняття домашнього насильства в психолого-педагогічній науковій літературі. Другий підрозділ присвячений психологічним особливостям впливу домашнього насильства на формування дитячої психіки. Третій підрозділ розглядає умови формування здорової дитячої психіки під впливом домашнього насильства. Четвертий підрозділ простежує механізми психологічного захисту особистості.

Висновки до першого розділу містять підсумки та основні висновки, отримані під час аналізу теоретичних матеріалів першого розділу.

Розділ 2 присвячений емпіричному дослідженню впливу домашнього насильства на формування дитячої психіки. В першому підрозділі наводиться характеристика дослідницької вибірки та описуються методи дослідження. Другий підрозділ містить результати емпіричного дослідження.

У дипломній роботі також розглядаються рекомендації щодо зниження негативного впливу домашнього насильства на формування дитячої психіки.

Загальні висновки дипломної роботи містять основні результати дослідження, обговорення їх значущості та впливу на сучасну психолого-педагогічну практику.

Перелік ключових слів: Вплив, домашнє насильство, формування, дитяча психіка, вплив на психіку, насильство в родині, психологічні наслідки, соціальна адаптація, емоційний розвиток, поведінкові проблеми, травми, ризикові фактори, психологічна підтримка.

ANNOTATION ON THE INFLUENCE OF DOMESTIC VIOLENCE ON THE FORMATION OF THE CHILD'S PSYCHE

Diploma work: 128 p., 142 sources.

Theme of the work: The influence of domestic violence on the formation of the child's psyche

Chapter 1 is devoted to the theoretical and methodological foundations of the study of the impact of domestic violence on the formation of children's psyche. The first subsection discusses the concept of domestic violence in the psychological and pedagogical scientific literature. The second subsection is devoted to the psychological features of the impact of domestic violence on the formation of children's psyche. The third subsection examines the conditions for the formation of a healthy child's psyche under the influence of domestic violence. The fourth subsection traces the mechanisms of psychological protection of the individual.

Conclusions to Chapter 1 contain the results and main conclusions obtained during the analysis of the theoretical materials of Chapter 1.

Chapter 2 is devoted to an empirical study of the impact of domestic violence on the formation of children's psyche. The first subsection describes the research sample and the research methods. The second section contains the results of the empirical study.

The thesis also discusses recommendations for reducing the negative impact of domestic violence on the formation of children's psyche.

The general conclusions of the thesis contain the main results of the study, a discussion of their significance and impact on modern psychological and pedagogical practice.

Key words: Influence, domestic violence, formation, child psyche, impact on the psyche, domestic violence, psychological consequences, social adaptation, emotional development, behavioral problems, trauma, risk factors, psychological support.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХІКИ	7
1.1. Поняття домашнього насильства в психолого-педагогічній науковій літературі.....	7
1.2. Психологічні особливості впливу домашнього насильства на формування дитячої психіки.....	22
1.3. Умови формування здорової дитячої психіки під впливом домашнього насильства.....	29
1.4. Механізми психологічного захисту особистості.....	38
Висновки до першого розділу	44
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХІКИ.....	41
2.1. Характеристика дослідницької вибірки та методи дослідження.....	47
2.2. Результати емпіричного дослідження.....	54
2.3. Рекомендації щодо зниження негативного впливу домашнього насильства на формування психіки дитини.....	86
Висновки до другого розділу	92
ВИСНОВКИ.....	94

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	96
ДОДАТКИ.....	110

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я в загальному сенсі має не аби яку роль у суспільній життєдіяльності особистості. З точки зору розуміння соціального інституту, сім'я визначається набором певних соціальних норм та якостей, певних догм та зразків поведінки, що мають на меті регулювальний аспект взаємовідносин між подружжям, батьківсько-дитячими ролями та іншими особистостями із близького оточення. Сім'я, як осередок малої групи сформована на основі законодавчо-регулятивних нормативів або на кривому спорідненні, де індивідууми пов'язані між собою загальним веденням побуту, моральній відповідальності один з одним та взаємодопомогою.

Однак, у життєвих ситуаціях виникають і винятки, які виражаються у сімейному насильстві. Здебільшого жертвами сімейного насильства стають жінки та неповнолітні діти, які самотужки не здатні протистояти посяганням на їх фізичний та психологічний комфорт. Проблема насильства в сім'ї не є індивідуальною, особливо останніми роками це стає суспільною проблемою. Першочергова відмінність домашнього насилля від будь-якого іншого з видів – є те, що воно відбувається між особистостями, що знаходяться у родинних відносинах, котрі повинні навпаки бути безпечними та слугувати опорою та підтримкою.

Тема домашнього насильства є надзвичайно актуальною в сучасному світі. Це явище стає все більш поширеним, але водночас залишається недооціненим та недостатньо вивченим. Домашнє насильство може проявлятися у формі фізичного, психологічного, сексуального та економічного насильства. Воно може стати причиною серйозних травм, як для жертв, так і для їх родин.

Наразі дослідження в галузі домашнього насильства знаходяться в активній стадії. Багато організацій займаються проблемою домашнього насильства, пропонуючи різні програми та послуги для жертв. Крім того, проводяться численні дослідження, щоб зрозуміти причини та наслідки

домашнього насильства, а також розробити ефективні способи його запобігання та лікування.

Зокрема, в дослідженнях про домашнє насильство вивчаються такі аспекти:

- Причини домашнього насильства та фактори, що сприяють йому.
- Взаємозв'язок між домашнім насильством та іншими формами насильства, такими як булінг, насильство в школі та на роботі.
- Соціальні та економічні наслідки домашнього насильства, такі як стигма та втрата робочої здатності.
- Ефективні методи запобігання та лікування домашнього насильства, включаючи програми психологічної підтримки та навчання родинних відносин.

Загалом, розповсюдження та дослідження теми домашнього насильства є дуже важливими, оскільки вони сприяють розвитку ефективних способів боротьби з цим явищем та забезпеченню безпеки та захисту жертв домашнього насильства. Дослідження дозволяють ліпше розуміти механізми, які ведуть до насильства в сім'ї, та визначати групи ризику, що дозволяє ефективніше спрямовувати зусилля на запобігання йому.

Окрім того, розповсюдження теми домашнього насильства допомагає підвищити громадську свідомість та увагу до проблеми, зокрема в контексті гендерних стереотипів та насильства щодо жінок. Це змушує уряди та суспільство звертати увагу на питання запобігання насильства в сім'ї та забезпечення прав жертв.

Вагомим та актуальним є і те, що домашнє насильство є міжнародною проблемою, і кожна країна повинна займатися цим питанням на національному рівні, ухвалюючи законодавство, спрямоване на захист жертв, та забезпечуючи належну підтримку та ресурси для організацій, що працюють з жертвами насильства в сім'ї.

Усі суспільні структури, від уряду до громадськості, мають активно сприяти протидії домашньому насильству, підтримуючи дослідження та програми, які допомагають жертвам насильства в сім'ї, запобігають появі нових випадків та допомагають належно покарати злочинців.

Дану тему досліджували: Г. Кемп, Л. Шерман і Р. Беркс, Б. Леві, Р. Джіллес, М. Стейнман, Л. Лерман, Д. Зорза, Л. Уолкер, М. Косс, Р. Добаш, М. Страус, Д. Хайнс, Р. Геллес, Ю. Антонян, А. Ільяшенко, К. Силанов, Т. Веблен, У. Мітчелл, Р. Дарендорф, К. Боулдинг, Л. Козер, М. Страус, С. Стейнметц, І. Кон, А. Лисова, Н. Синягіна та інші.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити вплив домашнього насильства на формування дитячої психіки.

Відповідно до мети були визначені **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз насилля в загальному контексті та контексті сім'ї.
2. Визначити вплив домашнього насильства на психіку дитини та охарактеризувати наслідки такого впливу.
3. Емпірично дослідити особливості впливу домашнього насильства на дитячу психіку.
4. Проаналізувати та інтерпретувати отримані результати емпіричного дослідження.

Об'єкт дослідження – психологія домашнього насильства як феномену.

Предмет дослідження – вплив домашнього насильства на формування дитячої психіки.

Методи дослідження. Було використано комплекс методів:

- теоретичні методи: аналіз, порівняння, синтез, класифікація, систематизація та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень;

- емпіричні: Методика "Індекс життєвого стилю" (Life Style Index, LSI), Опитувальник Басса-Перрі (BPAQ), Опитувальник Басса-Дарки, Шкала реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера - Ю.Л. Ханіна,

Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) Е. Г. Ейдемільер і В. Юстицкіс, математико-статистичні методи дослідження.

Експериментальна база дослідження. В емпіричному дослідженні взяло участь 120 осіб різного вікового діапазону, що проживають у великих містах України. Особистості не були об'єднані віком, матеріальним статусом або іншими соціальними особливостями.

Теоретична та практична значущість. Теоретично синтезовано особливості виникнення, розвитку та впливу домашнього насильства на формування дитини; визначено наслідки впливу домашнього насильства на становлення особистості; проведена діагностика дала змогу виявити проблеми особливостей соціальної адаптації та психологічних особливостей дітей, на яких впливає домашнє насильство; надано рекомендації щодо зниження негативного впливу домашнього насильства на формування психіки дитини.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на: Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів,аспірантів,молодих вчених «Психологічна наука в XXI столітті : перспективи розвитку»(Миколаїв 2023) . Також основні положення на результати роботи доповідались на VIII Міжнародній науково-практичній конференції “SCIENTIFIC PROGRESS: INNOVATIONS, ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS” (м.Мюнхен,Німеччина 2023)

Публікації. Основний зміст і результати роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції відображено у 2 секції у збірнику матеріалів конференції.

Основний зміст та результати роботи Міжнародної науково-практичної конференції відображено у 54 статті.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, кожен з яких містить по декілька підрозділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (142 джерела) та додатків. У дипломі міститься 10 таблиць та 12 рисунків. Загальний обсяг роботи складає 125 сторінок, основний зміст – 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХІКИ

1.1. Поняття домашнього насильства в психолого-педагогічній науковій літературі

Насильство не означає лише фізичні напади на жінок або дітей з метою завдання болю і травм. Це також має соціально-негативні наслідки, які відображаються в різних сферах життя. Проблема насильства пов'язана з агресією і є однією з її проявів.

Агресія – це тенденція або сукупність тенденцій, які можуть виявлятися як у реальному поведінці, так і в фантазійних роздумах агресора. Метою цих проявів є завдання шкоди іншим, приниження, знищення або спонукання до певних дій.

Насильство і агресія можуть мати дуже серйозні наслідки для жертв і всього суспільства. Вони можуть призвести до травм, фізичних і психологічних наслідків, а також до втрати довіри в інших людей і соціальної ізоляції [17].

Сімейне насилля - це проблема, яка супроводжувала людство протягом багатьох століть. Історично, чоловіки часто вважалися «главою родини» та мали більше повноважень ніж жінки та діти. В таких суспільствах, сімейне насилля було допустимим і навіть законним явищем. Хоча в більшості розвинених країн на сьогоднішній день сімейне насилля вважається злочином, деякі країни продовжують зберігати традиційні стереотипи, які супроводжують насильство в родині [8].

Насилля у сім'ї може бути як фізичним, так і психологічним. Фізичне насильство, зазвичай, полягає в нападі на жертву з метою нанесення травм або болю. Психологічне насильство може мати багато форм, таких як загрози,

знуцання, приниження та інші форми ментального тиску.

Останніми роками, завдяки розвитку інформаційних технологій та зростання обізнаності людей, у світі спостерігається збільшення уваги до проблеми сімейного насильства. Розуміння того, що насильство в родині є недопустимим, стає все більш широко поширеним, і країни починають приймати закони, які забороняють цю форму насильства.

Незважаючи на це, деякі країни продовжують супроводжувати насильство в сім'ї традиційними стереотипами, такими як «право чоловіка на покарання своєї дружини». Ці стереотипи підтримують уявлення, що насильство - це нормальне явище, і що жінки та діти зобов'язані підкорятися чоловікові [97].

Для кращого розуміння проблеми необхідно детальніше розглянути основні аспекти даного феномену. Домашнє насилля, яке також можна назвати сімейним або побутовим насиллям, описує негативні дії одного члена сім'ї щодо іншого чи кількох інших членів, що проявляються повторно та виражаються у формі фізичного, психологічного, сексуального, економічного або іншого прояву, який може бути як словесним, так і невербальним. Сімейне насилля зазвичай починається зі складнощів у міжособистісних відносинах та з поступовою наростаючою інтенсивністю та частотою негативного впливу, який може включати фізичні травми, емоційне залякування, вербальне приниження, психологічне тероризування, економічне знущання, булінг, та інші форми насильства. Головною метою агресора у таких ситуаціях є отримання та збереження контролю над жертвою та знищення її самооцінки [37].

Л. Уолкер [110], американський дослідник теми домашнього насилля, розробив теорію циклічності негативних проявів у відносинах жертви насилля та агресора. Ця теорія включає чотири основні стадії.

Перша стадія - наростання напруги у сім'ї - характеризується збільшенням рівня невдоволеності та порушенням спілкування між учасниками. На цьому етапі жертва намагається знизити напругу відносин з агресором.

Друга стадія - насильницький інцидент - характеризується різким спалахом негативних емоцій та фізичним або вербальним насильством. На цьому етапі спостерігається активний прояв ярості, погроз, звинувачень та цькувань.

Третя стадія - етап примирення - передбачає вибачення та намагання агресора пояснити причину своєї поведінки. Часто агресор намагається перекласти відповідальність на жертву.

Четверта стадія - етап спокою («Медовий місяць») - характеризується забуттям ситуації насильства та отриманням прощення агресором. На цьому етапі стосунки у відносинах знову стають рівними та спокійними.

Важливо знати, що циклічність може повторюватися, і часом стадії можуть повторюватися зі збільшенням інтенсивності та тривалості кожного етапу. Підвищення уваги до цих стадій може допомогти запобігти насильству в сім'ї та покращити відносини між партнерами [140].

Агресивні прояви в сімейних відносинах є серйозною соціальною проблемою, яка вимагає уваги та вивчення з боку науковців. Сьогодні, завдяки соціологам-дослідникам, ми можемо стверджувати, що дана проблема має не лише психологічний, але і соціальний аспект [95].

Одна з головних теорій, що пояснює причини агресії від чоловіків, належить М. Кауфману [136]. За його словами, жодна людина не є винятково несхильною до агресії, проте проблема полягає в тому, як саме суспільство реагує на такі прояви. Кауфман підкреслює, що причини агресивної поведінки можуть мати коріння в дитинстві, коли хлопчикам забороняють висловлювати свої почуття. Це може призвести до підліткової агресивності та, у подальшому, до небезпечних проявів насильства в стосунках з жінками та дітьми.

Така поведінка здебільшого є наслідком компенсаторних функцій, викликаних відчуттям безвладдя та безпорадності, які може відчувати чоловік на роботі або в суспільстві. Намагаючись компенсувати свої негаразди, він може намагатись підкорити жінок та дітей, щоб продемонструвати свою владу та контроль [40].

М. Кіммель розробив свою власну інтерактивну теорію, яка стверджує, що соціалізація впливає на виникнення сімейного насилля. Згідно з його теорією, особистість, яка виростає в родині з такими проявами насильства, вважає такий тип комунікації прийнятним і в подальшому використовує його як норму спілкування.

Науковці розглядають комплексне нашарування різних факторів, які можуть призвести до прояву насильства у сім'ї [116]. Серед них можна виділити декілька ключових причин.

1. Соціокультурна природа виникнення насильства у сім'ї може бути пов'язана зі стереотипними уявленнями про взаємини в сім'ї, які формуються під час виховання та зовнішнім середовищем. Людина може розглядати насильство як єдину можливу форму взаємодії у сім'ї, оскільки така уява є домінуючою в культурі та суспільстві.

2. Власний життєвий досвід може впливати на прояв насильства. Якщо людина в дитинстві була жертвою насильства, то вона може вважати таку поведінку нормальною та універсально-прийнятною. Це може призводити до того, що в дорослому житті вона буде застосовувати подібний тип поведінки у взаєминах з близькими.

3. Травма дитинства може бути іншою причиною прояву насильства. Якщо людина в дитинстві пережила травмуючі ситуації та отримала негативний досвід, то в дорослому житті вона може використовувати близькі відносини для виміщення вранішніх комплексів.

4. Соціально-психологічна декомпенсація може бути ще однією причиною насильства. Якщо людина стикається з зовнішнім впливом, який перевищує її особистісну стабільність, вона може використовувати насильство як засіб компенсації власної незадоволеності та само ствердження.

Це може статися, коли людина не в змозі ефективно вирішити свої проблеми і конфлікти у взаєминах з іншими людьми або, наприклад, у випадку втрати роботи, важкої розлуки з коханою людиною, розлучення, психологічних проблем, депресії або стресу. Внаслідок цього вона може проявляти насильство,

сподіваючись, що це допоможе їй звести рахунки з тими, хто став причиною її незадоволеності.

5. Індивідуально-психологічні особливості людини також можуть мати вплив на прояв сімейного насильства. Якщо в певний час не були компенсовані достатньо адекватним вихованням надмірно проявлені особливості характеру, то це може призвести до схильності до насильства в подальшому.

Крім перерахованих причин, важливо зазначити, що дії людини можуть бути вплинуті зовнішніми чинниками, такими як наркотики, алкоголь або статусні розбіжності. Національна культура, традиції та суспільні норми також можуть впливати на прояв насильства в родині. Наприклад, у деяких культурах насильство може розглядатися як прийнятний спосіб вирішення конфліктів [11].

В даний час немає єдиної теорії, яка б пояснювала причини сімейного насильства. Натомість, існує кілька різних теорій, що розглядають це явище з різних ракурсів. Наприклад, одна з теорій пояснює виникнення сімейного насильства наявністю певних психічних порушень у людей, інша - впливом соціокультурного середовища на поведінку людини. Деякі дослідники відзначають, що наслідки послаблення управління інстинктами, розчарування, агресивність, адиктивна поведінка та психічні патології також можуть призвести до сімейного насильства. За теорією соціальної причини виникнення насильства, деякі культурні патерни можуть стимулювати негативну поведінку, таку як агресія, особливо якщо певні народи мають патріархальну соціальну культуру, яка домінує над жінками.

У багатьох випадках, насилля у сім'ї може бути спровоковане стресом, який виникає внаслідок різних життєвих обставин. Це можуть бути розбіжності у вихованні дітей, сексуальні проблеми, фінансові труднощі, відсутність роботи, тривала медична допомога та інше. Невирішені проблеми, темп розвитку суспільства, умови життя, які накладає суспільство, неможливість збалансувати бажане і можливе - все це може призвести до наростаючої напруги і агресивності, які виявляються на родині [26].

Ризик сімейного насильства збільшується через різні соціально-побутові обставини, такі як відсутність допомоги в побуті, обмеження або відсутність суспільної взаємодії, наявність обмежень соціальної підтримки та інше. Жінки, які стикаються з насильством у сім'ї, можуть бути обмежені агресором. Це може включати побиття, ізоляцію від оточуючих, контрольні дії щодо їх особистості, заборони на спілкування з родиною, друзями, колегами, а також на розвиток, навчання та роботу [105].

Часто побиття у сімейних відносинах пов'язують з вживанням алкоголю або інших психоактивних речовин. Науковці розбіжні у своїх думках про вплив алкоголю на поведінку особистості. Деякі вчені вважають, що алкоголь є причиною агресивної поведінки та виправдовують таку поведінку, коли особа перебуває під впливом алкоголю. Інші науковці дотримуються іншої думки, що алкоголь позбавляє людину контролю над своєю психікою та знижує бар'єри, тому він не є причиною агресивної поведінки.

Дослідження адиктивної поведінки показали, що алкоголь та наркотичні речовини впливають на психіку людини по-різному. Невелика кількість алкоголю не суттєво впливає на рівень агресії людини, але зі збільшенням кількості вживання алкоголю агресія збільшується. Наркотичні речовини не змінюють рівень агресії, навіть при збільшенні їх кількості. Навпаки, вони мають протилежний ефект в порівнянні з алкоголем. Тобто, під впливом наркотичних речовин особистість стає більш розслабленою та м'якою. Однак, випадки насильства, пов'язані зі зловживанням наркотиків, виникають не через самі наркотичні речовини, а через неможливість їх отримання. Залежні особистості можуть проявляти агресію в намаганні знайти кошти на нову дозу [8].

Дослідження показують, що рівень агресивності в сім'ї залежить від індивідуально-особистісних характеристик кожної особи. У чоловіків, які проявляють агресивність по відношенню до дружин або дітей, спостерігається наявність депресій, деспотичний тип характеру, одержимість та ревності. У жінок, які стають жертвами агресивних дій, спостерігається залежність, низька

самооцінка та традиційні устої відносно чоловічої та жіночої поведінки [96].

Якщо говорити про ситуації насилля над похилими людьми, то головним психологічним фактором є зміна ролей і залежність батьків від дорослих дітей. Постійні претензії, скарги та невдоволення дітей можуть впливати на стан психіки людини похилого віку та продукувати виникнення жорстокої поведінки.

Важливо зазначити, що залежність та низька самооцінка можуть бути викликані різними факторами, такими як недостатня увага батьків, психологічні травми, негативний вплив зовнішнього середовища тощо. Тому важливо розуміти причини такої поведінки і шукати способи покращення психологічного стану людини, що може допомогти запобігти насильству в родині та забезпечити гармонійні стосунки між членами родини [53].

Класифікація видів насильства може бути представлена двома типологіями, які використовує Міжнародна професійна спілка соціальних працівників [73]:

Перша типологія ґрунтується на характері насильницьких дій і включає фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство. Фізичне насильство полягає в навмисному завданні шкоди здоров'ю або фізичному болю, забороні доступу до основних потреб людини, таких як житло, їжа, одяг, а також утриманні неповнолітніх дітей від турботи про їх догляд, здоров'я та безпеку.

Прояви цього типу насильства можуть включати штовхання, хватання, кидання, удари руками, ногами, долонями або іншими предметами, утримання, придушення, побиття, використання зброї та катування. Зазвичай насильник прагне контролювати жертву, щоб та не зверталася по допомогу соціального або медичного характеру.

Друга типологія насильства, яку використовує Міжнародна професійна спілка соціальних працівників, зосереджується на характеристиках самого об'єкта насильства. Наприклад, дитяче насильство відбувається над неповнолітніми, старість може зробити людей більш вразливими до насильства,

а стать може бути причиною дискримінації. Крім того, насильство може бути пов'язане з етнічною приналежністю, соціальним статусом, професією, віковими особливостями та іншими чинниками.

Враховуючи обидві типології насильства, можна стверджувати, що насильство є широким поняттям, яке охоплює різноманітні види дій та характеристики об'єктів насильства [73].

- Фізичне насилля може бути визначене як цілеспрямована дія, яка заподіює шкоду здоров'ю чи фізичний біль. Це також може включати позбавлення особи волі, житла, їжі та одягу, які є нормальними умовами існування особистості.

- Психологічне насилля можна визначити як будь-які навмисні дії або поведінку, що спрямована на пониження честі, гідності, самоповаги та самооцінки особи. Це може включати в себе нанесення психологічного тиску, інтимне психологічне насилля, економічне насилля та соціальну ізоляцію [71].

Психологічне насилля може проявлятися у формі насмішок, образ, іншого нецензурного мовлення, дискредитації, різних форм маніпулювання та знущань над жертвою. Важливо зазначити, що психологічне насилля може бути довготривалим та залишати на жертві серйозні наслідки, включаючи тривогу, депресію, посттравматичний стресовий розлад, порушення самоповаги та інших психічних проблем [21].

Цей тип сімейного насилля характеризується вербальними образами, шантажем, актами насилля над дітьми з метою взяття контролю над партнером, погрози відносно самогубства (або нанесення собі або іншим близьким особистостям тілесних ушкоджень), цькування, насилля по відношенню до домашніх тварин або предметів навколишнього середовища, переслідування, контроль над діяльністю або соціальними контактами жертви, обмеження у пересуванні (медичній допомозі, спілкуванні із близькими та родичами), емоціональні «гойдалки», примушення до виконання певних неприйнятних для жертви дій, контроль над спілкуванням або розпорядком дня особистості. Внаслідок систематичної тенденції психологічного насилля, у жертви

змінюються психологічні особливості та стани, з'являється надмірна настороженість, депресивні стани, стрес, постійний страх, а в більш важких ситуаціях схильність до самогубства [75].

- Економічне насилля може бути визначене як систематичне позбавлення одного з дорослих членів родини можливості мати доступ до фінансових ресурсів сім'ї або розпоряджатися ними на свій розсуд. Це також може включати певний економічний тиск на неповнолітніх членів сім'ї. Таке насилля може мати багато форм, зокрема, відмова утримувати дітей, зберігання власних доходів в таємниці, незаконне використання спільних коштів або утримання їх виключно в розпорядженні агресора, контроль за витратами дружини та навіть утруднення доступу до освіти та професійного розвитку [98]. Це може мати серйозний вплив на життя жертв, особливо в ситуації, коли вони стикаються з втратою роботи або іншими фінансовими труднощами.

- Сексуальне насилля - це один з найбільш жорстоких видів насильства, яке може виявлятися як фізичним, так і психологічним примусом до виконання сексуальних дій. На жаль, це вид насильства є поширеним як серед дорослих, так і серед дітей. Особливо страждають діти, які є найбільш беззахисними і легко піддаються такому насильству.

У додаток до вищезгаданих форм насильства, до сексуального насильства можна віднести і статеві домагання, які здебільшого здійснюються в межах родини. Це можуть бути навіть непомітні дотики або інші несподівані дії з боку дорослих членів родини, що викликають у дитини стрес та занепокоєння. І, незважаючи на те, що такі дії можуть бути несвідомими, вони все ж можуть залишити негативний відбиток на житті дитини [82].

Отже, сексуальне насильство - це не тільки фізичні дії, що заподіюють тілесні ушкодження жертві, але і будь-які дії, спрямовані на примус до виконання сексуальних дій зі сторони дорослих членів родини або співробітників освітніх закладів, а саме: постійний сексуальний тиск, примус до статевого акту шляхом використання сили, погроз або шантажу (гвалтування, неправомірні форми схилу до інтиму, примус до статевого акту при наявності

«глядачів», примус до статевого акту із дітьми або іншими особистостями, фізичний примус або нанесення тілесних ушкоджень жертві).

У багатьох випадках насильство в родині має циклічний характер, який проходить певний сценарій - від рідкісних проявів агресії до збільшення жорстокості та насильства. Ці форми насильства можуть бути різноманітними, наприклад, гвалтування, вбивство, яке відбувається на тлі сексуального насильства, або фізичне насильство. Усі ці ситуації мають негативний вплив на фізичне та психологічне здоров'я жінок та дітей. Крім того, жертви насильства часто стикаються з додатковими проблемами - спочатку вони відчують сором за ситуацію, потім розмислюючи вона бере на себе відповідальність за ситуацію, що із нею трапилась (не змогла знайти спосіб уникнути, не змогла захиститись, не змогла зупинити тощо), жертва вважає себе відповідальною за дії та поведінку агресора [108].

Розглядаючи випадки насильства щодо дітей, можна виділити кілька типів: ігнорування інтересів та потреб дитини, недостатня забезпеченість у відношенні одягу, харчування, виховання, розвитку та навчання, відмова в медичній допомозі з боку батьків або опікунів. Незалежно від того, чи ці дії були свідомими, або спричинені недосвідченістю, фінансовою нестабільністю або незнанням, такі ситуації можуть бути віднесені до категорії сімейного насильства [1].

У всіх країнах можна спостерігати наявність сімейного насильства, яке поширюється на дітей, і це не залежить від політичного, соціального, етнографічного або економічного становища країни. Діти є вразливими перед насильством через свою фізичну, психічну та соціальну незрілість, а також залежність від осіб, які їх виховують. Жорстоке поводження з дітьми, ігнорування їх потреб та інтересів може мати негативний вплив на їх здоров'я, розвиток та соціалізацію, а в найгірших випадках – загрожувати їх життю. Діти, які стали жертвами насильства, можуть мати затримку у розвитку, фізичні вади та психоемоційні розлади [15].

Наслідки насильства над дітьми можуть мати як нагальні, так і більш

повільно виникаючі наслідки [10].

Серед нагальних наслідків можна виділити фізичні травми (наприклад, побиття) або тілесні ушкодження. Це може привести до мігрені, втрати свідомості, струсу мозку, психічних розладів, збільшення агресивності, порушення сексуальної орієнтації. Негативний вплив на фізичному рівні може проявлятися як надмірна збудливість, бажання постійно бігти, ховатися, або ж, навпаки, заторможеність і відсутність емоційної реакції. Незалежно від прояву, на глибинному рівні дитина переживає надмірний стрес, тривогу та гнів, а старшим дітям притаманні депресивні стани, відчуття неповноцінності та неспроможності.

Діти, у сім'ях котрих наявні тілесні ушкодження, постійні конфлікти, фізичні покарання, суворі методи виховання, там, де дітям не надають достатньої підтримки, уваги та допомоги (наприклад у сім'ях де батьки надмірно вживають алкоголь) – наявні ознаки затримки фізичного або психічного розвитку [25].

Внаслідок насилля над дітьми, можуть виникати не лише фізичні проблеми – пошкодження частин тіла, переломи, гематоми, а ще й захворювання, що передаються статевим шляхом. Окрім цього і не менш важливим є вплив психосоматичного характеру – ожиріння, анорексія, порушення харчової поведінки, шкірні висипи, алергічна патологія, виразка шлунку, болі в нижній частині живота (при сексуальному насиллі), м'язові спазми, конвульсивні посмикування, нервовий тик та заїкання.

Наслідками агресивного поведіння із дітьми у сім'ї є перенос цього гніву на інших більш слабших особистостей (однолітків або дітей молодшого віку). Такі прояви гніву а агресії можуть проявляться не постійно, а систематично, наприклад в процесі гри, без певної на то причини. Інколи відбувається і протилежна реакція, коли дитина, по відношенню до якого проявляють насильницькі дії поводить себе занадто пасивно і не здатна до самозахисту. В будь-якому із описаних варіантів відбувається порушення контакту спілкування та взаємодії із однолітками [44].

У емоційно-депривованих дітей здебільшого надмірно проявлене бажання привернути до себе увагу, в багатьох випадках це виражається у вигляді ексцентричної поведінки, надмірної емоційності, зухвалості. Найбільш розповсюджена реакція дитини на домашнє насилля – це низька самооцінка, яка сприяє виникненню низки психологічних порушень. Особистість, що має низьку самооцінку переживає почуття провини та сорому, їм властиве заниження власної значимості, розвивається комплекс неповноцінності та затверджується розуміння – «ти найгірший». В більш віддаленому розумінні такі твердження негативно впливатимуть на досягнення успіху та спілкуванню в цілому.

Якщо аналізувати аспекти дитячого насилля, можна визначити дві основні проблеми – шкода для самої жертви, а також і для соціального оточення. Особистості, по відношенню до яких відбувалось насилля мають труднощі соціалізації – порушення у спілкуванні із дорослими, відсутні навички спілкування із однолітками, занижена здатність до навчання та ерудованості, страждає емоційний інтелект тощо. В подальшому власне «місце під сонцем» такі особистості знаходять у кримінальному середовищі, асоціальній (деліквентній) поведінці, адиктивній поведінці тощо [46].

Види насильницьких дій відносно об'єкта насильства:

Основними характеристиками відповідно до яких визначається об'єкт насилля є різноманітними. Якщо брати до уваги особливості статевих характеристик, можна виділити наступні особливості та види:

1. Насилля, яке відбувається чоловіками по відношенню до жіночої статі.

В більшості випадків, жертвою насилля у сімейних відносинах стають саме жінки. Це обумовлюється тим, що жінки більш вразливі, менш сильні за чоловіків, також важливий вплив мають домінуючі характеристики особистостей чоловічої статі. Дослідник феміністської теорії С. Брауміллер визначив, що причиною виникнення насилля жінок у сімейний відносинах є особливості чоловічої психології, де вважається, що особистості чоловічої статі

за своєю природою є домінуючою статтю. Однак, не слід вважати, що усі чоловіки мають патологічну схильність до агресії, нові дослідження вказують на те, що агресивність людини не залежить від її статі.

Аналізуючи психоаналітичний підхід З. Фрейда [111], можна спостерігати ще одну особливість, яка заключається у припущенні у зіткненні «Воно» і «Над Я», як особливості зіткнення власних інстинктів і норм, яке нам диктує суспільство. Такі внутрішні протистояння, які не можуть знайти однозначного виходу і призводять до виникнення домашнього насилля.

Досліджуючи тему домашнього насилля, Л. Берковіц [121] зауважив на тому, що виникнення насилля має тісний взаємозв'язок із соціальними та культурними особливостями, а також із особливістю агресивної поведінки у сім'ї та у соціумі. Основною думкою автора є те, що між жертвою та агресором є тісний взаємозв'язок, а прояв грубості породжує ще більшу грубість, тому агресивні дії відносно когось викликає зворотню агресію опонента.

Проаналізувавши вищеназвані підходи авторів можна припустити, що сімейне насилля відносно особистостей жіночої статі в більшості випадків виникає не внаслідок соціально-культурних особливостей проживання або чоловіків в цілому, а саме через жінок. При цьому, даний феномен є не лише відповідною реакцією чоловіків на жіночу агресію, а саме відсутністю будь-яких дій від самих жертв насилля. Жертва на перших етапах прояву насильства по відношенню до себе відчуває достатньо сильний емоційний шок. Якщо в цей момент вона проявить достатній опір, то за статистикою у 80% випадків подібного роду насильницькі дії більше повторюватись не будуть [28].

Негативним моментом відносно опору від агресивних дій є те, що жінки в більшості випадків дають агресору час на те, щоб він подумав над власною поведінкою, вибачився, зрозумів власні некоректні дії і більше такого не повторював, проте на практиці такі «шанси» лише ускладнюють подальше співіснування і проблема домашнього насилля лише набирає обертів [13].

Наслідки, які жертва отримує внаслідок насилля визначається не лише синцями, подряпинами та гематомами, окрім цього виникають і психологічні

травми, які не без сторонньої допомоги не можна буде подолати. Спочатку виникає синдром набутої безпорадності, який з плином часу переходить у депресивні стани, виникає неможливість самостійного прийняття рішень, залежність від думки оточуючих, виникає і постійно нагадує про себе відчуття провини у тій ситуації що склалася, деформація розуміння сутності насилля, неврози, психози та інші негативні психологічні наслідки [47].

2. Насилля, що спрямоване від жінки по відношенню до чоловіка.

Проблема домашнього насилля, що походить від жінок по відношенню до чоловіків з'явилась відносно нещодавно. Причиною такої зміни тенденції послугувало те, що більшість досліджень в минулому було сформовано стереотипним баченням дослідників відносно особистостей-агресорів. Однак, феміністські організації та кампанії привернули увагу дослідників відносно того, що і жінки можуть виступати у ролі агресорів відносно чоловіків. Аналізуючи позицію радикального фемінізму було визначено, що жінка в більшості випадків виступає в ролі жертви, а чоловік у ролі агресора. Відповідно до цього, радикальний фемінізм наголошує на проблемі насилля проти жінок, а не насилля в сім'ї. Однак поглиблюючись в дану тему можна виокремити, що і чоловіки можуть відчувати на собі насилля з боку жінок. Останніми роками лунають новини відносно того, що, наприклад жінка вбила чоловіка доки він спав [47].

В більшості випадків жінкам надають статус жертви, пояснюючи це тим, що заподіяне було зроблено в стані афекту, або через самооборону внаслідок агресії чоловіка. Такі випадки стали достатньо розповсюдженими, однак спираючись на шаблонність стосовно слабкості та беззахисності жінок, котрі не можуть самостійно за себе постояти, роль захисту на себе взяла держава, поліція, судді, лікарі та інші соціальні гаранті безпеки.

Аналіз теми агресивності жінок відносно чоловіків пояснюється здебільшого самообороною, проте характерологічною особливістю таких жінок є наявність депресивних станів і залежність. Аналіз причин такої поведінки жінок, які виступають у ролі сімейного агресора є корисливі мотиви, помста

або момент непереборної злості та люті [29].

Особливості поведінки жертв у випадку прояву агресії по відношенню до них є достатньо різноманітними і залежать від характерологічних особливостей кожної людини. Нижче представлені чотири основні стратегії поведінки жертв, які можуть призвести до припинення та подальшого виникнення побутового насильства [42]:

1. Активна стратегія (Пошук захисту). В даному випадку, жертва насилля шукає захисту у сторонній людей, організацій, держави, звертаючись по допомогу від агресора.

2. Відповідна реакція. В даному випадку жертва дає відсіч агресору, тобто відповідь агресією на агресію. В деяких випадках, агресор стикаючись із відповідною реакцією, що перевищує його силу, то скоріш за все це припинить насильницькі дії. Проте є й інша сторона даної стратегії, жертва відчувши себе переможцем може, помінятися ролями із агресором.

3. Конформістська (стратегія прощення). В даному випадку жертва вважає за краще не вступати в конфлікт і не протидіяти агресору. Така поведінка призводить до розуміння агресором власної всездозволеності та безкарності. В такому випадку проблема насилля сім'ї не може бути ефективно вирішена ні на рівні сімейних відносин ні за допомогою соціального впливу [42].

Отже, насилля у сім'ї може мати різні форми, включаючи фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насилля. Це може бути пов'язано з контролем поведінки, ізоляцією від сім'ї та друзів, обмеженням доступу до фінансів та основних потреб, а також з вимаганням чи залякуванням.

Сімейне насилля може мати серйозні наслідки для жертв, включаючи психічні та фізичні проблеми, зниження самооцінки та самоповаги, депресію, тривожність, пошкодження органів та інші проблеми здоров'я. Діти, які є свідками сімейного насилля, також можуть мати серйозні наслідки, включаючи проблеми зі здоров'ям, розвитком та поведінкою [34].

Однак, незважаючи на те, що сімейне насилля є широко поширеною

проблемою, жертви не завжди отримують необхідну допомогу та підтримку. Страх перед реакцією або реакцією близьких людей, стигма та недостатнє усвідомлення проблеми можуть перешкоджати зверненню за допомогою.

Тому важливо збільшувати обізнаність про сімейне насилля та забезпечувати належну підтримку жертвам. Це може включати забезпечення безпечного місця для перебування, психологічну підтримку та доступ до необхідних служб. Крім того, важливо здійснювати правові заходи для запобігання сімейному насиллю та покарання винних осіб.

1.2. Психологічні особливості впливу домашнього насильства на формування дитячої психіки

Виникнення та розвиток домашнього насилля має достатньо різноманітні причини. Серед достатньо розповсюджених причин виділяють родинне наслідування, стереотипність мислення, патологічні проблеми та інше [31].

– Родинне наслідування. В даному випадку діти, які росли у родинах, де по відношенню до когось із родичів відбувалось насилля, беруть за основу таку стратегію поведінки і поводять себе настільки ж типово із власними сім'ями. (Наприклад, у сім'ї дитини батько постійно проявляв агресію відносно матері. У дорослому житті така особистість буде проявляти агресію відносно власної дружини).

– Батьки (або один з батьків) постійно проявляли агресію відносно дитини. У дорослому житті така особистість може проявляти агресивність та подібну стратегію виховання відносно власних дітей.

– Стереотипність мислення. У тому випадку, коли дитина виховувалась у родині із матріархальним або патріархальним стилем. Дитина у

дорослому житті переймає подібний стиль взаємодії із власною родиною.

- Впевненість у тому, що жертва сама бажає бути у такому положенні і не може розірвати подібні відносини.

- Підвищений рівень тривожності і сильне занепокоєння з приводу власного положення, адже в будь-який момент існує можливість втратити свій авторитет і залишитись без жертви.

- Наявність будь-якої із залежностей: наркотична залежність, алкогольна залежність, ігроманія тощо.

- Знижений рівень самооцінки.

- Неможливість нести відповідальність за власні вчинки та дії.

- Підвищений рівень стресу, що сформований на побутовому, економічному або соціальному рівнях [30].

- Непереборне бажання заподіяти комусь шкоду, прояви садизму.

- Психопатологія. Психопатія – вид розладу особистості, для якого характерно неприйняття соціальних норм, підвищеного рівня агресивності, імпульсивним діями та неможливістю сформувати власні прив'язаності [7].

Наслідки впливу домашнього насилля на особистість може бути достатньо різноманітним при цьому впливаючи не лише на саму людину, а й на суспільство вцілому. В більшості випадків можна виділити три типи наслідків, з яких перші впливають безпосередньо на саму особистість, а останній на суспільство у загальному сенсі [34]:

1. Короткочасний вплив

- Травми фізичного характеру
- Підвищений стан тривожності та відчуття страху
- Депресивні стани
- Сексопатології та порушення сексуального життя.

2. Довготривалі

- Небажання створювати сімейні відносини
- Ненависть до особистостей жіночої/чоловічої статі

- Відсутність планування відносно власного життя
- Психосоматичні прояви
- Психічні захворювання, неврози
- Залежність від оцінки соціума

3. Наслідки соціального характеру

- Втрата людського життя
- Втрата продовження роду
- Державні витрати на реабілітацію та лікування постраждалих від сімейного насилля
- Виникнення та прояв жорстокості у суспільстві, враховуючи те, що ті хто був жертвами в минулому, в подальшому житті можуть стати агресорами.

З метою визначення причин виникнення насилля у сімейних відносинах, спершу необхідно визначити причини виникнення агресивної поведінки. Для агресора тригером може стати будь-яка адаптаційна проблема, наприклад один з партнерів хоче вийти з відносин. Рівень прояву агресивності по відношенню до іншого може залежати від певних особливостей [34]:

- Рівень фізіологічного збудження. В даному випадку, в залежності від рівня емоційного збудження залежить особливості прояву агресії по відношенню до жертви.

- Минулий досвід прояву агресивної поведінки або спостереження за даною ситуацією зі сторони (дитина бачила поведінку батьків). Особливості результату прояву агресивності (негативні або позитивні), тобто наскільки в минулому була вирішена задача внаслідок застосування агресії.

- Виникнення стану фрустрації або аверсивних подразників. Серед таких «тригерів» можуть бути певні больові відчуття, звукові подразники, запахи тощо.

Агресія має достатньо різновидів, проте найбільш проявлена – це реактивна та проактивна. Реактивна агресія – виникає в моменти аверсивної або фруструючої ситуації і лише у ситуаціях, коли супроводжується гнівом. Для даного типу агресії гнів є невід’ємним елементом. Даний ви емоційного прояву

виникає у ситуаціях, коли агресор відчуває власну перевершеність (на фізичному, емоційному, інтелектуальному рівнях). У тому випадку, коли людина не відчуває такої перевершеності – це заміщується страхом та не проявляються агресивні дії [59].

Причинами виникнення реактивної поведінки в більшості випадків є гендерна нерівність та особистісні переконання у домінуючі особливості чоловіків у сім'ї та суспільстві, та імпульсивність особистостей чоловічої статі.

Проактивна агресія – це вид агресії, що використовується для досягнення певного необхідного результату, який особистості, що проявляє таку агресію необхідно отримати від своєї жертви. Для даного виду агресії характерно емоційне збудження та смак задоволення, а не стан гніву, як у минулому випадку. Виходячи з цього можна стверджувати, що на виникнення даного виду агресії впливає асоціальний розлад особистості, або наслідування прикладу, який дитина засвоїла з дитинства. Якщо аналізувати ситуації сімейного життя, можна відзначити, що в більшості випадків переважає саме проактивна агресивна поведінка [54].

У сімейних відносинах агресивні фізичні прояви виникають не з перших моментів сімейного життя, а поступово від ситуацій негативних висловлювань, висміювань до більш суттєво-негативних проявів, наприклад побиття. Першочергово виникає накопичення напруги на фоні побутових або особистісних розбіжностей, згодом це невдоволення виплескується у вигляді змін інтонацій голосу, підвищення голосу, звинувачення, роздратування, сварка, а в подальшому з'являється відчуття провини та сорому. Однак, у тому випадку, коли партнери не окреслюють особистісні межі, не ставить заборони на спілкування у такому тоні та не акцентується увага на неможливості подібного спілкування у такому форматі – виникає більш агресивна форма спілкування, які з часом будуть лише наростати та сформуються у побиття, нанесення тяжких тілесних ушкоджень тощо [89].

Після прояву агресивної поведінки та виміщення злості, агресор відчуває власну провину, кається у скоєному, благає про прощення та

зарікається відносно повтору подібної ситуації. Проте, якщо на даному етапі не будуть задіяні обмеження відносно подібного роду поведінки, такі ситуації будуть повторюватись з певною періодичністю із подібним сценарієм та наростаючим темпом. Наростаючий темп та інтенсивність будуть проявлені у вигляді збільшення кількості ситуацій невдоволення, підвищення напруженості та фрустрованості, що будуть знову призводити до агресивності та насилля.

Соціологи подібного роду ситуації називають «нога у двері». Феномен домашнього насилля формується не одномоментно, він розтягнутий у часі, повільно та не квапливо формується. І чим довший період формування агресивних проявів, тим рідше жертва вважає, що це не є чимось зверхнім (іншими словами жертва звикає до поступового приниження, сарказму тощо) і не бачить проблем у відносинах, а тому достатньо рідко звертається по допомогу [79].

У виникненні сімейного насилля вагоме значення має феномен когнітивного дисонансу. Особливості даного феномену полягають у тому, що у особистості виникає незрозуміле протиріччя між власними переконаннями та поведінкою, внаслідок чого з'являється активне напруження та дискомфорт. У тому випадку, коли індивідуальні переконання не йдуть у розріз із поведінкою – відчувається комфорт та задоволеність.

З метою зменшення або уникнення дискомфортних явищ, людина змінює поведінку відносно особистісних переконань, а у випадках, коли зміна поведінки неможлива – особистість буде намагатися змінити власні переконання. Виходячи з цього можна зробити висновок, що індивідуально-особистісні переконання впливають на поведінкові особливості, і протилежно – поведінкові особливості впливають на індивідуально-особистісні переконання [78].

Спираючись на основи феномену когнітивного дисонансу, у тому випадку, коли жертва пробачає агресора, не робить ніяких кардинальних дій аби подібні ситуації не повторювались, не окреслює власні границі, то відбувається зміна переконань, де жертва стає на сторону агресора і вважає не

його винним у подібних ситуаціях, а саме себе – «Я не права була; я заслуговую на подібне ставлення; та інше». Аналізуючи таке розуміння можна стверджувати, що приймають участь у сімейному насиллі обидві сторони.

У сучасних реаліях існує певний парадокс, який проявлений у тому, що агресор знущається над власною жертвою, а остання не лише не залишає його на самоті із своєю агресією, а ще й шукає виправдання таким вчинкам. Достатньо часто такі ситуації супроводжуються фразами: «Я його/її дуже кохаю, тому пробачаю». Такі ситуації достатньо часто схожі на «Стокгольмський синдром», де окрім когнітивного дисонансу присутні й певні партнерські залежності. Для формування між особистостями «Стокгольмського синдрому» необхідно декілька додаткових умов [81]:

1. Агресор загрожує виживанню, або партнер вважає що для його виживання є загроза.
2. Особистість відчуває себе у кайданах і не може вийти з певної ситуації (наприклад, піти від чоловіка).
3. Агресор не дає своєму партнеру (або іншій особистості) спілкуватись з соціумом – з'являється ізоляція.
4. Інколи у агресора виникає прояв чуттєвості, доброти та демонстративний прояв «любові».

Важливим моментом є різниця між факторами виникнення агресивності та проявами агресії. Прояви агресії виникають у особистостей внаслідок больових відчуттів, стану роздратованості, підвищення температури навколишнього середовища, різного роду шуми, погане самопочуття, стресові ситуації, фруструючі моменти, сторонні запахи, вплив алкоголю або психоактивних речовин. В свою чергу, на агресивність впливає психічні або психоневрологічні розлади (наприклад, дисоціальний розлад особистості), зміна особистості за органічним типом, наслідування агресивності за прикладом сім'ї, емоційні розлади особистості, етнічні та культурні патерни гендерних ролей у сім'ї, пубертатний та молодий вік, низький рівень інтелекту та емоційного інтелекту, деменція, власний досвід насилля та агресії, наявна

залежність, враження лобових ділянок мозку [95].

Виходячи із такого розшарування ми можемо відзначити, що не певні фактори (наприклад, вживання ПАР, температурні явища, больові відчуття) ми здатні впливати, а для певних обставин необхідний час та поступова робота із спеціалістами.

Відповідно до ситуації із сексуальним насиллям, де на його виникнення впливає сукупність певних факторів ситуація відрізняється. Основним факторами виникнення сексуального насилля є жорстоке відношення до особистостей жіночої статі та сексуальна нерозбірливість [84]. Якщо ж негативне ставлення до жінок є наслідком загального типу агресивності, індивідуальною неповагою до них через особливості сімейного виховання, культурних та етнічних особливостей, ситуацій соціального характеру, то сексуальна нерозбірливість в свою чергу – відзначається широким діапазоном сексуальної допустимості, вседозволеністю та відсутністю певних границь [10].

Особливості агресивних проявів та насилля може бути запозичена дитиною від батьків, шляхом певних патернів та механізмів: ідентифікування дитиною себе із кимось із батьків, в тому випадку, коли дитина на власні очі бачить насильницькі та агресивні дії у відносинах батьків та шляхом соціального навчання. Статеворольова ідентифікація формується від батька або матері та залежить від статевої приналежності дитини [91].

Особистості чоловічої статі ідентифікують себе із батьком, при цьому копіюють його поведінку по відношенню до дружини (матері) та інших особистостей жіночої статі. У тому випадку, коли батько дитини проявляє агресивність та насильницькі дії відносно його матері або інших жінок – в більшості випадків дитина у зрілому віці буде проявляти таку ж модель поведінки, особливо при наявності розбіжностей і власним партнером [72].

Дівчата ідентифікують себе із матір'ю і у тому випадку, коли по відношенню до матері застосовувались насильницькі дії або агресивні прояви, а мати постійно приймала таку поведінку за норму, терпіла, не вистроювала власних границь та прощала, то у свідомому житті дівчинка буде вважати

нормою подібне агресивне ставлення до себе з боку інших особистостей.

Соціальне навчання – це наслідування прикладу когось. У тому випадку, коли батьки дитини демонструють агресивність у сімейних або соціальних відносинах, дитина переймає (копіює) такі особливості поведінки і поводить себе також агресивно – спочатку агресія розповсюджується на іграшки, в подальшому на однолітків, а в дорослому житті – на власних дітей. Таким чином можна відзначити, що агресія виникає внаслідок агресії і передається між поколіннями [64].

Таким чином, можна сказати, що домашнє насильство має серйозний негативний вплив на формування психіки дітей. Постійний стрес, фізична та психологічна агресія, страх та неспокій можуть призвести до серйозних порушень психічного здоров'я дитини, таких як тривожність, депресія, посттравматичний стресовий розлад та інші.

Дитина, яка стикається з домашнім насильством, може відчувати вину, неповноцінність та відчуженість від своїх батьків, що може призвести до формування низки психічних проблем. Важливо зрозуміти, що такі проблеми можуть супроводжувати дитину протягом всього життя, тому необхідно забезпечити їй належну підтримку та допомогу.

1.3. Умови формування здорової дитячої психіки під впливом домашнього насильства

Перш ніж аналізувати особливості впливу насилля на психіку дитини, необхідно відзначити основні розповсюджені стилі родинного виховання. Значення виховання дитини у сім'ї є достатньо вагомим стартом її майбутнього. На етапі формування закладаються основні фактори розвитку – особистісні, духовні та інтелектуальні. Кожна родина має власний унікальний стиль виховання, адже у кожній родині є власне розуміння розвитку їх дитини, особистісний досвід минулого, стиль життя, рівень культури та освіти. Дослідники, котрі займались вивченням стилів сімейного виховання

виокремили у своїх роботах певні особливості [16].

Д. Болдуїн [10] у своїй роботі визначив два стилі виховання, а саме демократичний та контролюючий. Демократичний стиль виховання включає у себе вільне спілкування, жваві обговорення між членами родини, батьки завжди готові вислухати і при необхідності допомогти вирішити певні проблеми, дітям в таких сім'ях довіряють та вірять в їх успіх. Характерологічні особливості таких дітей виражаються у активності дій, відповідальності, самостійності, пошуку нових вражень, що в подальшому впливає на дитину з позитивної точки зору – дитина стає незалежна у власних судженнях та впевнена у власних силах [49].

Контролюючий стиль виховання виражається у надмірному контролю з боку батьків по відношенню до дитини, задають високі вимоги до них, обмежують спілкування та поведінку, при цьому чітко обумовлюють чому діють такі обмеження. В більш свідомому житті внаслідок такого стилю виховання діти виростають надмірно слухняним, легко піддаються навіюванню, проявляється боязливість. Не мають амбіцій відносно досягнення цілей.

Американська психологиня, Д. Баумрінд [120] виділила три стилі виховання – авторитетні батьки, авторитарні батьки та ліберальні. При авторитетному стилі виховання батьки завжди проявляють ініціативу, достатньо товариські, добрі, проте мають високий рівень батьківського контролю, із дітьми мають добрі відносини. Внаслідок такого стилю виховання діти виростають соціально адаптовані, мають впевненість у власних силах, здорову самооцінку, схильні до самоконтролю.

Авторитарний стиль виховання визначається високим ступенем контролю, виконанням вимог батьків, холодним і відстороненим спілкуванням між батьками та дітьми. Наслідками такого виховання є замкнутість дітей, боязкість, їх достатньо легко роздратувати, схильність до конфліктів та агресивних проявів [47].

Ліберальний (поблажливий) стиль виховання характеризується теплими відносинами в родині, зниженим рівнем контролю, прояви спілкування

призводять від дитини до батьків. Внаслідок такого стилю виховання дитина проявляє неслухняність, агресивність, імпульсивність відносно інших.

Д. Елдер [126] в свою чергу виділяє сім стилів виховання, серед яких – авторитарний, авторитарний, демократичний, егалітарний, дозволяючий, вільний (потурання) та ігноруючий.

Авторитарний стиль визначається повною владою батьків над дитиною, без будь-яких пояснень власних дій та вчинків. Діти не мають власних думок, адже батьки вирішують все за них. Внаслідок такого стилю виховання діти виростають безініціативними, агресивними до оточуючих та конфліктними.

Авторитарний стиль виховання відзначається тим, що дитина не може приймати власні рішення, усі дії контролюються батьками, в деяких випадках дитина може виразити власну точку зору, проте останнє рішення за батьками. Результатом такого виховання є безініціативність, низька самооцінка та неможливість прийняття рішень, конфліктність, агресивність та бунтарство.

Демократичний стиль виховання виражається у помірних вимогах до дитини, відносини в більшості випадків теплі та довірливі, постійне міжособистісне спілкування, а рішення приймаються загальним обговоренням. Такі діти виростають відповідальними та незалежними, впевненими у собі особистостями, які здатні брати на себе відповідальність [49].

Егалітарний стиль виховання відрізняється від інших абсолютним рівноправ'ям, кожна зі сторін може брати на себе відповідальність за прийняття певних рішень. Результатом такого виховання є соціально-активні діти, які активно спілкуються та проявляють ініціативу, мають лідерські задатки і достатньо важко піддаються контролю зі сторони.

Дозволяючий стиль виховання виражений у надмірній свободі, проте відповідальності за скоєні вчинки. Такі взаємовідносини походять більше на дружні, а виховання проходить у комунікативному напрямку. Такі діти достатньо пізно дорослішають та у свідомому віці мають низький рівень самоконтролю.

Вільний (потуруючий) стиль виховання виражений у максимальній свободі дій дитини, батьки в більшості випадків проявляють себе непослідовно – карають та нагороджують дитину за одні й ті ж вчинки. Такий стиль виховання призводить до агресивності з великою схильністю до насильницьких дій, представники такого стилю виховання часто мають депресивні стани та загальну нещасність.

Ігноруючий стиль виховання проявлений у відсутності у батьків зацікавлення у справах дитини, їх емоційному стану, проявляється байдужість до потреб дитини. В результаті такого виховання дитина виростає самотньою та достатньо нещасливою, відсутня впевненість у власних діях та вчинках. По відношенню до інших людей не проявляє активності до спілкування та агресивність в цілому.

Сімейний психотерапевт С. Ільїна виділила п'ять стилів виховання, серед яких: гіпопротекція, домінуюча гіперпротекція, потокаюча гіперпротекція, емоційне відсторонення та підвищена моральна відповідальність.

Гіпопротекція визначається низьким рівнем вихованням, дітям не приляється час, тобто вони ростуть без уваги та піклування батьків. Внаслідок цього діти не здатні до самоорганізації, їх неможливо контролювати, агресивні та не здатні досягати цілей, або ж робити це завдяки обману.

Домінуюча гіперпротекція характеризується надмірною увагою та проявами піклування з дріб'язковим контролем у вигляді певних обмежень та заборон. В більш свідомому житті такі діти несамотійні, не беруть ініціативу на себе, не можуть дати відсіч.

Потокаюча гіперпротекція виражена у вихованні за типом дитина – це цар у сім'ї, виконуються усі бажання, надмірна опіка та гіперлюбов. Для таких дітей в подальшому характерні лідерські задатки, відчуття власної неперевершеності, проте є недостатність завзятості у виконанні певних завдань.

Емоційна відстороненість проявлена у вигляді ігнорування потреб дитини, в деяких випадках проявляється жорстокість відносно неї, постійне

невдоволення батьками, внутрішнє розуміння що дитина «не така» як інші. Батьки поводять себе роздратовано та не проявляють щирості у міжособистісному спілкуванні. Для таких дітей характерно бажання привернути до себе увагу шляхом крадіжок, показового вживання алкоголю та табакокуріння, демонстрація суїцидальних схильностей [60].

Виховання у стилі підвищеної моральної відповідальності виражається у надмірних вимогах до дитини, які не відповідають її віковому розвитку (відчуття обов'язку, чесність, відповідальність), ігнорування потреб дитини, недостатність уваги відносно його психофізичних особливостей. Таким дітям властиво ігнорування та уникання відповідальності, прояви агресії до власних батьків, ненависть та злість.

Ряд дослідників, які аналізували вплив психологічного та фізичного насилля на психіку дитини зійшлись до думки, що внаслідок пережитого у ще несформованій особистості виникає порушення Я-концепції, з'являється відчуття провини, депресивні стани, неможливість нормального спілкування між однолітками та сексуальні дисфункції.

Серед негативних наслідків виділяють феномен порушення фізичних та емоційний кордонів внаслідок насилля. Прийнято вважати, що психологічне насилля порівняно із фізичним або сексуальним насиллям має менше наслідків, однак це не так. Знаходячись у вирії домашнього насилля, в будь-якій формі її прояву, особистісний розвиток має певні обмеження, протистояти котрим дитині може бути достатньо важко [77].

На думку С. Ільїна, досвід жертви насилля впливає багатовимірно та мультимодально на формування здорової психіки дитини, адже в більшості випадків діти страждають у сім'ї від декількох супутніх насильницьких дій.

Дослідниця І. Чернишова у свою чергу відзначає, що першочергово у основі будь-якої форми сімейного насилля криється емоціональна депривація (емоційне відторгнення), котре на його думку, наносить більш тяжкий вплив на розвиток особистості [113].

Ряд науковців, котрі досліджували особливості впливу насилля на розвиток психіки особистості вважають, що емоційне або психологічне насилля по відношенню до дитини достатньо активно впливають на її розвиток та створюють ситуація, що неприйнятна для життя дитини. Прикладами такого відношення може бути неадекватність батьківських устоїв, бажання зробити із дитини найкращого серед найкращих, удосконалити певні риси, емоційна депривація, симбіоз, маніпулювання дитиною, приниження її гідності, погрози, жертвність по відношенню до когось, маніпулювання почуттями, викривлення світогляду, цькування, вихованням за батьківським сценарієм життя тощо. У тих випадках, коли такі ситуації є періодично повторюваними, а дитина терпить «знуцання», такі як аб'юз, побиття, інцест – в подальшому формується особистісна структура, що характеризується дифузною самоідентичністю, залежним когнітивним патернам, залежністю самооцінки від оцінювання іншими, затримка психічного розвитку [55].

Американський дослідник Л. Уолкер [140], з метою класифікування станів жертв насилля використовував термін дисоціація (роздвоєння) – процес, результатом котрого є певний набір дій, думок, відношень та емоцій, що спрямований на виживання, при цьому він відшаровується від частини особистості і проживає окрему реальність буття.

Сексуальне насилля дітей – це залучення дитини з її згоди або без неї в прямі або непрямі дії сексуальної направленості з дорослими, ціллю котрих є отримання сексуального задоволення або вигоди. В будь якому випадку наслідки сексуального насилля завжди негативно впливають на фізичному, психічному, емоційному та психосексуальному здоров'ї дитини. Діти, котрі не здатні самостійно приймати рішення до кінця не розуміють і не усвідомлюють сексуальні дії, а тому не можуть дати згоди на них. Об'єктами сексуального насилля можуть бути як дівчата, так і хлопці [128].

Життя дитини, по відношенню до котрою виникає сексуальне насилля проходить в умовах соціальної ізоляції. В більшості випадків факт сексуального насилля приховується як самою жертвою так і дорослою

людиною (агресором). Лише в рідких випадках подібному факту злочинства надається розголос. У ситуаціях, коли дитина скаржить на матері (або особі якій дитина довіряє) на факт сексуального насилля, проте доросла особа не чує або не вірить дитині – означає про наявність в такій родині сімейної дисфункції. Коли дитина не відчуває підтримку від дорослих у подібних ситуаціях – сексуальне насилля продовжується достатньо довготривалий час.

Основними причинами жорстокого поводження з дитиною та проявами на її адресу насилля є низький матеріальний достаток, відсутність роботи, алкогольна залежність одного або обох батьків, одинацтво (один з батьків пішов з родини), наявність побутових та житлових труднощів, злість на батьків та розчарованість від життя, фізична та психічна перевтома, егоїзм та егоцентризм батьків, відсутність прив'язаності до власних дітей, надмірні вимоги до дитини, багатодітність, небажана вагітність та народження дитини, наявність у дитини фізичних або розумових вад, ексцентрична поведінка дитини, агресивність дитини, крадіжки, адиктивна поведінка тощо [55].

Будь-який з видів жорстокої поведінки із дітьми призводить до різноманітних негативних наслідків, які несуть загрозу для здоров'я дитини та її життя в цілому. Негативними наслідками для дитини, що переживає насилля у сімейних стосунках є:

- Затримка фізичного та розумового розвитку, затримка мовного розвитку, затримка росту;
- Імпульсивність, агресивність, злість, негативні фізичні прояви (наприклад, кусання нігтів або інших предметів);
- Відсутність сенсу життя, втрата цілі існування, думки про самогубство (у підлітковому віці);
- поступливість, податливість, неможливість відстоювати власні думки;
- Постійні або періодичні нічні кошмари, втрата сну або його порушення, страх темноти;
- Депресивні стани, дратівливість, заторможеність, безпорадність;

- Сексуальні розлади;
- Формування патерну «Любов не може бути без жертв та болю», що в подальшому унеможлиблює побудові здорових та довготривалих партнерських стосунків;
- Психічні та психосоматичні розлади, розщеплення образу Я – відчуження від власного тіла, де тіло особистості не сприймається нею як своє (те, що відбувається з моїм тілом – це відбувається не зі мною), відчуття нереальності виникаючих ситуацій (все що відбувалось – відбувалось не зі мною), часткова втрата пам'яті;
- Дуальність переживань – відчуття любові та ненависті одночасно по відношенню до тієї особистості, яка проявляла насильницькі дії;
- Відчуття безпорадності та безвихідь;
- Порушення Я-концепції – дитина сприймає себе як винного, поганого, розвиваються депресивні стани [71].

Достатньо багато дітей, внаслідок негативного відношення та сімейного насилля йдуть з дому, таким чином рятуючи себе від власних родичів. Насильницькі дії та жорстоке поводження, що направлені на дитину, в результаті їх онтогенезу та становлення формують з них особистостей, котрі мають недостатню освіту, важко знаходять роботу, не вміють взаємодіяти із соціумом, створювати стосунки та бути люблячими батьками для власних дітей. Найнегативніший наслідок для дитини, що зростала в умовах агресії та насильницьких дій – є відтворення такої ж поведінки на власному досвіді, тобто жертва виростає агресором.

Не менш вагомими наслідками для особистості, що формується – є покарання, адже внаслідок постійного прискіпування та погроз у дитини розвиваються негативні риси характеру та індивідуально-негативні риси, що виражаються у залежності від думки інших, переймання дій (в більшості випадків – негативних) та виміщенні власної агресії на оточуючих. В результаті таких обставин, поняття сім'я для таких дітей стає чимось накшталт негативної ланки суспільства, а діти в таких умовах виростають вразливими, з недовірою

до світу, спотвореним баченням себе і власних можливостей та агресивно налаштованими [60].

Окрім вищеназваних наслідків домашнього насилля, в окрему групу можна виділити психопатологічні стани у дітей. Дослідники теми домашнього насилля, Борозинець Н.М. [12] та Євмененко Е.В. [37] провели спостереження, в результаті якого визначили, що найбільш вразливим до травмування є дошкільний та підліткові періоди. Травмована дитина достатньо часто говорить про певні особливості поведінки особистості, що її ображала – приниження, образливі висловлювання, знущання, саркастичні вислови. Окрім цього загальний вигляд дитини проявлений у замкнутості, нервовості, тривожності, дратівливості, депресивності. Психічний стан особистості залежить відповідно до її віку:

Період від народження до 6 місяців – діти малорухливі, не проявляються зацікавленості у вивченні навколишнього світу, слабка реакція на зовнішні подразники, посмішка виникає рідко.

Період від 6 місяців до 1,5 року – діти з настороженістю відносяться до батьків, уникають фізичного контакту з ними, постійно в тонусі, спостерігається плаксивість, замкнутість, поганий настрій, побоювання при намаганнях дорослих взяти їх на руки.

Період 1,5 – 3 роки – боязливість дорослих, нечасті прояви посмішки та радості, лякається, коли інша дитина плаче або гучно кричить, дуальність поведінки – зміна полюсів від повної байдужості до агресивних проявів.

Період дошкільного віку (від 3 до 6 років) – дитина змиряється із травмуючими ситуаціями, на больові відчуття реагує неактивно, вразливо ставиться до критики, надмірно поступлива, виникає копіювання поведінки дорослих, з'являється агресивність, часті злочинні дії (підпали, крадіжки), брехливість, прояви жорстокості до тварин.

Період молодшого шкільного віку визначається у бажанні приховати реальні причини виникнення пошкоджень та травматичних ситуацій, переважає самотність, відсутність друзів, бажання більше часу проводити поза домом,

виникають нехарактерні харчові бажання: крейда, листи рослин, жуки тощо [12].

Період підліткового віку – активні прояви девіантної та деліквентної поведінки, вживання психоактивних речовин, суїцидальні схильності.

Дослідники теми сімейного насилля Д. Рапопорт і А. Руберкуе, дійшли висновку, що 60% батьків, в сім'ї яких до дітей застосовувалось насилля мають певні психічні розлади, а саме – депресивні стани, тривожні розлади, пияцтво тощо). Окрім цього у дослідженні було виявлено наявність соціальних та економічних негараздів в сім'ї та токсичну депривацію у власному дитинстві. Ще 15% з вибірки досліджуваних не мали активно проявлених психічних розладів, одна при цьому мали необхідність психіатричної допомоги [37].

Виходячи з проаналізованого матеріалу можна зробити висновок, що діти являються найнезахищеними жертвами, достатньо вразливими та залежними від дій та реакцій дорослих. Саме в залежності від реакції дорослих на скарги дітей відносно проявів насильницьких дій, залежить майбутнє дитини, адже прояви агресивної поведінки в бік дитини та жорстоке відношення до них утворює загрозу їх здоров'ю, психічному та фізичному розвитку, життю в цілому та безпеки соціального оточення в загальному сенсі.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що формування здорової дитячої психіки під впливом домашнього насильства можливе, але вимагає спеціальної уваги та підтримки. Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити дітям безпечне та захищене середовище, де вони можуть відчувати любов, підтримку та повагу.

Одним з ключових чинників формування здорової психіки дитини є взаємодія з батьками та іншими дорослими. Тому необхідно забезпечити дітям можливість спілкуватися з надійними дорослими, які можуть допомогти їм розуміти свої почуття та емоції.

Для формування здорової психіки дитини також необхідно забезпечити їй можливість вільно виражати свої почуття та емоції, забезпечити їй можливість розвиватися та займатися улюбленими заняттями. Для цього

можуть використовуватися різні методи, такі як музична терапія, малювання та інші техніки.

Окрім того, важливо забезпечити дитині достатню кількість сну та здорового харчування, що сприятиме її фізичному та психічному здоров'ю. Усі ці фактори взаємодіють між собою та допомагають створювати умови для формування здорової дитячої психіки. Важливо зрозуміти, що у випадку домашнього насильства необхідно діяти швидко та ефективно, щоб захистити дитину від подальших негативних наслідків та забезпечити їй належну підтримку.

1.4. Механізми психологічного захисту особистості

Наслідки сімейного насилля в більшості випадків розглядають в розрізі концепції травми. Сам термін «психічна травма» походить від грецької «поранення», «наслідок насилля» і визначає тяжкі психологічні переживання особистості, що виникли внаслідок проживання травматичного досвіду власного існування, які людина не в змозі подолати або які долаються частково завдяки залученню несвідомого ресурсу організму (в деяких випадках призводить до виникнення невротичних проблем) [2].

Травматичний досвід може супроводжуватись відчуттям сорому, переживанням, страху і в залежності від індивідуально-особистісної психологічної вразливості особистості та механізмів психологічного захисту особистості залежить те чи перейде травматична подія у статус травми. У випадку із фізичною травмою, яка завжди направлена у зовнішній світ, травма має внутрішню природу і має відновлювану симптоматику, що залежить від рівня внутрішніх переживань, кількості відновлюваних негативних думок, спогадів та переживань у голові людини [24].

Особливістю психічної травми є її безтілесна сутність, якої неможливо фізично торкнутись, проте вона наносить вагомий душевний біль від якого особистість намагається втекти. Реакція організму на душевні переживання

однозначна – це бажання втекти від больових відчуттів, саме тому психіка людини залучає свої ресурси у вигляді захисних механізмів. Саме завдяки захисним механізмам психіки особистість має ресурс до виживання.

Психологічний захист осіб, що постраждали внаслідок сімейного насилля є достатньо важливим. У тому випадку, коли особистість звернулася по допомогу внаслідок вчинення проти неї негативних дій, необхідно дотримуватись певної системи технологій. Комплексна допомога постраждалим особам надається у формі поетапного консультування та практичних дій. Завдання, які необхідно виконати [41]:

1. Завдання по спасінню постраждалого;
2. Завдання з підтримки соціального функціонування особистості;
3. Завдання соціального розвитку особистості.

Першочерговим і найбільш суттєвим завданням, що стоїть перед жертвою насилля є відмова від спілкування та будь-якої взаємодії із агресором. Даний факт є найбільш вагомим на шляху допомоги жертві врятуватись від подальшого агресивного впливу та стресових ситуацій.

Наступним важливим кроком є створення або підтримка соціального статусу особистості, з метою уникнення жертвою стати на шлях іншої проблемної групи (наприклад, залежної від алкоголю). І наостанок, допомога у відновленні повного функціонування особистості – відновлення психічного функціонування, соціального положення та розвиток в цілому. Враховуючи той факт, що особистості, котрі стали жертвами насилля в більшості випадків мають труднощі в спілкуванні та взаємодії із соціумом – це завдання є також достатньо вагомим з точки зору повернення до нормального життя і потребує комплексного вирішення [39].

Деякі науковці виділяють декілька цілей роботи із постраждалими. Усі нижченазвані цілі спрямовані на подолання психологічних змін, котрі виникли та закріпились у особистості під дією довготривалого стресу, внаслідок домашнього насилля [48]:

1. Зміна Я-концепції особистості;

2. Втрата системи життєвих цінностей;
3. Порушення ефективного функціонування системи мотиваційної направленості (до цього пункту відносять визначення потреб людини, формування або розвиток активної позиції у прийнятті рішень та досягнення поставлених цілей);
4. Поступове, проте ціленаправлене повернення до травмуючих ситуацій з метою визначення усіх обставин та розуміння усіх обставин травми;
5. Розуміння обставин при яких сталися травмуючі події, розуміння та аналіз власної поведінки, особистих рішень тощо.

Для роботи із дітьми найбільш ефективною та доступною для застосування – є робота у методі арт-терапії. Даний метод полягає у подоланні наслідків сімейного насилля найбільш екологічним та безпечним шляхом. Простота його використання дозволяє дітям (і дорослим) долати захисні механізми психіки. Особливістю завдань арт-терапії є використання певних сюжетних малюнків, ліплення та інших творчих елементів. Дана терапія може бути використана як самостійна одиниця допомоги, так і в комплексній психотерапії [113].

Терапевтична дія арт-терапії полягає у форсуванні відчуття довіри та безпеки, дає можливість витоку конфліктів, надмірній негативній емоційності, переживанням тощо. Основними завданнями методу арт-терапії є:

- Допомогти у витоку негативних почуттів;
- Зібрати матеріал для наступного етапу інтерпретації та певних висновків відносно психічного стану особистості;
- Аналіз подавлених думок і почуттів клієнта, внаслідок застосування психологічних захисних механізмів;
- Розвиток внутрішнього спокою та контрольованості ситуації;
- Підвищення та стабілізація самооцінки [45].

Не менш ефективною методикою подолання наслідків насилля на психіку дитини є когнітивно-поведінкова терапія. Даний метод допомагає поглянути на лякаючі проблеми під іншим кутом, змінити наше мислення,

визначити і зрозуміти наявні проблеми та оцінки певних ситуацій. Використання даного методу при ситуаціях заподіяння насильницьких дій є достатньо ефективним з точки зору реагування на стрес та зниження рівня переживань від вже наявних травм.

Психопрофілактика сімейного насилля налаштована на збереження психологічного здоров'я, допомагаючи превентивно попередити можливі відхилення психологічних проблем. Розподіл психопрофілактичних заходів визначається за видами: первинний, вторинний та третинний етап; за рівнями: індивідуально-особистісний, груповий, масований; за сферами профілактичної спрямованості: професійний, навчальний, сімейний [105].

Первинна психопрофілактика – визначається загальнокомплексними діями, що направлені на превенцію негативного впливу на психіку особистостей і їх впливу на появу психічних захворювань. Основним завданням даного етапу є вивчення особливостей психіки особистостей та попередження психогенних захворювань психічної направленості. Даний етап профілактики реалізується відповідними структурами, до яких можна включити органи соціального захисту та забезпечення, органи внутрішніх справ (поліція), громадські компанії та інші [34].

Методами, що застосовуються при первинній профілактиці насилля є інформування населення, переконання, спонукання, навіювання, обговорення, дискусії, рольові ігри, перегляд фільмів, творчість тощо. Важливим значенням на даному етапі має профілактика віктимності, що спонукає та допомагає отримати психологічний захист та безпечне існування: автономність при спілкуванні із агресором, стабілізація самооцінки, допомога у підвищенні та розумінні власної самоцінності [87].

Достатньо ефективним при роботі із профілактичними методами негативного поведіння із дітьми – є робота із батьками, яка заключається у навчанні спілкуванню із дитиною, її ефективного вихованню та іншим методам, що допомагають знизити рівень стресових станів у сім'ї та покращенню взаємовідносин.

Профілактична робота сімейної направленості полягає у:

- Робота із батьками – розвиток компетентності родини у необхідності задовольняти потреби дитини.
- Робота із дитиною по налагодженню зв'язку із навколишнім світом – формування та прояв любові до оточуючих.

Вторинна психопрофілактика – найбільш раннє виявлення перших «симптомів» захворювання психічного характеру та надання превентивних заходів подолання цих наслідків. Головним завданням даного етапу є надання психологічної, а в деяких випадках психіатричної допомоги особистостям, що постраждали від сімейного насилля. На даному етапі відбувається корекційна робота з подолання негативної поведінки (дезадаптація). Основним контингентом даного профілактичного етапу є сім'ї в яких наявне жорстоке поводження з дітьми [3].

Основним напрямками допомоги на даному етапі є: надання консультативних послуг, навчання ефективного захисту від агресивних проявів у бік жертви, надання інформації, формування здорових життєвих навичок.

Третинна психопрофілактика – це попереджувальний етап, що спрямований на уникнення повторного виникнення психічних захворювань та допомозі у відновленні життєдіяльності особистості, що травмована. На даному етапі використовуються методи по роботі із конкретним випадком, аналізом даної ситуації, особистісним розвитком, навчанням та охарактеризуванням перспектив на майбутнє, перекваліфікування, робота над характерологічними патернами жертви, заохочення до розвитку, інформування та соціальна адаптація. Метою третинної профілактики є здобуття навичок самозахисту від агресивно налаштованих особистостей [3].

Основними завданнями даного етапу профілактики є:

- Профілактика та корекційні заходи по зниженню ризику суїцидальних думок;
- Зниження рівня тривожності;
- Підвищення мотиваційної направленості;

- Корекція порушених психічних аспектів;
- Соціалізація.

На сьогоднішній день в нашій країні працює система допомоги постраждалим особам внаслідок вчинення відносно них насильницьких дій. До таких соціальних закладів відносяться психологічні центри допомоги, центри для матері та дитини, притулки для осіб проти яких відбувались насильницькі дії. Основною метою роботи таких центрів є надання допомоги нужденним. Окрім цього, по відношенню до особистостей, що проявляють насильницькі дії застосовуються певні заходи, що сформовані на основі Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Серед найпоширеніших заходів впливу на агресора є:

1. Терміновий заборонний припис
2. Обмежувальний припис
3. Взяття на облік та застосування профілактичних заходів
4. Спрямування агресора на проходження профілактичної програми для агресивних особистостей [82].

Таким чином, механізми психологічного захисту особистості є важливим інструментом для забезпечення психічної стійкості та захисту від стресів та негативних впливів зовнішнього середовища.

Існує багато різних механізмів психологічного захисту, таких як відмова від реальності, регресія, компенсація, раціоналізація та інші. Кожен з них допомагає особистості управляти емоціями, думками та поведінкою у ситуаціях, коли вона не може адекватно сприймати реальність.

Хоча механізми психологічного захисту можуть допомогти особистості пережити труднощі та стресові ситуації, вони також можуть стати причиною негативних наслідків у довгостроковій перспективі. Тому важливо вчитися розпізнавати та контролювати свої механізми захисту, щоб не створювати додаткових проблем та не погіршувати свою психічну стійкість.

У кінцевому підсумку, використання механізмів психологічного захисту може бути корисним інструментом для захисту особистості від стресу та

негативних впливів зовнішнього світу. Однак важливо не забувати про необхідність адекватно сприймати реальність та вчитися розпізнавати та контролювати свої механізми захисту, щоб не створювати додаткових проблем для себе та інших.

Висновки до першого розділу

Агресія – це прояв певної поведінки, спрямований на досягнення адаптації особистості в умовах стресу, фрустрації або депривації. У свою чергу, агресивність - це особливість характеру, що може виявлятися у проявах агресії. Важливо зрозуміти, що агресивність та агресія - це не те саме, оскільки агресивна поведінка може бути як проявом агресії, так і іншого типу поведінки. Насильство – це прояв поведінки, що може бути адиктивним і спрямованим на здійснення негативних вчинків відносно інших або самої особи. Це може включати фізичне насильство, психологічний тиск, сексуальне насильство, економічну експлуатацію та інші форми негативної поведінки. Важливо зрозуміти, що насильство може мати серйозні наслідки для жертв та суспільства в цілому, тому необхідно докладати зусиль для запобігання і протидії цьому явищу.

Домашнє насилля - це складний процес, який не виникає раптово, а складається з декількох етапів, що постійно повторюються і набирають наростаючої інтенсивності. Основні етапи домашнього насильства включають наростання напруги, конфліктну ситуацію, етап примирення та етап спокою. Важливо зазначити, що причинами насильства можуть бути різноманітні фактори, такі як соціокультурні та соціально-психологічні діаграми, особистість і пережитий досвід людини, травматичні події з дитинства та індивідуальні психологічні особливості.

Враховуючи той факт, що домашнє насильство може мати серйозні наслідки для жертв та їхнього психічного здоров'я, дуже важливо зрозуміти механізми, що стоять за цим явищем. Тільки визнання та розуміння цих

механізмів можуть допомогти виявити ризик насильства, а також розробити ефективні методи його запобігання та боротьби.

Незалежно від причини виникнення насильства, його наслідки можуть бути серйозними і впливати на здоров'я жертви будь-якого віку. У разі дітей, які стикаються з домашнім насильством, наслідки можуть бути особливо шкідливими. Серед цих наслідків можна відзначити затримку фізичного та розумового розвитку, затримку мовного розвитку, імпульсивність, агресивність, злість, негативні фізичні прояви, такі як кусання нігтів або інших предметів, відсутність сенсу життя, думки про самогубство (у підлітковому віці), постійні або періодичні нічні кошмари, втрата сну або його порушення, страх темряви та інші негативні наслідки, які можуть міцно вплинути на психологічне та фізичне здоров'я молодої особистості. Отже, важливо приділяти належну увагу проблемі домашнього насильства та робити все можливе, щоб попередити його виникнення та допомогти жертвам з цим упоратися.

З метою запобігання та подолання наслідків домашнього насилля існують соціальні центри, які пропонують допомогу особам, що переживають агресивні вчинки в сім'ї. Ці центри мають встановлений психологічний протокол дій, спрямований на допомогу таким особам, відповідно до законів держави.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХІКИ

2.1. Характеристика дослідницької вибірки та методи дослідження

Для вивчення характерологічних особливостей людей, які проживали у сім'ях, де відбувались насильницькі дії, порівняно з особистостями, що проживали у звичайних та благополучних сім'ях, була створена вибірка, яка складалась з 120 осіб різного вікового діапазону. Головною метою дослідження є виявлення різниці в поведінці та характерологічних особливостях між цими двома групами осіб. Дослідження може висвітлити вплив сімейних факторів на формування особистості, зокрема у випадках, коли в сім'ї відбувалися насильницькі дії. Досліджувані були розподілені наступним чином:

Табл.2.1.

Кількісний розподіл досліджуваних на групи

Група	Вік	Кількість осіб (сім'ї із проявами насильницьких дій)	Кількість осіб (сім'ї без насильницьких дій)
Молодші школярі	6-9 років	20	20
Студенти 1-4 курсів	17-21 років	20	20
Дорослі	35-45 років	20	20

Учасниками дослідження були особистості, що проживають у великих містах України (Київ, Чернігів, Одеса, Львів). До уваги не бралися особливості соціального положення, статевої приналежності або фінансового статусу.

Вибірка досліджуваних була розподілена за віковим діапазоном та додатково на групи осіб, які ростуть (росли) у сім'ях із проявами насильницьких дій та осіб, які зростали у благополучних сім'ях із комфортною взаємодією.

Проведення емпіричного дослідження було поділено на декілька етапів:

1. Підготовчий етап. На даному етапі відбувався підбір методик для дослідження, підготовка роздаткового матеріалу, вибір групи досліджуваних.

Серед методик, що були залучені до емпіричної частини дослідження було обрано наступні:

- *Методика міжособистісних відносин Лірі*

Методика, що описується, має на меті вивчення уявлень особистості про себе та її ідеальне "Я", а також взаємодії з оточуючими в соціумі. Вона допомагає визначити, який тип взаємовідносин переважає в особистості, коли вона оцінює саму себе та інших. Методика виокремлює два основні фактори: "домінування-підпорядкування" та "дружелюбність-агресивність (ворожість)", які визначають загальний характер взаємодії особистості з іншими людьми.

За отриманими даними встановлюються певні орієнтації - типи ставлення до оточуючих, а також оцінюється ступінь адаптованості поведінкових реакцій особистості, що визначається відповідністю між її цілями та досягнутими результатами.

- *Опитувальник Плучіка Келлермана Конте «Методика життєвого стилю (Life Style Index, LSI)»* призначена для визначення особливостей та типів емоційного захисту, які переважають у досліджуваних, а також для визначення причин їх виникнення. Дослідження показує, що механізми психологічного захисту розвиваються з дитинства з метою підтримки відчуття безпеки та захисту від страхів. Після проведення дослідження можна встановити, який тип психологічного захисту переважає в певній групі вибірки.

Автори методики надають інструкцію до її використання, яка включає прочитання різних тверджень, що відображають певні почуття, поведінкові особливості та відповідні реакції. Досліджуваний повинен відзначити ступінь

свого відношення до кожного з тверджень. Результати даної методики визначаються у числовому виразі на восьми шкалах:

1. Шкала «Заперечення». Певний механізм, який виявляється в запереченні деяких неприємних обставин і проявляється у відкиданні зовнішньої реальності, яку особистість намагається уникнути (незважаючи на очевидність цього факту для оточуючих). Це може призвести до конфлікту на соціальному рівні через зіткнення мотивів, які суперечать основним установкам і нормам особистості, що загрожує її самоповазі, інстинктам самозбереження або може мати негативний вплив на сприйняття нею оточуючими у соціальному середовищі.

2. Шкала «Витіснення». Цей вид захисного механізму служить для захисту від інфантильного "Я", яке не може протистояти спокусам. За його допомогою, неприємні та негативні для особистості бажання, відчуття, емоції та думки, що викликають тривогу, витісняються до підсвідомості. Це може призвести до невротичних та психічних наслідків. Фізичні прояви такого захисного механізму можуть включати агресивність, надмірну заздрість, недобррозичливість, запальність тощо.

3. Шкала «Регресія». Даний механізм захисту проявляється через ряд конкретних поведінкових реакцій, які мають на меті уникнути відчуття тривоги за допомогою переходу на більш ранні стадії розвитку лібідо. Його особливості визначаються у випадках, коли фруструючі обставини заважають вирішенню складних завдань, і особистість заміняє їх на більш прості для виконання.

4. Шкала «Компенсація». У даному випадку особистість намагається замінити реальні або уявлені недоліки за допомогою своєї уяви або шляхом прийняття «масок», запозичених у інших людей. Цей захисний механізм зазвичай проявляється, коли особистість хоче уникнути конфліктних ситуацій з конкретною людиною або прагне виглядати краще (на більш високому рівні) порівняно з певною особистістю. Такі бажання викликані відчуттям самодостатності, підвищенням самооцінки та зменшенням комплексу

неповноцінності. Однак, всі «маски», які надіває особистість, не стають характерними ознаками її особистості.

5. Шкала «Проекція». В даному випадку неусвідомлювані та неприйнятні дії, відчуття та стани певної особистості проявляються через інших особистостей – внаслідок чого стають вторинними. Особистість приписує ці негативні почуття оточенню, тим самим виправдовуючи власні негативні характеристики.

6. Шкала «Заміщення». Даний захисний механізм проявляється у випадках, коли особистість переживає негативні емоції і направляє їх на іншу особу, яка не є причиною виникнення цих емоцій. Це дозволяє зменшити напругу і відвернути увагу від справжнього джерела незадоволення. Наприклад, якщо людина отримала досить поганий результат під час іспиту, вона може випустити своє розчарування на другій людині, яка не має нічого спільного з іспитом. Таким чином, особистість зменшує внутрішній тиск і покращує свій стан. Однак, цей захисний механізм може призвести до негативних наслідків у випадках, коли особистість часто направляє свої негативні емоції на невинних людей, що може пошкодити взаємини з ними.

7. Шкала «Інтелектуалізація». Даний захисний механізм проявляється у надмірно інтелектуалізованому підході до подолання конфлікту з мінімальними емоційними реакціями. Ця особливість полягає в намаганні змінити напрямок проблемних ситуацій в бік уникнення емоційних переживань шляхом використання логічних розмірів та/або маніпулювання фактами, навіть якщо існують докази протилежного. Особистість намагається вигородити себе, зменшуючи значення конфліктної ситуації за допомогою раціональних аргументів. До цього типу захисного механізму також відноситься сублимація.

8. Шкала «Реактивні новоутворення». Якщо особистість переважно користується даним типом захисного механізму, то вона намагається уникнути висловлювання своїх негативних думок або почуттів, замість цього зосереджуючись на розвитку протилежних бажань. Це призводить до зміни внутрішніх імпульсів на протилежні за значенням та значущістю. До прикладів

новоутворень, які виникають у процесі цього механізму, можна віднести такі як самоізоляція, сублимація та інтроспекція.

- самоізоляція (уникнення від ситуації, що непокоїть особистість);
- сублимація (витіснення у підсвідомість або намагання забути негативну ситуацію або проблему, зміщуючи акцент уваги на іншу діяльність);
- інтроспекція (обставини, що проявлені ззовні сприймаються особистістю як власні внутрішні).

У такому разі, замість того, щоб висловлювати свої негативні емоції, особистість виражає їх у збільшенні інтересів і прагненнях до чогось протилежного. Наприклад, якщо особа відчувається невпевнено в своїх здібностях, то вона може зосередитись на покращенні своєї фізичної форми або на здобутті нових знань і вмінь.

Особистість також може використовувати різні методи для уникнення негативних ситуацій. Наприклад, вона може відійти від ситуації, яка її турбує, або спробувати забути про неї, зосередившись на іншій діяльності. Крім того, особистість може звернутись до свого внутрішнього світу, щоб знайти відповіді на свої проблеми та запитання, що може змінити її сприйняття зовнішнього світу.

– *Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки;*

Дана методика призначена для виявлення різних форм агресивної поведінки. А. Басс в своїх наукових дослідженнях розрізняв поняття "агресія" та "ворожість", і визначив останню як реакцію, що призводить до негативних почуттів та негативного оцінювання людей та подій. Опитувальник, який використовується у цьому комплексі дослідження, допомагає розрізнити прояви агресії та ворожості. Серед них автори виділили наступні реакції:

- Фізична форма агресії – направлена на використання власної фізичної сили на когось;
- Непряма форма агресія – обхідним шляхом спрямована на інших або ні на кого не спрямована.

– Роздратування – це прагнення висловлювати негативні почуття у відповідь на навіть найменші порушення, що може проявлятися у запальності та грубості.

– Негативізм – це спротив у поведінці, який виявляється в коливаннях між пасивним опором і активною боротьбою з наявними нормами звичаїв та установ.

– Образа – переживання заздрості та ворожнечі щодо оточуючого соціуму через його реальні чи уявлені дії.

– Підозрілість – реакція, яка проявляється негативно і коливається від підозрілості та обачності щодо інших людей до впевненості в тому, що вони мають корисливі мотиви та завдають шкоду.

– Вербальна форма агресії – розкривання негативних почуттів через вживання інтонації (крик, гучні оклики) або за допомогою змісту вербальних висловлювань.

– Почуття провини - переконання суб'єкта в тому, що він є поганою особистістю, вчиняє погано, а також відчуває докори сумління.

Відповідно до інструкції опитувальника, респондентам необхідно відповісти «так» або «ні» на 75 питань. Інтерпретація відбувається відповідно до «ключа».

– *Тест агресивності (опитувальник Л. Г. Почебут)*

Розглянута методика дозволяє кількісно оцінити характеристики поведінки та характеру особистості, які в кінцевому підсумку вказують на наявність агресивності у респондентів. Опитувальник розкриває типову поведінку та стиль у стресових ситуаціях та визначає спосіб адаптації до навколишнього середовища. Учасники мають відповісти "так" або "ні" на 40 тверджень. Аналіз результатів здійснюється шляхом обчислення балів за кожною шкалою.

- *Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) Е. Г. Ейдеміллер і В. Юстицкіс*

Дана діагностична методика призначена для визначення загального стану переживань, пов'язаних з позицією особистості у сімейних відносинах та сприйняття себе у них. Сімейна тривога характеризується сумнівами та страхами, пов'язаними з родиною, такими як страх за здоров'я членів родини, підозри щодо обману, конфліктів і т.д. Зазвичай цей вид тривоги не відображається на інших сферах життя або на відносинах з іншими людьми, окрім родинних. Невідчуття впевненості в певних аспектах сімейних відносин, таких як невпевненість в почуттях партнера, невпевненість у собі, низька самооцінка тощо, є основною передумовою сімейної тривоги. Опитувальник містить 40 питань, на які респондентам потрібно відповісти "так" або "ні", а обробка результатів полягає у підрахунку балів за кожною шкалою.

За інструкцією до даної методики, учасникам пропонується заповнити опитувальник із твердженнями, які описують почуття особистості які вона відчуває знаходячись вдома. На основі отриманих відповідей формується висновок відносно стану емоційної тривожності.

2 етап. Польовий етап. Під час польового етапу дослідження проводиться збір даних шляхом безпосереднього спостереження, опитування, інтерв'ювання та інших методів залежно від типу дослідження. Цей етап включає в себе вибір відповідної вибірки та отримання даних в реальному часі в різних контекстах, які відображають реальний життєвий досвід.

3 етап. Для подальшої обробки отриманих даних використовувалися методи математичної статистики. З метою забезпечення точності та уникнення помилок, результати тестування, анкетування та протоколи проходили ручну обробку, а також були оброблені за допомогою комп'ютерних програм. Це дозволило отримати більш точну та об'єктивну оцінку отриманих даних та визначити їх важливі характеристики, що були використані для подальшого аналізу та висновків.

4 етап. Аналіз отриманих результатів та загальна інтерпретація. Перед початком емпіричного дослідження були надані всі необхідні інструкції та правила для учасників. Крім того, кожен учасник підписав письмову згоду на

участь у дослідженні та був повідомлений про мету дослідження та умови подальшого використання результатів. Для забезпечення дотримання стандартів та уникнення помилок, протоколи та результати дослідження були уважно перевірені як вручну, так і за допомогою комп'ютерних програм. Такий підхід дозволяє отримати надійні та достовірні результати дослідження, що можуть бути використані для подальшого аналізу та узагальнення.

2.2. Результати емпіричного дослідження

Початковою методикою, яка була використана в комплексі емпіричного дослідження, була методика оцінки міжособистісних відносин Лірі.

Табл. 2.2.

Середньостатистичні показники за методикою міжособистісних відносин Лірі у групі особистостей із проявами насильницьких дій у сімейних відносинах

Шкала	Група (кількість)		
	Молодші школярі (20 осіб)	Студенти 1-4 курсів (20 осіб)	Дорослі (20 осіб)
Авторитарність	10,02±2,81	9,73±2,57	14,16±2,17
Егоїстичність	4,75±2,10	7,73±3,83	5,62±1,25
Агресивність	13,76±3,48	11,73±2,41	14,23±3,81
Підозрілість	11,12±2,07	11,40±3,83	13,71±1,64
Підкорюваність	2,86±3,22	7,23±3,18	10,15±1,70
Залежність	12,07±2,81	13,15±2,83	14,12±3,00
Доброзичливість	9,32±2,67	9,94±1,13	6,15±3,37
Альтруїстичність	6,87±1,24	9,15±4,14	12,81±3,73

Ця методика дає змогу оцінювати рівень взаємодії між особистостями з точки зору їхнього взаєморозуміння, схильності до конфліктів та інших аспектів міжособистісних взаємин. На основі результатів застосування методики Лірі в дослідженні було зроблено наступні висновки:

Відповідно до інтерпретації автору методики, результати розподілені на відповідні шкали із наступними результатами:

1. Шкала «Авторитарність»

Відповідно до результатів таблиці 2.2., найбільшу авторитарність мають особистості, що відповідають групі «Дорослі». Людям з такими показниками притаманні риси деспотичного характеру, які супроводжуються лідерським потенціалом, бажанням навчати інших та нахилом переконувати їх у правильності своєї думки. Однак, вони мають тенденцію відкидати будь-які поради, які надходять від інших людей, стосовно себе.

За допомогою методу математичної статистики, а саме використовуючи коефіцієнт виявлення статистично-значимих розбіжностей t-критерій Стьюдента було виявлено наступні результати:

Між групами «Молодших школярів» та «Студентів», $t_{Эмп} = 0,75$, $p \leq 0,05$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Молодших школярів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 4,74$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Студентів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 5,12$, що свідчить про те, що представники даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

2. Шкала «Егоїстичність»

За даною шкалою, при високих показниках, особистості проявляють нотки самовпевненості, незалежності, бажання бути над усіма, гордість, обережність та інші схожі риси. У разі зіткнення з життєвими труднощами, такі

люди звичайно намагаються знайти кому-небудь винуватого за всі негаразди, замість того, щоб прийняти відповідальність за свої вчинки.

Виходячи із отриманих результатів, показники представників усіх груп даної вибірки мають низькі та середні показники. За допомогою методу математичної статистики, а саме використовуючи коефіцієнт виявлення статистично-значимих розбіжностей t-критерій Стьюдента було виявлено наступні результати:

Між групами «Молодших школярів» та «Студентів», $t_{Эмп} = 1,24$, $p \leq 0.05$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Молодших школярів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 1,6$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Студентів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 1,12$, що свідчить про те, що представники даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

3. Шкала «Агресивність»

Особистості, у яких високі показники за даною шкалою, відрізняються надмірною прямолінійністю, різкістю, постійним пошуком винних, схильністю до іронії, високою рівнем роздратування, стійкістю до своїх поглядів та гіперактивністю.

Відповідно до отриманих результатів, у всіх представників наявні високі бали за даною методикою. За допомогою методу математичної статистики, а саме використовуючи коефіцієнт виявлення статистично-значимих розбіжностей t-критерій Стьюдента було виявлено наступні результати:

Між групами «Молодших школярів» та «Студентів», $t_{Эмп} = 2,08$, $p \leq 0.05$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Молодших школярів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 1,41$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Студентів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 1,06$, що свідчить про те, що представники даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

4. Шкала «Підозрілість»

Розглядаючи дану шкалу, особистості з переважаючими показниками мають нахил до надмірної критичності, схильні до самоізоляції, мають обмежене коло друзів, характеризуються низькою самооцінкою та настороженістю. Такі люди можуть проявляти вербальну агресію, демонструвати розчарування у відносинах з іншими та бути замкнутими.

Відповідно до отриманих результатів, у всіх представників наявні високі бали за даною методикою. За допомогою методу математичної статистики, а саме використовуючи коефіцієнт виявлення статистично-значимих розбіжностей t-критерій Стюдента було виявлено наступні результати:

Між групами «Молодших школярів» та «Студентів», $t_{Эмп} = 1,28$, $p \leq 0,05$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Молодших школярів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 1,91$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Студентів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 2,15$, що свідчить про те, що представники даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

5. Шкала «Підкорюваність»

Особливістю характерологічних рис за даною шкалою є те, що при низьких показниках особистості проявляють скромність, невпевненість, легковажність, низьку самооцінку, нестійкість у своїх переконаннях та думках, відчуття безпорадності при зверненні до них, підкореність тощо.

За допомогою методу математичної статистики, а саме використовуючи коефіцієнт виявлення статистично-значимих розбіжностей t-критерій Стьюдента було виявлено наступні результати:

Між групами «Молодших школярів» та «Студентів», $t_{Эмп} = 4,45$, $p \leq 0,05$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Молодших школярів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 6,28$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Студентів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 5,97$, що свідчить про те, що представники даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

6. Шкала «Залежність»

Представники з переважаючими показниками за даною шкалою мають нав'язливі страхи, підвищену тривожність, залежність від думки оточуючих. У випадку низьких значень, характерологічні особливості вказують на м'якість характеру, конформність, завищену довірливість, бажання отримувати поради від інших та ввічливі зі всіма.

За допомогою методу математичної статистики, а саме використовуючи коефіцієнт виявлення статистично-значимих розбіжностей t-критерій Стьюдента було виявлено наступні результати:

Між групами «Молодших школярів» та «Студентів», $t_{Эмп} = 1,50$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Молодших школярів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 2,98$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Студентів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 2,06$, що свідчить про те, що представники даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

7. Шкала «Доброзичливість»

При низьких показниках даного значення характерно бажання взаємодії з оточуючим соціумом, спроможність до співпраці та готовність до компромісів у виконанні завдань. Ці люди зазвичай дотримуються правил і норм, дотримуються правил етикету у міжособистісному спілкуванні, є товариськими і готові допомогти іншим з радістю.

За допомогою методу математичної статистики, а саме використовуючи коефіцієнт виявлення статистично-значимих розбіжностей t-критерій Стьюдента було виявлено наступні результати:

Між групами «Молодших школярів» та «Студентів», $t_{Эмп} = 0,88$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Молодших школярів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 4,12$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Студентів» та «Дорослих», $t_{Эмп} = 3,67$, що свідчить про те, що представники даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

8. Шкала «Альтруїстичність»

Розглядаючи дану шкалу, можна визначити особистостей як відповідальних та жертвних за інтереси інших людей, які проявляють настійливість в бажанні допомогти, мають високу рівні співчуття та активність у стосунках зі своїм оточенням.

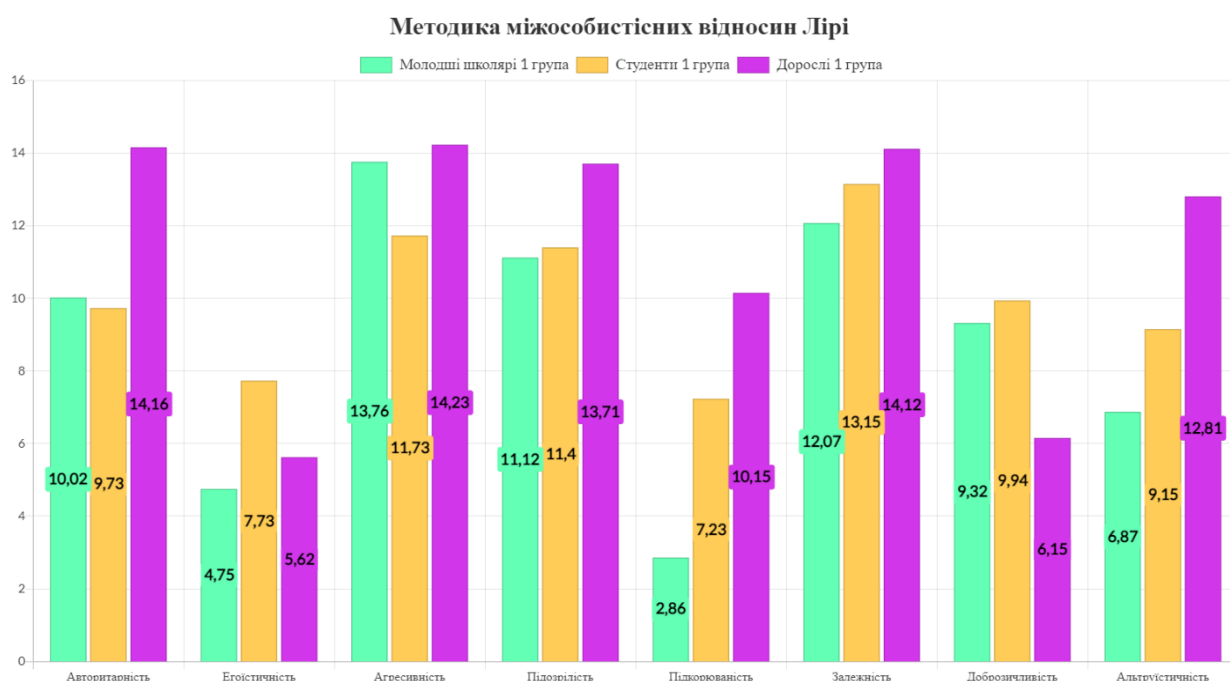
За допомогою методу математичної статистики, а саме використовуючи коефіцієнт виявлення статистично-значимих розбіжностей t-критерій Стьюдента було виявлено наступні результати:

Між групами «Молодших школярів» та «Студентів», $t_{Эмп} = 7,13$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Молодших школярів» та «Дорослих», $t_{\text{Эмп}} = 5,41$, що свідчить про те, що особистості даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Студентів» та «Дорослих», $t_{\text{Эмп}} = 6,14$, що свідчить про те, що представники даних вікових груп мають статистично значущі відмінності.

Шкали «Авторитарність», «Егоїстичність», «Агресивність», «Підозрілість» визначають характеристику особистостей із неконформними проявами та схильністю до конфліктності, здебільшого відстоювання власних думок та лідерських прояві. В свою чергу, шкали «Підкорюваність», «Залежність», «Доброзичливість», «Альтруїстичність» характеризують особистостей, що мають конгруентні відносини із оточуючими, невпевненими із нестабільною самооцінкою та схильністю до компромісів у соціальній взаємодії.

Рис. 2.1. Середньостатистичні показники за методикою міжособистісних відносин Лірі у групі особистостей із проявами насильницьких дій у сімейних відносинах

В табл. 2.3 представлені порівняльні результати особистостей, що зростали у сім'ях без негативних тенденцій, тобто до яких не було застосовано будь-які насильницькі дії і особистостей, що мали насильницькі прояви у сім'ї.

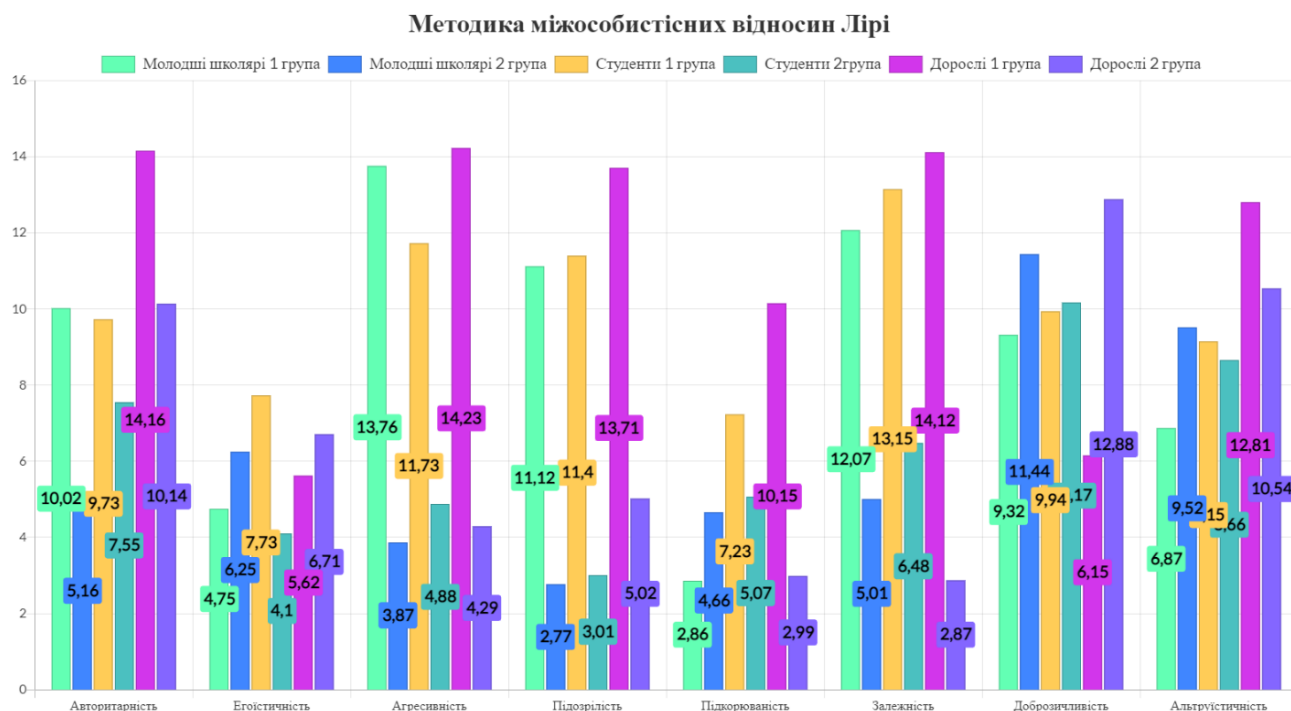
Табл. 2.3.

Порівняльні середньостатистичні показники за методикою міжособистісних відносин Лірі двох груп особистостей

Шкала	Група (кількість)					
	Молодші школярі (40 осіб)		Студенти 1-4 курсів (40 осіб)		Дорослі (40 осіб)	
	I Група *	II Група**	I Група*	II Група**	I Група*	II група**
I	II	III	IV	V	VI	VII
Авторитарність	10,02	5,16	9,73	7,55	14,16	10,14
Егоїстичність	4,75	6,25	7,73	4,10	5,62	6,71
Агресивність	13,76	3,87	11,73	4,88	14,23	4,29
Підозрілість	11,12	2,77	11,40	3,01	13,71	5,02
Підкорюваність	2,86	4,66	7,23	5,07	10,15	2,99
Залежність	12,07	5,01	13,15	6,48	14,12	2,87
Доброзичливість	9,32	11,44	9,94	10,17	6,15	12,88
Альтруїстичність	6,87	9,52	9,15	8,66	12,81	10,54

*I група – група досліджуваних відносно яких відбувались насильницькі дії у сімейних відносинах.

**II група – група досліджуваних відносно яких не відбувалось будь-яких насильницьких дій.

Рис. 2.2. Порівняльні середньостатистичні показники за методикою міжособистісних відносин Лірі двох груп особистостей

Відповідно до порівняльних даних, що представлені у таблиці, між двома групами досліджуваних наявна суттєва різниця. Особистості, в сім'ях яких не відбувались насильницькі дії більш позитивно налаштовані на соціальну взаємодію, у них в меншій мірі виділені агресивні прояви, вони більш доброзначливі, менш підозрілі до соціуму та в більшості випадків мають свою думку і можуть її висловити, при цьому прислуховуються до думки інших.

З метою статистично довести наявну різницю між отриманими даними, було проведено кореляційний аналіз за допомогою критерія узгодженості Пірсона. *Порівняльний аналіз між I та II групами вибірки особистостей шкільного віку:*

– За шкалою «Авторитарність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 46.0225$, гіпотеза – H_1 – не підтверджена.

– За шкалою «Егоїстичність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 51.747$, гіпотеза – H_0 – не підтверджена.

– За шкалою «Агресивність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 32.431$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Підозрілість» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 61.419$, гіпотеза – H_1 – не підтверджена.

– За шкалою «Підкорюваність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 24.021$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Залежність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 26.145$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Доброзичливість» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 41.359$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Альтруїстичність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 14.297$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

Порівняльний аналіз між I та II групами вибірки особистостей студентського віку:

– За шкалою «Авторитарність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 59.523$, гіпотеза – H_1 – підтверджена.

– За шкалою «Егоїстичність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 28.780$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Агресивність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 35.405$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Підозрілість» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 57.410$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Підкорюваність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 35.088$, гіпотеза – H_1 – не підтверджена.

– За шкалою «Залежність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 44.140$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Доброзичливість» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 66.317$, гіпотеза – H_1 – не підтверджена.

– За шкалою «Альтруїстичність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 53.241$, гіпотеза – H_1 – не підтверджена.

Порівняльний аналіз між I та II групами вибірки дорослих:

– За шкалою «Авторитарність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 48.297$, гіпотеза – H_1 – не підтверджена.

– За шкалою «Егоїстичність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 36.251$, гіпотеза – H_1 – не підтверджена.

– За шкалою «Агресивність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 26.482$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Підозрілість» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 52.483$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Підкорюваність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 33.008$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Залежність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 51.198$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Доброзичливість» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 52.378$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Альтруїстичність» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 51.274$, гіпотеза – H_1 – не підтверджена.

Відповідно до отриманих результатів можна зробити висновок, що насилля в сім'ї впливає на характерологічні особливості особистостей, їх становлення в процесі онтогенезу та соціалізації, однак не у всіх випадках.

Методика «Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки»

Дана методика була застосована для визначення рівня агресивності у досліджуваній групі людей. Методика складається з різних запитань, які допомагають встановити наявність агресивних рис особистості та їх рівень вираженості. Результати методики можуть бути корисні для психологічного діагностування, прогнозування поведінки та вибору підходів до роботи з людьми з різним рівнем агресивності. Згідно з результатами проведеного

дослідження за обраною методикою було зроблено наступні висновки, що представлені в табл. 2.4.

Табл. 2.4.

Середньостатистичні дані за методикою «Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки» із урахуванням стандартного відхилення у групі особистостей із проявами насильницьких дій у сімейних відносинах

Шкали	Молодші школярі (20 осіб)	Студенти 1-4 курсів (20 осіб)	Дорослі (20 осіб)
Фізична агресія	30,27±3,72	16,98±1,22	22,18±1,07
Непряма агресія	44,17±1,94	28,96±1,30	39,50±2,16
Роздратування	14,57±1,88	42,11±1,96	33,11±3,71
Негативізм	21,11±2,17	24,30±1,71	34,17±2,11
Образа	36,31±3,77	39,16±1,43	38,33±2,76
Підозрілість	26,33±5,08	35,20±1,73	43,28±1,88
Вербальна агресія	52,17±4,12	28,33±2,98	61,29±3,74
Почуття провини	23,99±2,72	26,35±1,58	27,22±3,01

Відповідно до даних таблиці за шкалою «Фізична агресія» найбільш низькі показники представлені у особистостей групи студентів та відповідають середнім показникам за даною методикою. Представники вибірки молодших школярів та дорослі – отримали високі показники за даною методикою. При підвищених показниках за даною шкалою, особистості проявляють та використовують фізичну силу проти інших осіб в соціальній взаємодії.

Результати за шкалою «Непряма агресія» відповідають високому рівню за усіма учасниками дослідження обраної вибірки. Відповідно до інтерпретації

даної шкали – особистості спрямовують власну агресивність на інших осіб не напряму, а обхідними шляхами.

За шкалою «Роздратування» найбільш високі показники отримали представники групи студентів, решта учасників із середнім результатом (молодші школярі отримали найнижчі показники із даної вибірки). Визначенням для даного типу взаємодії ж готовність проявляти негативні відчуття, навіть при найменшому подразнику, для таких особистостей властиве грубе ставлення до інших, запальність та гарячкуватість.

Отримані результати за шкалою «Негативізм» переважає у особистостей групи дорослих осіб. Такі особливості вказують на те, що таким людям властива опозиційність в поведінкових проявах, яка в соціальній взаємодії проявляється пасивного опору до активного відстоювання власних позицій, йдучи проти встановлених норм та порядків. Решта досліджуваних отримали середні показники (у школярів даний показник найменш проявлений).

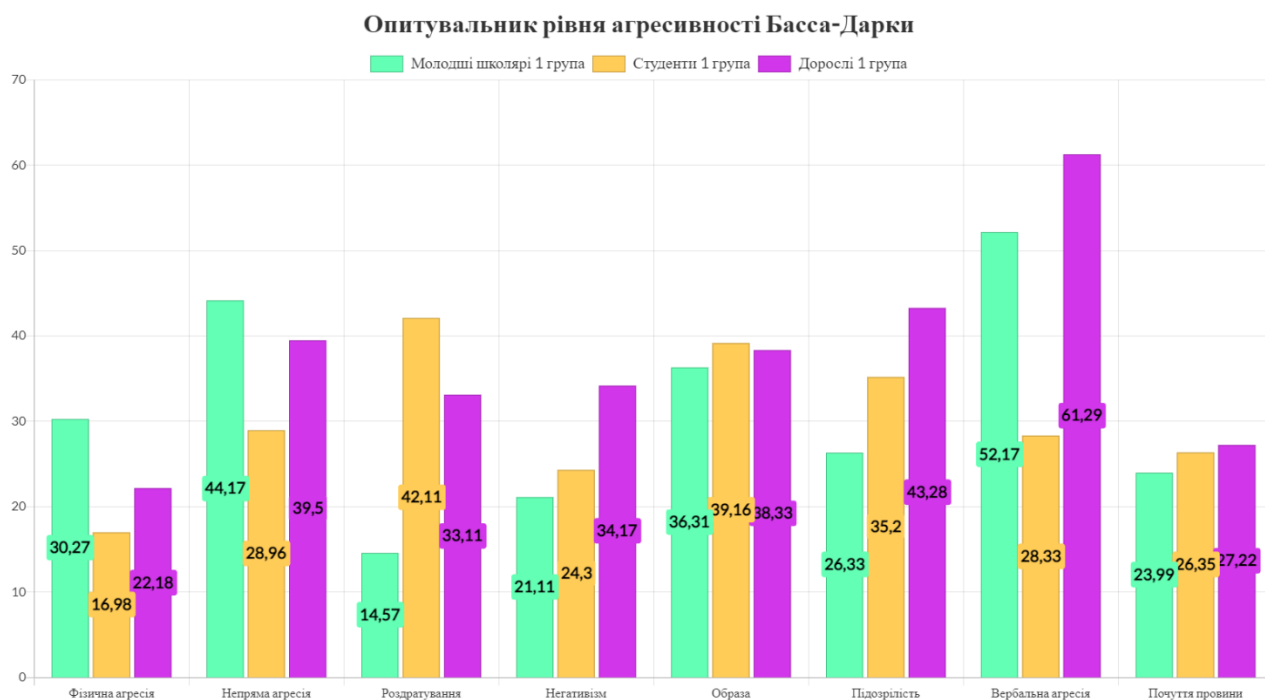
Отримані результати за шкалою «Образа» вказують на високі результати за всіма групами досліджуваних. Особливість даного показника виражається у заздрості, образливості та в деяких випадках ненависті до оточуючих за реальні або надумані особистістю дії.

Відповідно до показників шкали «Підозрілість» найбільш високі показники у представників групи дорослих, решта досліджуваних мають середній рівень. Відповідно до авторів методики, проявляється даний вид у негативних реакціях соціальної взаємодії – корелюючись від недовіри та обережності до впевненості, що інші хочуть завдати шкоди.

За шкалою «Вербальна агресія», найбільш проявлені результати у особистостей групи дорослих та школярів. Середні показники у представників групи студентів. Вербальна агресія проявляється у формі підвищеного тону, крику, в деяких випадках – вереску, або ж шляхом погроз на адресу опонента.

За допомогою даної методики було проведено аналіз результатів за шкалою «Почуття провини», що дозволило встановити, що усі групи досліджуваних мають середні показники проявленості цього почуття. Почуття

провини виявляється у переконанні особистості, що вона є винною в тому, що її дії причиняють шкоду іншим, і тому вона переживає докори сумління. При цьому, варто зазначити, що це почуття може мати різні рівні вираженості в залежності від індивідуальних особливостей особистості та її життєвого досвіду.

Рис. 2.3. Середньостатистичні дані за методикою «Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки» із урахуванням стандартного відхилення у групі особистостей із проявами насильницьких дій у сімейних відносинах

Додаткове дослідження, проведене за методикою «Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки», було спрямоване на порівняння особистісного ставлення між особистостями, які не були жертвами сімейного насилля, та особистостями, які були піддані такому виду насильства. Результати дослідження показали, що особистості, які не були жертвами сімейного насильства, мали значно менші показники агресивності, ніж ті, хто був підданий такому виду насильства. Крім того, у них було менше ознак посттравматичного стресу та емоційних порушень, пов'язаних із насильством у родині. Отримані результати свідчать про те, що сімейне насильство може

негативно впливати на особистість та викликати різні психічні та емоційні розлади. Отримані результати I та II груп представлені у таблиці 2.5.

Табл. 2.5.

Порівняльні середньостатистичні дані за методикою «Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки» між I та II групами

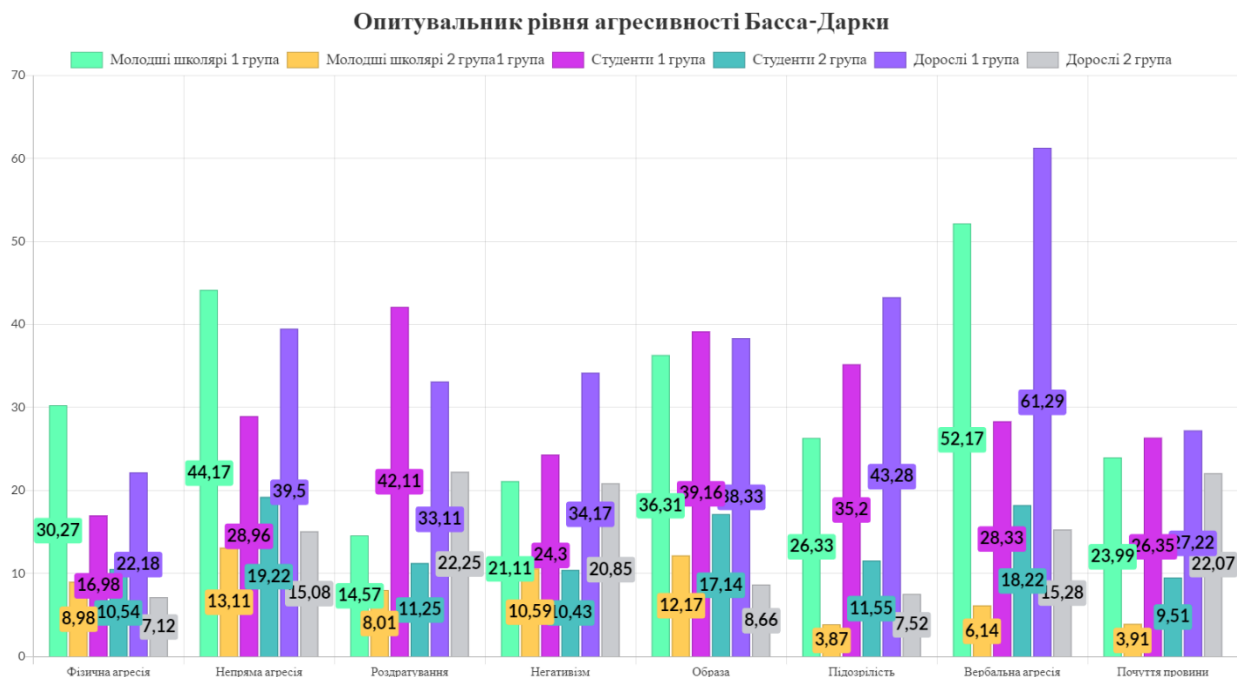
Шкали	Молодші школярі		Студенти 1-4 курсів		Дорослі	
	I група	II група	I група	II група	I група	II група
Фізична агресія	30,27	8,98	16,98	10,54	22,18	7,12
Непряма агресія	44,17	13,11	28,96	19,22	39,50	15,08
Роздратування	21,57	8,01	42,11	11,25	33,11	22,25
Негативізм	21,11	10,59	24,30	10,43	34,17	20,85
Образа	36,31	12,17	39,16	17,14	38,33	8,66
Підозрілість	26,33	3,87	35,20	11,55	43,28	7,52
Вербальна агресія	52,17	6,14	28,33	18,22	61,29	15,28
Почуття провини	23,99	3,91	26,35	9,51	27,22	22,07

*I група – група досліджуваних відносно яких відбувались насильницькі дії у сімейних відносинах.

**II група – група досліджуваних відносно яких не відбувалось будь-яких насильницьких дій.

Відповідно до отриманих порівняльних даних, що представлені в таблиці визначено, що різниця між I та II групами досліджуваних усіх вікових представників даної вибірки має суттєву різницю. Представники групи особистостей відносно яких не відбувались насильницькі дії в сім'ї мають

значно нижчі показники за даною методикою, аніж показники особистостей відносно яких відбувались насильницькі дії в родині.

Рис. 2.4. Порівняльні середньостатистичні дані за методикою «Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки» між I та II групами

З метою статистично довести наявну різницю між отриманими даними, було проведено кореляційний аналіз за допомогою критерія узгодженості Пірсона.

Порівняльний аналіз між I та II групами вибірки особистостей шкільного віку:

– За шкалою «Фізична агресія» $\chi^2_{\text{Емп}} = 31.425$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Непряма агресія» $\chi^2_{\text{Емп}} = 41.729$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Роздратування» $\chi^2_{\text{Емп}} = 40.431$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

– За шкалою «Негативізм» $\chi^2_{\text{Емп}} = 54.419$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

- За шкалою «Образ» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 38.228$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Підозрілість» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 37.182$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Вербальна агресія» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 38.427$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Почуття провини» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 34.277$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

Порівняльний аналіз між I та II групами вибірки особистостей студентського віку:

- За шкалою «Фізична агресія» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 58.547$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Непряма агресія» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 49.441$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Роздратування» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 39.228$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Негативізм» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 51.214$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Образ» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 34.258$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Підозрілість» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 40.175$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Вербальна агресія» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 42.210$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Почуття провини» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 46.447$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

Порівняльний аналіз між I та II групами вибірки дорослих:

- За шкалою «Фізична агресія» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 42.547$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Непряма агресія» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 31.687$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

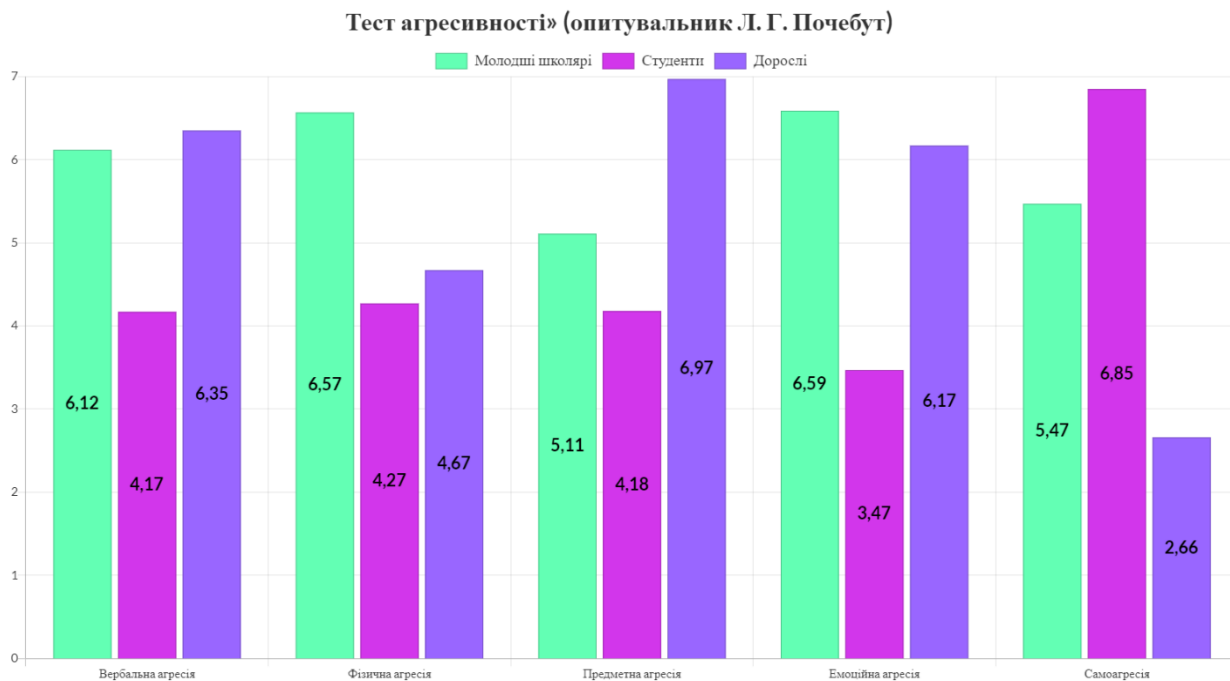
- За шкалою «Роздратування» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 36.211$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Негативізм» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 40.578$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Образа» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 39.083$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Підозрілість» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 37.556$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Вербальна агресія» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 42.405$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.
- За шкалою «Почуття провини» $\chi^2_{\text{Эмп}} = 50.447$, гіпотеза – H_0 – підтверджена.

За методикою «Тест агресивності» (опитувальник Л. Г. Почебут) було визначено наступні результати, що представлені в табл. 2.6.

Табл. 2.6.

**Середньостатистичні дані за методикою «Тест агресивності»
(опитувальник Л. Г. Почебут) із урахуванням стандартного відхилення у
групі особистостей із проявами насильницьких дій у сімейних відносинах**

Шкали	Молодші школярі (20 осіб)	Студенти 1-4 курсів (20 осіб)	Дорослі (20 осіб)
Вербальна агресія	6,12±3,14	4,17±1,34	6,35±2,16
Фізична агресія	6,57±2,16	4,27±1,99	4,67±3,10
Предметна агресія	5,11±2,23	4,18±1,25	6,97±2,40
Емоційна агресія	6,59±2,14	3,47±1,29	6,17±3,01
Самоагресія	5,47±2,57	6,85±2,31	2,66±1,21
Загальний рівень	29,86	22,94	26,82

Рис. 2.5. Середньостатистичні дані за методикою «Тест агресивності» (опитувальник Л. Г. Почебут) із урахуванням стандартного відхилення у групі особистостей із проявами насильницьких дій у сімейних відносинах

За інтерпретацією автора методики, шкали характеризуються наступним чином:

Вербальна агресія виражається у людини шляхом негативних словесних проявів відносно інших особистостей. Найбільш виражені показники за даною шкалою отримали представники груп молодших школярів та дорослих, їх результати вказують на високий рівень прояву.

Фізична агресія виражається у бажанні проявляти агресивну поведінку відносно інших та в більшості випадків йде разом із фізичною силою. Найбільш проявлена у групі досліджуваних молодших школярів та знаходиться на високому рівні. Решта представників отримали середні показники за даною шкалою.

Предметна агресія може мати різноманітні форми прояву, такі як вандалізм, руйнування майна, агресивність під час водіння автомобіля тощо. Згідно з отриманими результатами дослідження, представники групи дорослих мають високі показники проявлення предметної агресії. Це може бути пов'язано

зі зростанням відповідальності та накопиченням стресових ситуацій, які виявляються у формі прояву агресії на предметах. У той же час, решта груп досліджуваних мають середні показники проявлення предметної агресії, що може свідчити про меншу наявність стресу та більш стійке психологічне здоров'я.

Емоційна агресія може проявлятися у різних формах, таких як ворожість, підозрілість, сарказм, злість і емоційна відстороненість. Відповідно до результатів дослідження за методикою «Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки», групи досліджуваних, такі як молодші школярі та дорослі, отримали найвищі показники емоційної агресії, що може свідчити про їх схильність до вираження ворожих емоцій та негативного відношення до оточуючих. Група студентів, з іншого боку, отримала середні показники з тенденцією до низьких, що може свідчити про меншу схильність до вираження емоційної агресії.

Самоагресія - це форма агресії, що проявляється у зверненні негативних дій проти власного «Я». Це може бути самогубство, злочинні дії, шкідливі звички тощо. За результатами дослідження виявлено, що самоагресія є більш поширеною серед групи студентів та молодших школярів, які мають найвищі показники. Група дорослих має середні показники за даною шкалою. Ці результати свідчать про необхідність проведення роботи з підвищення самооцінки та самоповаги серед молоді та підлітків, щоб зменшити ризик виникнення самогубства та інших форм самоагресії.

Загальна агресія включає в себе різноманітні прояви агресії, такі як фізична, вербальна та емоційна агресія, а також агресія спрямована на об'єкти. У групі молодших школярів високий рівень агресивних проявів може бути пов'язаний з невмінням контролювати свої емоції та поведінку, а також з нестачею навичок розв'язання конфліктів. У дорослих же можуть сприяти високому рівню загальної агресії такі фактори, як стресові ситуації на роботі, особисті проблеми, негативний вплив засобів масової інформації, військова служба тощо. Зважаючи на високий рівень загальної агресії у досліджуваних

групах, необхідно розробити програми та методики, які сприятимуть зниженню рівня агресії та вихованню позитивних рис особистості.

Задля порівняння результатів груп осіб, що піддавались насиллю із результатами особистостей, що зростали у благополучних сім'ях було сформовано порівняльну таблицю 2.7.

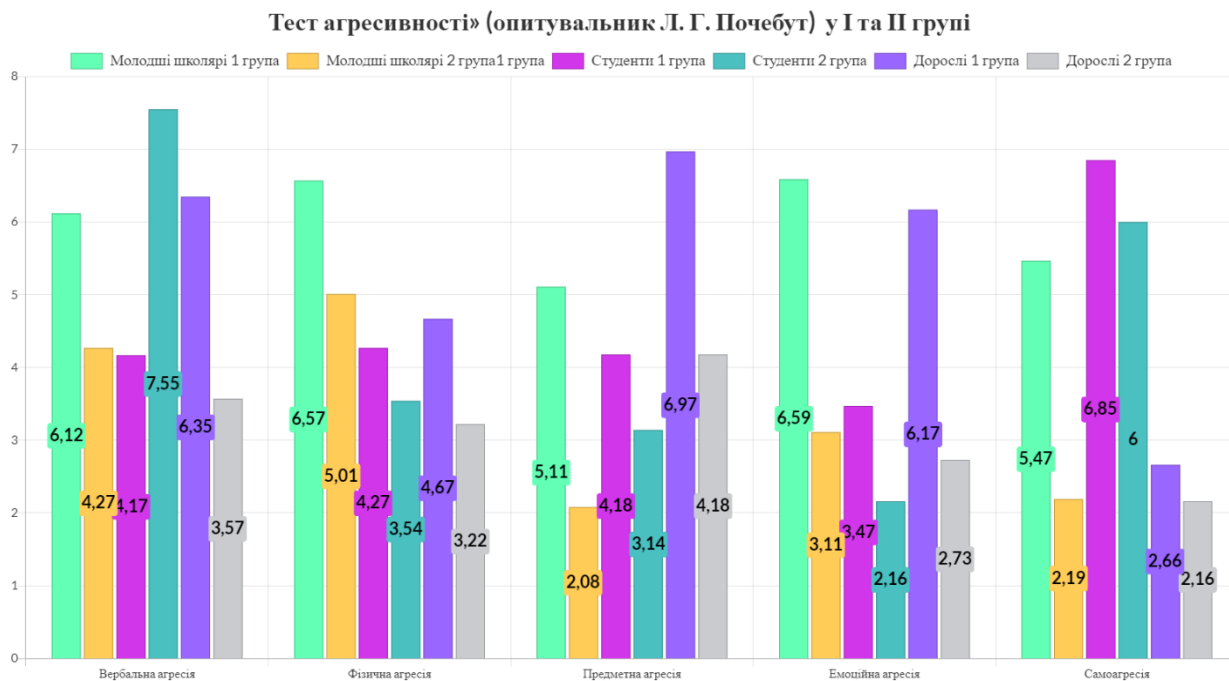
Табл. 2.7.

**Порівняльні середньостатистичні дані за методикою «Тест агресивності»
(опитувальник Л. Г. Почебут) у I та II групі**

Шкали	Молодші школярі		Студенти 1-4 курсів		Дорослі (20 осіб)	
	I група	II група	I група	II група	I група	II група
Вербальна агресія	6,12	4,27	4,17	7,55	6,35	3,57
Фізична агресія	6,57	5,01	4,27	3,54	4,67	3,22
Предметна агресія	5,11	2,08	4,18	3,14	6,97	4,18
Емоційна агресія	6,59	3,11	3,47	2,16	6,17	2,73
Самоагресія	5,47	2,19	6,85	6,00	2,66	2,16
Загальний рівень	29,86	16,67	22,94	22,39	26,82	15,86

*I група – група досліджуваних відносно яких відбувались насильницькі дії у сімейних відносинах.

**II група – група досліджуваних відносно яких не відбувалось будь-яких насильницьких дій.

Рис. 2.6. Порівняльні середньостатистичні дані за методикою «Тест агресивності» (опитувальник Л. Г. Почебут) у I та II групі

Аналізуючи отримані результати можна відзначити, що у групі особистостей, в сім 'ї котрих не було проявлено насильницьких дій прояви агресивності мають суттєво нижчі показники. Для підтвердження отриманих даних за допомогою методу математичної статистики проведено, а саме використовуючи коефіцієнт виявлення статистично-значимих розбіжностей t-критерій Стьюдента було виявлено наступні результати:

За шкалою «Вербальна агресія» між групами «Молодших школярів» I та II груп, $t_{\text{Эмп}} = 3,46$, $p \leq 0.05$, що свідчить про те, що особистості даних груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Студентів» I та II груп, $t_{\text{Эмп}} = 3,17$, що свідчить про те, що особистості даних груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Дорослих» I та II груп, $t_{\text{Эмп}} = 5,16$, що свідчить про те, що представники даних груп мають статистично значущі відмінності.

За шкалою «Фізична агресія» між групами «Молодших школярів» I та II груп, $t_{Эмп} = 2,15$, $p \leq 0.05$, що свідчить про те, що особистості даних груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Студентів» I та II груп, $t_{Эмп} = 2,17$, що свідчить про те, що особистості даних груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Дорослих» I та II груп, $t_{Эмп} = 3,07$, що свідчить про те, що представники даних груп мають статистично значущі відмінності.

За шкалою «Предметна агресія» між групами «Молодших школярів» I та II груп, $t_{Эмп} = 2,78$, що свідчить про те, що особистості даних груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Студентів» I та II груп, $t_{Эмп} = 3,10$, що свідчить про те, що особистості даних груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Дорослих» I та II груп, $t_{Эмп} = 3,78$, що свідчить про те, що представники даних груп мають статистично значущі відмінності.

За шкалою «Емоційна агресія» між групами «Молодших школярів» I та II груп, $t_{Эмп} = 4,78$, що свідчить про те, що особистості даних груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Студентів» I та II груп, $t_{Эмп} = 2,01$, що свідчить про те, що особистості даних груп не мають статистично значущих відмінностей.

Порівнюючи групи «Дорослих» I та II груп, $t_{Эмп} = 2,99$, що свідчить про те, що представники даних груп мають статистично значущі відмінності.

За шкалою «Самоагресія» між групами «Молодших школярів» I та II груп, $t_{Эмп} = 3,21$, що свідчить про те, що особистості даних груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Студентів» I та II груп, $t_{Эмп} = 2,95$, що свідчить про те, що особистості даних груп мають статистично значущі відмінності.

Порівнюючи групи «Дорослих» I та II груп, $t_{Эмп} = 3,37$, що свідчить про те, що представники даних груп мають статистично значущі відмінності.

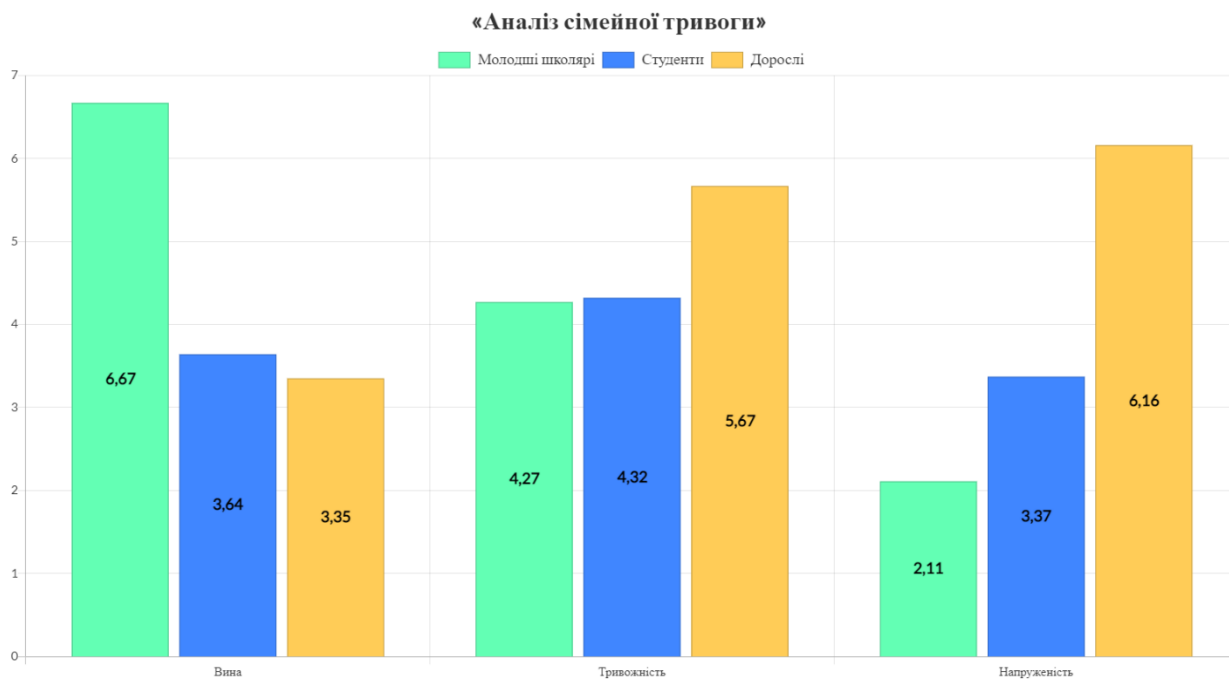
Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) Е. Г. Ейдемільер і В. Юстицкис

За даною методикою було отримано, проаналізовано та сформовано результати, що виражені в табл. 2.8.

Табл.2.8.

Середньостатистичні дані за методикою «Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) Е. Г. Ейдемільер і В. Юстицкис із урахуванням стандартного відхилення у групі особистостей із проявами насильницьких дій у сімейних відносинах

Шкали	Молодші школярі (20 осіб)	Студенти 1-4 курсів (20 осіб)	Дорослі (20 осіб)
Субшкала «Вина»	6,67±2,71	3,64±1,24	3,35±1,41
Субшкала «Тривожність»	4,27±1,82	4,32±1,99	5,67±2,14
Субшкала «Напруженість»	2,11±1,12	3,37±2,57	6,16±2,14

Рис. 2.7. Середньостатистичні дані за методикою «Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) Е. Г. Ейдемільер і В. Юстицкис

Показник субшкала «Вина» вказує на неадекватне відчуття особистістю відповідальності за усі негативні прояви та ситуації, що відбуваються у сім'ї. У випадку показника більше п'яти балів вважається, що особистість вважає себе винною у більшості негараздів. Серед отриманих результатів, найбільш проявлені показники у групі особистостей до яких входять молодші школярі.

Показник субшкали «Тривожність» вказує на те, що ситуації, які відбуваються в сім'ї не залежать від особистісних зусиль досліджуваного. У випадку показника більше п'яти балів вважається, що наявна сімейна тривожність. Серед отриманих результатів, найбільш проявлені показники у групі особистостей до яких входять дорослі. Решта показників у межах норми.

Показник субшкали «Напруженість» вказує на те, що виконання сімейних завдань та обов'язків є достатньо важкими для особистості. У випадку показника більше п'яти балів вважається, що наявна сімейна напруженість. Серед отриманих результатів, найбільш проявлені показники у групі особистостей до яких входять дорослі.

Табл. 2.9.

Середньостатистичні дані за методикою «Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) Е. Г. Ейдеміллер і В. Юстицкис із урахуванням стандартного відхилення у I та II групі

Субшкала	Молодші школярі		Студенти 1-4 курсів		Дорослі	
	I група	II група	I група	II група	I група	II група
Субшкала «Вина»	6,67	3,57	3,64	4,18	3,35	5,55
Субшкала «Тривожність»	4,27	2,10	4,32	4,20	5,67	5,71
Субшкала «Напруженість»	2,11	3,14	3,37	2,26	6,16	4,33

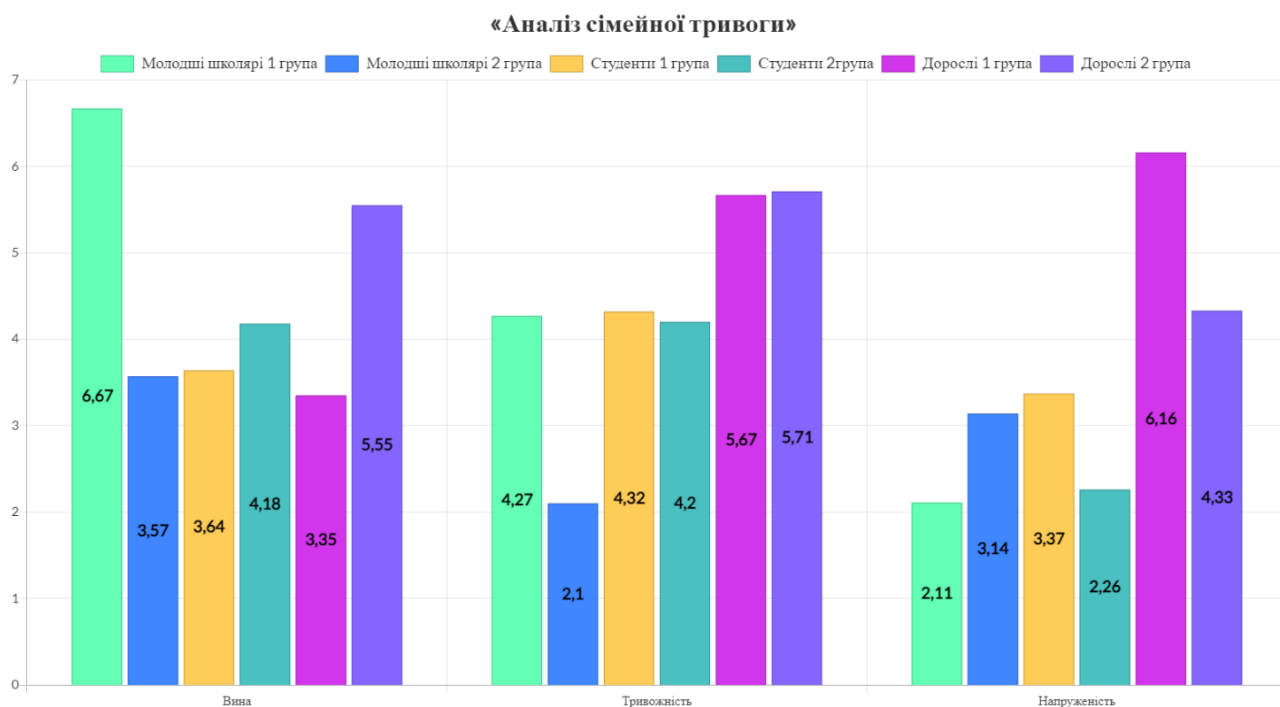
*І група – група досліджуваних відносно яких відбувались насильницькі дії у сімейних відносинах.

**ІІ група – група досліджуваних відносно яких не відбувалось будь-яких насильницьких дій.

Відповідно до показників порівняльної таблиці, визначено, що за субшкалою «Вина» найбільш виражені результати у особистостей групи дорослих, решта груп мають нормовані дані.

За субшкалою «Тривожність» найбільш виражений показник у групі дорослих решта особистостей мають показники в межах норми.

За субшкалою «Напруженість» найбільш виражені показники у групі дорослих, решта груп мають нормовані результати. На рис.2.8. наочно представлені отримані результати.

Рис. 2.8. Середньостатистичні дані за методикою «Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) Е. Г. Ейдеміллер і В. Юстицкис із урахуванням стандартного відхилення у І та ІІ групі

*Методика «Індекс життєвого стилю (Life Style Index, LSI)»
(Опитувальник Р. Плутчика, Х. Келлермана і Х.Р. Конте)*

Табл. 2.10.

Показники механізмів психологічного захисту за методикою «Індекс життєвого стилю (Life Style Index, LSI)» (Опитувальник Р. Плутчика, Х. Келлермана і Х.Р. Конте) у I та II групі особистостей (показники у %)

Механізми психологічного захисту	Молодші школярі		Студенти 1-4 курсів		Дорослі	
	I група	II група	I група	II група	I група	II група
Заперечення	74	57	81	67	88	75
Витіснення	82	50	86	41	50	55
Регресія	80	42	90	55	41	64
Компенсація	42	70	43	76	55	84
Проекція	78	52	75	50	79	61
Заміщення	55	60	91	31	50	68
Інтелектуалізація	76	81	24	56	89	67
Реактивні утворення	82	64	71	55	67	40

Відповідно до інтерпретації авторів методики, відсотковий розподіл результатів відбувається наступним чином:

0-39% – низькі показники;

40-70% – середні показники;

71-100% – високі показники.

Шкала «Заперечення». Даний захисний механізм полягає у запереченні певних неприємних обставин, зокрема тих, що викликають тривогу або небажання усвідомлювати їх. Особистість намагається забути про негативні реалії зовнішнього світу, не хоче бачити їх і відкидає їх як неіснуючі. Це може приводити до конфліктів, коли важлива інформація не сприймається адекватно, але особистість заперечує будь-яку причетність до цього. Часті випадки використання цього механізму можуть призводити до порушення норм поведінки і зменшення самооцінки, а також до негативного сприйняття оточуючими.

Завищений рівень показників за даною шкалою притаманний усім групам особистостей, що мають або мали насильницький досвід у сімейних відносинах, а також групі дорослих, які не мали досвіду насильницьких проявів у сімейних відносинах. Таким особистостям властиве бажання привертати увагу до себе та своїх дій будь-яким чином, себе сприймають з позитивної точки зору, критика та негативізм у свою сторону сприймається категорично, будь-яка критика ігнорується. У соціальній взаємодії такі особистості сприймають інших як власних прихильників і вважають себе цікавим співрозмовниками, які достойні уваги та гідного ставлення до себе.

Шкала «Витіснення». Згідно з інтерпретацією, цей захисний механізм полягає в тому, що будь-які негативні прояви, відчуття або думки, викликані конфліктними обставинами, пригнічуються та витісняються у підсвідоме, не піддаючись аналізу і не знаходячи вихід у свідомості. Це може призвести до психологічних, невротичних або соматичних проблем у людини. Якщо цей захисний механізм працює на високому рівні, то можна спостерігати психологічне придушення, що виражається у зниженні відчуття страху шляхом забування травмуючих обставин. У майбутньому подібні ситуації можуть бути уникнуті або придушені. На соціальному рівні це може призвести до підвищеної агресивності, неблагодійності до інших, заздрості та інших негативних проявів.

Аналізуючи отримані результати відзначаємо, що найбільш виражений захисний механізм «Витіснення» проявлений у особистостей, що мали взаємодію із насильницькими проявами у сімейних відносинах та мають віковий діапазон – молодші школярі та студенти. Решта респондентів отримали середні та низькі показники.

Шкала «Регресія». Відзнакою даного захисного механізму є зниження або уникнення тривожних станів. При переважаючому даному захисному механізмі особистість намагається важкі та непосильні для себе завдання замінити на менші за об'ємом або менш важкі для виконання, тобто відбувається зміщення мотиваційно-потребової сфери на більш просту та доступнішу.

Відповідно до отриманих показників, захисний механізм «Регресія» проявлений у особистостей, що мали взаємодію із насильницькими проявами у сімейних відносинах та мають віковий діапазон – молодші школярі та студенти. Решта респондентів отримали середні та низькі показники.

Шкала «Компенсація». Даний захисний механізм виражений у заміщенні реального недоліку на надуманий (нафантазований самою особистістю). Проявлення даного виду захисту відбувається при бажанні уникнення конфліктної ситуації або бажанні бути кращим у власних очах (підвищити власну самодостатність). В деяких випадках такі спроби вказують на прихований комплекс неповноцінності.

Отримані показники за даною шкалою вказують на найбільш проявлений захисний механізм у представників усіх вікових груп, що не належать до сімей в яких відбувались насильницькі дії.

Шкала «Проекція». Даний захисний механізм полягає в тому, що особистість відкидає свої неприйнятні відчуття або переносить їх на інших людей, з якими взаємодіє. Особистість робить це, щоб знизити власні негативні прояви. Якщо результати тестування на цей захисний механізм є високими, це може означати, що особистість часто переносить свої негативні відчуття на інших, намагаючись стати кращою за них.

Відповідно до отриманих показників, захисний механізм «Проекція» проявлений у особистостей, що мали взаємодію із насильницькими проявами у сімейних відносинах всіх вікових груп. Решта респондентів, які не мали негативного досвіду насилля у сім'ї отримали середні та низькі показники.

Шкала «Заміщення». Даний захисний механізм проявляється у зниженні рівня емоційних станів (агресія, гнів), що акцентуються на певних об'єктах, які мають мінімальну загрозу для особистості, однак не реагують на ситуації із реальною загрозою. Наприклад, при такому типі захисного механізму, робітник, що отримав догану від керівника швидше буде зривати свій гнів на сім'ї, аніж на реальній причині власної емоційності.

Відповідно до отриманих показників, захисний механізм «Проекція» проявлений у особистостей, що мали взаємодію із насильницькими проявами у сімейних відносинах вікової групи студентів. Решта респондентів, які не мали негативного досвіду насилля у сім'ї отримали середні та низькі показники.

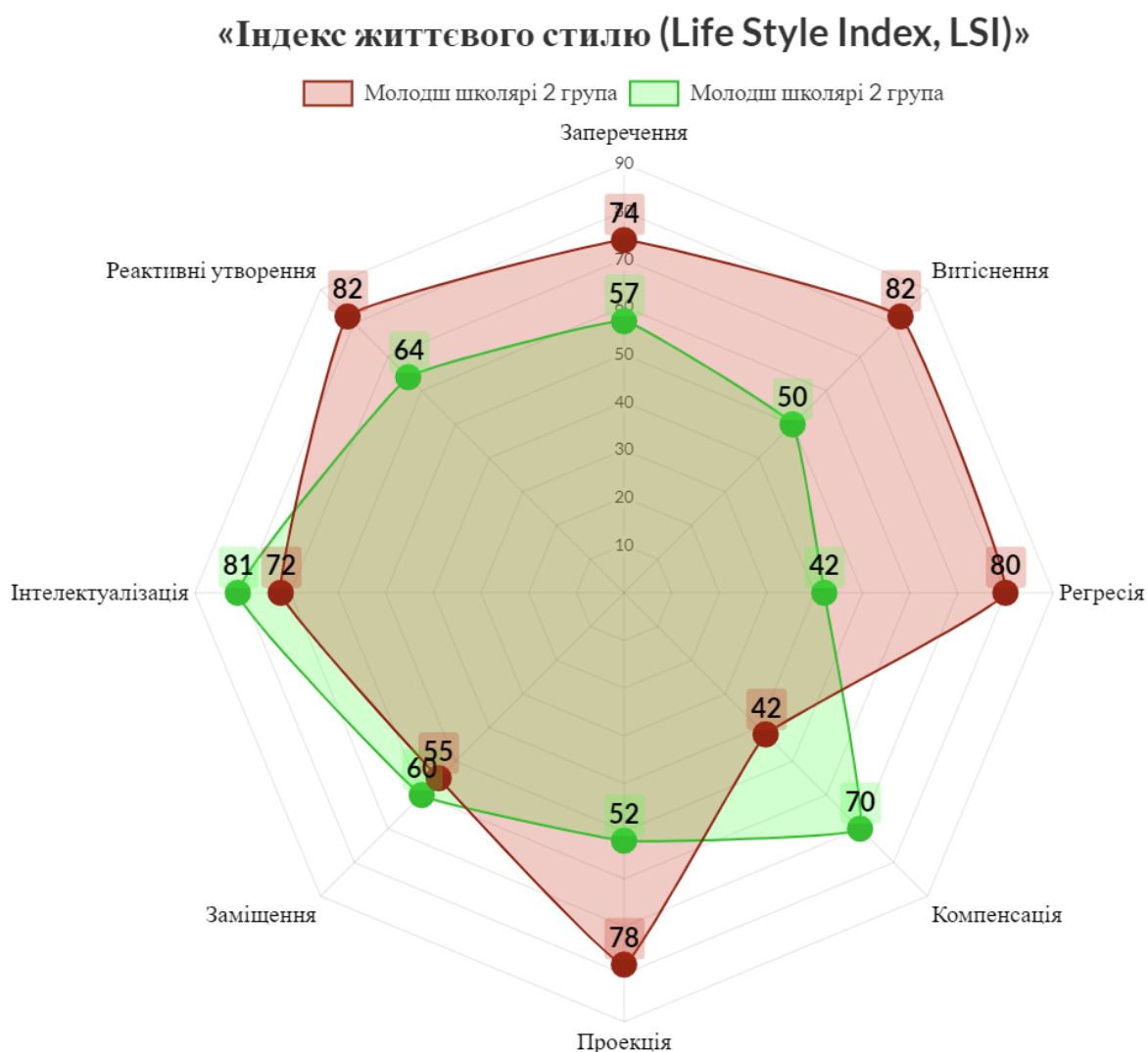
Шкала «Інтелектуалізація». Даний вид захисного механізму проявляється у надмірно інтелектуалізованому шляху вирішення проблеми. При виникненні певної ситуації або проблеми, особистість із даним захисним механізмом буде намагатись вирішити їх без надмірних емоційних переживань, шляхом зміни напрямку мислення у більш позитивний лад, при цьому зменшуючи значимість даної проблеми.

Відповідно до отриманих показників, захисний механізм «Проекція» проявлений у особистостей, що мали взаємодію із насильницькими проявами у сімейних відносинах вікової групи молодших школярів та дорослих, а також у дорослих та молодших школярів в сім'ях котрих не відбувалось насильницьких дій. Решта респондентів, які не мали негативного досвіду насилля у сім'ї отримали середні та низькі показники.

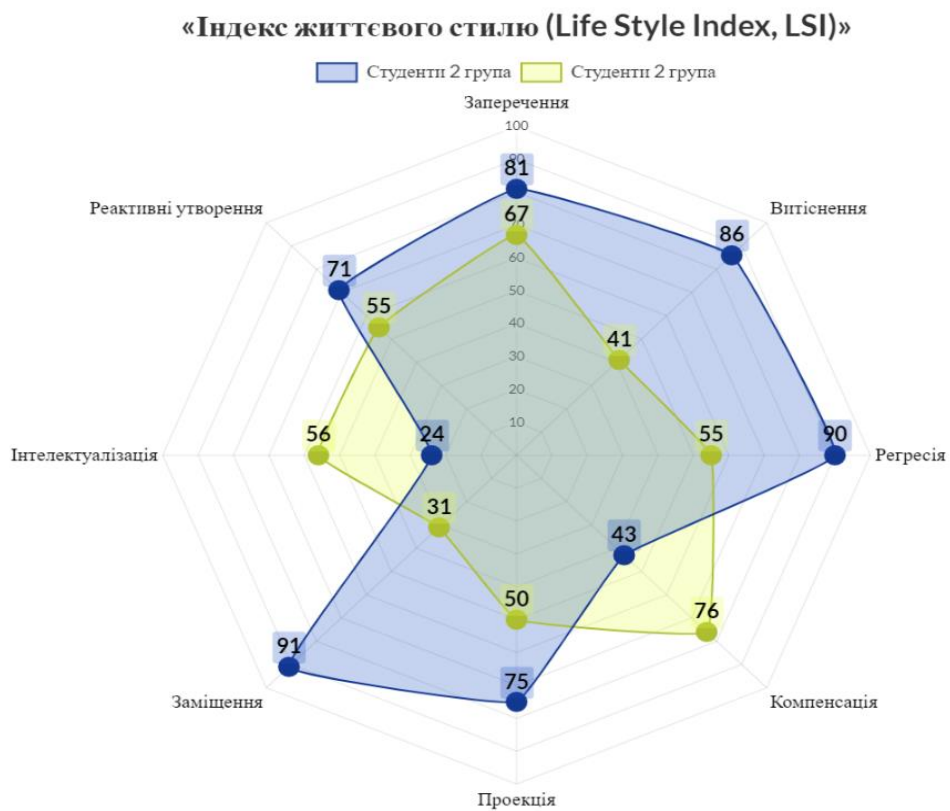
Шкала «Реактивні новоутворення». При даному захисному механізмі особистість буде сприяти тому, аби зменшити кількість та інтенсивність власних негативних думок та відчуттів, при цьому заміщуючи їх на створення кардинально протилежних бажань. Видами новоутворень можуть бути:

- ізолювання – уникнення або відхід від певної ситуації, що викликає душевні переживання людини;
- сублімація – витіснення негативних думок та переживань;
- інтроспекція – сформовані ззовні обставини сприймаються як власні.

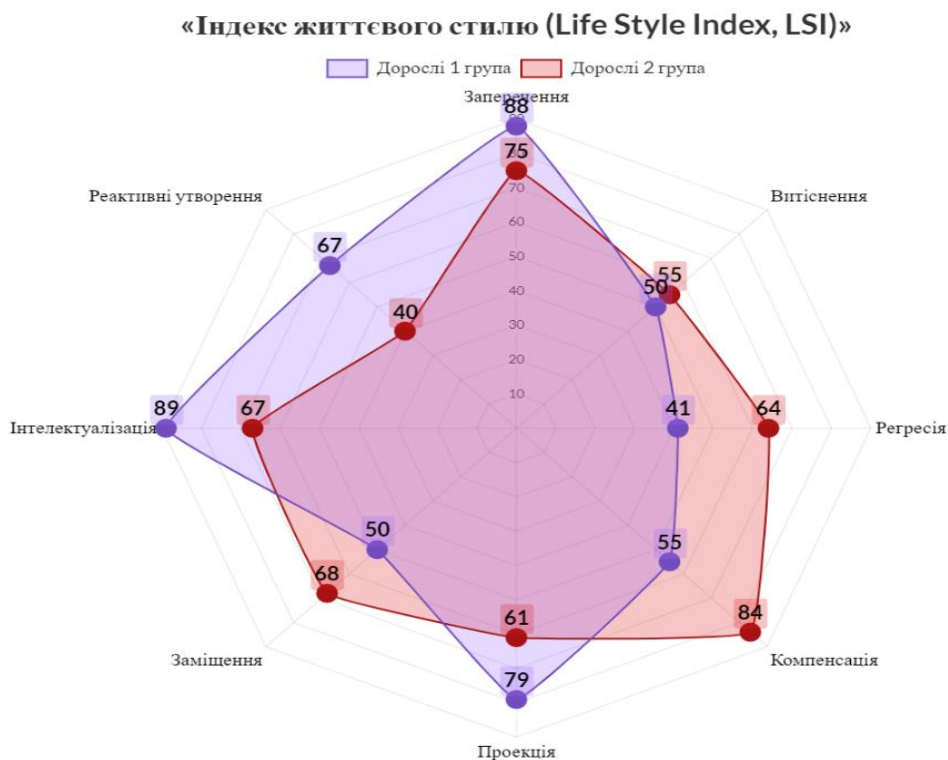
Відповідно до отриманих показників, захисний механізм «Проекція» проявлений у особистостей, що мали взаємодію із насильницькими проявами у сімейних відносинах вікової групи молодших школярів та дорослих. Решта респондентів отримали середні та низькі показники.

Рис. 2.9. Показники механізмів психологічного захисту за методикою «Індекс життєвого стилю у I та II групі серед молодших школярів»

Рис. 2.10. Показники механізмів психологічного захисту за методикою «Індекс життєвого стилю у I та II групі серед студентів»

Рис. 2.11. Показники механізмів психологічного захисту за методикою «Індекс життєвого стилю у I та II групі серед дорослих»

Проводячи аналіз за вищеназваними особливостями, можна зробити висновок, що механізми психологічного захисту допомагають індивідуальному «Я» захистити психологічний та психічний стан особистості від впливу внутрішніх та зовнішніх подразників і чим більший вплив – тим більша ступінь опору. Основною причиною виникнення захисних механізмів є соціальна взаємодія і поступова зміна особистісних внутрішніх особливостей особистостей.

Додатково можна сказати, що механізми психологічного захисту не є негативними самі по собі, оскільки вони дозволяють особистості захистити своє «Я» від стресових ситуацій та емоційних труднощів. Однак, якщо захист стає надмірним і перешкоджає розвитку та взаємодії з іншими людьми, це може призвести до негативних наслідків для особистості. Крім того, механізми психологічного захисту можуть бути впливовим фактором у формуванні різних порушень психічного здоров'я, таких як тривожність, депресія або розлади особистісного спектру. Таким чином, розуміння механізмів психологічного

захисту може допомогти в підтримці та поліпшенні психологічного стану людини.

2.3. Рекомендації щодо зниження негативного впливу домашнього насильства на формування психіки дитини

Насильство в сім'ї може залишити негативний відбиток на психіці дітей і мати серйозні наслідки для їхнього майбутнього. Ось кілька рекомендацій, які можуть допомогти знизити негативний вплив домашнього насильства на формування психіки дитини:

1. **Забезпечити безпеку дитини:** Найважливіше завдання - забезпечити безпеку дитини і захистити її від будь-яких форм насильства. Якщо насильство відбувається вдома, то потрібно знайти безпечний притулок для дитини, де вона буде захищена.

Нижче наведено кілька кроків, які можуть допомогти забезпечити безпеку дитини:

– **Встановіть межі:** Навчити дитину, які дії прийнятні, а які – ні, може допомогти запобігти насильству. Встановлюйте межі і повідомляйте дитині, що вона має право на безпеку і захист.

– **Розробіть план безпеки:** Розробіть план безпеки разом з дитиною. Цей план може включати такі речі, як контакти важливих людей, до яких можна звернутися за допомогою, або шляхи виходу з будинку в разі небезпеки.

– **Зверніться до служб соціального захисту:** Якщо ви переживаєте насильство вдома, зверніться до служб соціального захисту. Вони можуть допомогти вам знайти безпечний притулок для дитини, а також надати необхідну підтримку та консультації.

– **Підтримуйте дитину:** Підтримуйте дитину та допомагайте їй впоратися з емоційними труднощами, які виникають внаслідок насильства.

Розмовляйте з нею про її почуття та надайте їй ресурси для позитивного вираження своїх емоцій.

– Залучайте фахівців: Залучення фахівців може бути корисним для забезпечення безпеки дитини. Зверніться до психологів, соціальних працівників або лікарів за допомогою та порадою.

Загалом, зниження негативного впливу домашнього насильства на психіку дитини є складним завданням, яке вимагає багато уваги, турботи та допомоги. Проте, за допомогою вищезгаданих кроків можна забезпечити безпеку

2. Розмовляйте з дитиною: Поговоріть з дитиною про те, що відбувається вдома. Вона може бути наляканою і плакати, але вона може відчувати полегшення, якщо зможе поділитися своїми думками і почуттями. Дайте їй зрозуміти, що вона не винна у тому, що відбувається.

– Підтримуйте дитину під час розмови: Під час розмови з дитиною про домашнє насильство, необхідно забезпечити їй підтримку та розуміння. Не обмежуйте її у висловлюванні своїх думок та почуттів, не критикуйте, а допомагайте знайти варіанти рішення проблеми.

– Не використовуйте насильство: Ніколи не використовуйте насильство, щоб змусити дитину говорити про те, що відбувається вдома. Це може лише загострити ситуацію та завдати ще більшої шкоди психіці дитини.

– Надайте дитині додаткову підтримку: Після розмови з дитиною про насильство, необхідно надати їй додаткову підтримку та захист. Зробіть все можливе, щоб дитина відчула свою безпеку, повідомте її, що ви будете допомагати і знаходити рішення.

– Використовуйте ресурси: Існує безліч ресурсів, які можуть допомогти забезпечити безпеку дитини і зменшити негативний вплив насильства на її психіку. Це можуть бути служби соціального захисту, лікарі, психологи, а також різні організації та центри підтримки для сімей, що переживають насильство.

– Розповідайте про права дитини: Повідомляйте дитині про її права та свободи. Згідно з Конвенцією ООН про права дитини, кожна дитина має право на захист від будь-яких форм насильства, жорстокості або знущань.

– Навчайте дитину позитивним стратегіям впорядкування з емоціями: Навчіть дитину позитивним способам впорядкування власних емоцій, наприклад, вправам на розслаблення, медитації або йоги. Це допоможе їй зменшити стрес і тривогу, а також зосередитися на позитивних речах. Дитина може навчитися дихати правильно, щоб заспокоїти своє тіло і розслабитися. Також важливо допомогти дитині розвивати позитивну самооцінку, щоб вона могла бути впевненою у собі і вірити у свої сили.

– Для того, щоб дитина могла розвивати свої позитивні риси, важливо створити умови для її успіху. Допоможіть дитині знайти заняття, які їй подобаються, і підтримуйте її у цьому. Дитина може займатися спортом, мистецтвом, музикою або будь-чим іншим, що їй подобається. Важливо підкреслити, що кожна людина має свої унікальні здібності і таланти, які вона може розвивати.

– Також допоможіть дитині розвивати свою соціальну мережу. Це можуть бути друзі, рідні, вчителі або інші дорослі, які можуть підтримати дитину. Важливо навчити дитину встановлювати здорові границі у відносинах з іншими людьми і допомогти їй розвинути навички спілкування.

Усі ці кроки можуть допомогти зменшити негативний вплив домашнього насильства на формування психіки дитини і сприяти її позитивному розвитку. Однак, важливо пам'ятати, що якщо дитина стала свідком насильства або була його жертвою, вона може потребувати професійної підтримки та психологічної допомоги.

3. Допоможіть дитині відчувати себе цінною: Дитина може відчувати себе нікому не потрібною через насильство, яке вона переживає. Допоможіть їй відчувати свою цінність та визнання, розмовляючи з нею, давайте зрозуміти, що вона цінна та що Ви її любите.

Крім розмови з дитиною про її почуття та емоції, важливо надати дитині підтримку і визнання за її досягнення та зусилля. Наприклад, захоплюйтеся її хобі, дякуйте за допомогу у побуті та похваліть її за добре виконану роботу. Важливо знайти спосіб дотикатися до дитини, щоб вона відчувала, що її підтримують і люблять.

Також можна залучити дитину до відповідальних дій, щоб вона відчувала свою цінність. Наприклад, допомагайте їй створювати гарний настрій вдома: допомагайте готувати їжу, прибирати, планувати сімейні заходи. Важливо підтримувати дитину у її зусиллях та показувати, що вона є важливим і неповторним членом родини.

4. Зверніться до фахівців: Не соромтеся звернутися до фахівців, таких як психолог чи соціальний працівник. Вони можуть допомогти дитині пройти через складні емоції та вчинки, які вона переживає. Вони також можуть надати поради щодо захисту дитини та допомогти вам зрозуміти, як діяти в такій ситуації.

Крім психологів та соціальних працівників, ви можете звернутися до інших організацій та інституцій, які можуть надати допомогу в ситуації з домашнім насильством, наприклад, до поліції, медичних установ, служби опіки та піклування, адвокатів та інших правових організацій.

Також важливо пам'ятати, що звернення до фахівців або організацій не означає, що ви не можете допомогти дитині самотійно. Ви можете бути підтримкою та опорою для дитини, проявляти турботу та любов, слухати її, виявляти розуміння та підтримку. Крім того, ви можете навчити дитину різним стратегіям самозахисту та навчити її, як робити важливі рішення та приймати контроль над своїм життям.

5. Прийміть кроки для зменшення насильства: Для того, щоб зменшити насильство, необхідно прийняти конкретні кроки, такі як звернення до правоохоронних органів, отримання правової допомоги або звернення до служб соціального захисту. Крім того, можна звернутися до родичів або друзів за допомогою.

Дії, які можна вжити для зменшення насильства, також включають:

- Поговоріть зі зловмисником про його поведінку та надайте йому розуміння про те, що це неприпустимо і впливає на психіку дитини. Іноді люди не усвідомлюють наслідки своїх дій, тому можливо, що така розмова допоможе зупинити насильство.

- Спробуйте встановити мирні відносини в родині. Якщо насильство виникає через конфлікти, то потрібно постаратися їх уникнути та знайти способи компромісу.

- Не відчуваючи підтримки від родичів, зверніться до громадських організацій, які пропонують психологічну та правову допомогу жертвам насильства.

- Постарайтеся підтримувати здоровий спосіб життя дитини, зокрема, допоможіть знайти хобі та захоплення, які допоможуть відволіктися від труднощів та підвищити самооцінку.

Важливо пам'ятати, що зменшення насильства потребує часу, терпіння та визначеності. Якщо ви визнаєте насильство, як неприпустиму поведінку, і приймаєте конкретні кроки для його зменшення, то ви робите перший крок до створення безпечного середовища для вашої дитини.

6. Навчіть дитину позитивним способам вираження емоцій: Науково доведено, що дитина, яка може вільно виражати свої емоції, менш схильна до насильства в майбутньому. Допоможіть дитині навчитися позитивним способам вираження своїх емоцій, наприклад, через мистецтво, спорт або медитацію.

Також важливо показувати дитині приклад позитивних способів вираження емоцій, наприклад, розмовляти з нею про те, як Ви впорядковуєте свої емоції, займатися разом спортом або мистецтвом, або просто дати зрозуміти, що Ви знаходите спосіб впорядкувати свої емоції у здоровий спосіб. Також допоможіть дитині розуміти, що негативні емоції є нормальною частиною життя, і що важливо навчитися впорядковувати їх у здоровий спосіб, а не пригнічувати їх.

7. Створіть позитивне середовище: Створіть для дитини позитивне середовище, де вона може відчувати себе безпечною та любленою. Підтримуйте її в інтересах та захопленнях, забезпечуйте її фізичну та емоційну безпеку.

Крім того, важливо забезпечити дитину позитивними взаєминами з оточуючими людьми. Сприяйте розвитку її соціальних навичок, допомагаючи їй взаємодіяти зі своїми ровесниками та іншими дорослими. Навчайте її поважати інших та розвивати емпатію. Створюйте сприятливу атмосферу вдома, де дитина може вільно висловлювати свої думки та почуття. Розмовляйте з нею про позитивні та важливі речі в житті, щоб допомогти їй бачити світ у більш яскравому світлі.

8. Не забувайте про самого себе: Не забувайте, що ви також потребуєте підтримки та допомоги. Зверніться до фахівців, друзів або родичів за допомогою, якщо ви відчуваєте, що не можете впоратися зі своєю ситуацією.

Також важливо дбати про своє фізичне та емоційне здоров'я. Знаходьте час для відпочинку та релаксації, займайтеся спортом або іншою корисною діяльністю для вас. Розмовляйте з друзями та близькими про свої почуття та емоції. Пам'ятайте, що ви є важливою людиною, яка заслуговує на підтримку та допомогу.

Насильство вдома може мати дуже серйозні наслідки на психіку дитини. Однак, з правильною підтримкою та захистом, вона може пройти через цей досвід та вирости здоровою та щасливою людиною.

Висновки до другого розділу

Емпіричне дослідження було проведено серед 120 осіб різних вікових категорій. Вибірка була розподілена на шість основних груп. Перша група у кількості 60 осіб складала особистості в житті яких було наявне сімейне насилля. Друга група у кількості 60 осіб – особистості відносно яких не було задіяно будь-яких насильницьких дій.

Першою методикою, що була застосована до комплексу емпіричного

дослідження було обрано методика міжособистісних відносин Лірі. За отриманими результатами було визначено, що у особистостей, які піддавались насильницьким діям більше властива агресивність, залежність та авторитарність. Проводячи аналіз між двома групами досліджуваних зроблено висновок про наявність суттєвої різниці. Особистості, в сім'ях яких не відбувались насильницькі дії більш позитивно налаштовані на соціальну взаємодію, у них в меншій мірі виділені агресивні прояви, вони більш доброзичливі, менш підозрілі до соціуму та в більшості випадків мають свою думку і можуть її висловити, при цьому прислуховуються до думки інших.

За методикою «Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки» визначено, що молодші школярі та дорослі, які піддавались насильницьким діям проявляють та використовують фізичну силу проти інших осіб в соціальній взаємодії, в деяких випадках спрямовують власну агресивність на інших осіб не напругу, а обхідними шляхами, більш дратівливі ніж особистості з благополучних сімей. Не менш важливою характерологічною особливістю є підвищений негативізм та образливість з бажанням відстоювати власні позиції. Школярам та дорослим притаманні підвищення тону, погроз та цілому вербальної агресії на рахунок своїх опонентів, при цьому не відчуваючи значної провини відносно власної поведінки.

За методикою «Тест агресивності» (опитувальник Л. Г. Почебут) було визначено, що найбільш виражені результати у представників групи молодших школярів та у дорослих особистостей, що відчували на собі прояви домашнього насилля. Їх результати мають високу ступінь загальної агресії. Аналізуючи отримані результати можна відзначити, що у групі особистостей, в сім'ї котрих не було проявлено насильницьких дій прояви агресивності мають суттєво нижчі показники.

За результатами опитувальника «Аналіз сімейної тривоги» Е. Ейдеміллер і В. Юстицкис було визначено, що за субшкалами «Вина», «Тривожність» та «Напруженість» найбільш виражені результати у особистостей групи дорослих, що страждали від проявів домашнього насилля.

Відповідно до отриманих показників за методикою «Індекс життєвого стилю» найбільш виражені захисні механізми проявлені особистостей, що мали взаємодію із насильницькими проявами у сімейних відносинах вікової групи молодших школярів та дорослих. Решта респондентів отримали середні та низькі показники.

ВИСНОВКИ

1. Здійснено теоретичний аналіз насилля в загальному контексті та в контексті сім'ї. Визначено, що насилля – це не лише фізичні прояви, що направлені по відношенню до жінок, або дітей та мають на меті спричинити біль, травмування, але й соціально-негативні аспекти. Проблема насилля переплітається із питаннями агресії та є однією із її форм. Домашнє насилля не з'являється за один день, а включає в свій склад певні фази, які систематично повторюються із наростаючою тенденцією. Основними фазами домашнього насилля є: наростання напруги, насильницький інцидент, етап примирення та етап спокою.

У результаті теоретичного дослідження стало очевидним, що насильство в сім'ї є серйозною проблемою, яка відображається на здоров'ї, розвитку та соціалізації дітей. На жаль, це явище є досить поширеним, і відбувається воно у всіх країнах світу. Відносно дітей, які потерпіли від насильства, можна зазначити, що вони є особливо вразливими через фізичну, психічну та соціальну незрілість. Це зумовлює необхідність в захисті прав дітей та запобігання насильству в сім'ї.

2. Визначено вплив домашнього насильства на психіку дитини та охарактеризовано наслідки такого впливу. Домашнє насильство є серйозною проблемою, яка має негативний вплив на розвиток дітей. Це може призвести до фізичних травм, психічних розладів, затримки у розвитку та соціальній незрілості. Серед негативних наслідків для дитини, що переживає насильство у сімейних стосунках є: затримка фізичного та розумового розвитку, затримка мовного розвитку, затримка росту, імпульсивність, агресивність, злість, негативні фізичні прояви, відсутність сенсу життя, думки про самогубств, постійні або періодичні нічні кошмари, втрата сну або його порушення, страх темноти та інші негативні наслідки, що впливають на психологічне та фізичне здоров'я молодої особистості. Важливо зрозуміти, що наслідки домашнього насильства можуть виявлятися як у найближчій перспективі, так і у

довгостроковому плані, відтак, рання діагностика та інтервенція є ключовими для запобігання негативних наслідків впливу на психіку дитини.

3. Емпірично досліджено особливості впливу домашнього насильства на дитячу психіку за допомогою психологічного діагностичного інструментарію та методів математичної статистики. До вибірки емпіричного дослідження увійшли 120 особистостей різного вікового діапазону, які для кращого наочного порівняння, окрім вікових груп, були розподілені на дві великі групи відповідно до наявності насильницьких проявів у сімейних відносинах. З метою реалізації було залучено наступні методики: "Індекс життєвого стилю" (Life Style Index, LSI), Опитувальник Басса-Перрі (BPAQ), Опитувальник Басса-Дарки, Шкала реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера - Ю.Л. Ханіна, Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) Е. Г. Ейдемільер і В. Юстицкіс, математико-статистичні методи дослідження.

4. Проаналізовано отримані результати емпіричного дослідження, які вказують на те, що насильство в родині має серйозний вплив на розвиток особистості. Особи, які пережили насильство, можуть мати складність у встановленні здорових відносин з іншими людьми і з собою. Аналіз результатів показує, що ці особистості проявляють агресивні дії як до інших, так і до себе. Це може пояснюватися тим, що насильство може призводити до недовіри, страху, нездорової самооцінки та негативних емоцій, які потім виявляються через поведінку.

Також було виявлено, що особистості, які переживали насильство в родині, мають певні особливості в своїй поведінці та емоційному стані. Вони можуть бути образливими, недовірливими та тривожними, а також мати бажання показати себе у кращому світлі. Ці результати можуть мати важливі наслідки для розуміння впливу насильства в родині на розвиток особистості та для розробки програм підтримки для людей, які пережили насильство в родині. Важливо надати допомогу та підтримку цим особистостям у їхньому процесі лікування та відновлення після травми. Також може бути корисною психологічна підтримка та навчання здоровим стратегіям поведінки та

емоційного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщук Н. В. Виникнення та сутність феномена гендерного насильства: історико-правовий екскурс // Форум права, 2008. № 1. С.18–22
2. Архипова С. П., Майборода Г. Я., Тютюнник О. В. Методи та технології роботи соціального педагога: навч. посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2011. 496 с.
3. Бакуменко, О. О. Соціальна робота з жертвами сімейного насильства. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2016. 224 с.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с
5. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / [Л.М. Черенько, С.В.Полякова, А.Г. Реут та ін.] ; за ред. Е.М.Лібанової. –Київ : Ін-т демографії та соц. Досліджень НАН України, 2009. –288 с.
6. Білоконь О. І., Лаврик І. Ю. Феномен домашнього насильства в Україні: причини, наслідки та шляхи подолання // Гуманітарний вісник ЧДУ імені Петра Могили. Серія «Психологія». 2021. Вип. 30. С. 49-54.
7. Білосорочка С. І. Соціально-психологічні детермінанти гендерних відносин у публічному управлінні / С. І. Білосорочка // Актуальні проблеми державного управління. . – 2018. – № 1. – С. 15–21
8. Благовісна, Н. І. Сімейне насильство як соціальна проблема. Київ : КНЕУ, 2017. 136 с.
9. Бова А. А. Кримінологія гендера: дослідження подружнього насильства/ Бова А.А.// Український соціум, 2004. № 2 (4). С. 13–20.
10. Болдуїн, Д. (2021). Стилї батьківства: Вплив на розвиток дитини. Київ: Видавничий дім "КМ-Букс"
11. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2009. – 186с

12. Борозинець Н. Домашнє насильство: психологічні механізми та шляхи протидії. К.: МАУП, 2006.
13. Бугайова Н. М. Психологічні закономірності розвитку аддикцій в онтогенезі /Н. М. Бугайова // Проблеми загальної та педагогічної психології. –Т. XII, ч.4. –С. 48–56.
14. Бугайова Н.М. Психологічні закономірності розвитку аддикцій в онтогенезі / Н.М. Бугайова // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2010.– т. XII, ч.4. – С. 48–57.
15. Бурко О.М. Психолого-педагогічні аспекти дитячого насильства // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – 2016. – Вип. 137. – С. 222-227.
16. Бурлачук В.С. Психологічні наслідки насильства: діагностика та корекція. Київ: Нова Книга, 2015. 240 с.
17. Виноградова А. К. Поняття та види насильства в сім'ї в Україні / А. К. Виноградова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2016. – № 1. – С. 50–53
18. Віллс Т., Калашник О. Протидія домашньому насильству: практичний посібник для поліцейських. ПроектРади Європи «Боротьба з насильством щодо жінок та дітей в Україні». 2018. 77 с
19. Войцех В. Ф. Що ми знаємо про суїцид. За редакцією професора В.С.Ястребова. -М.:, 2007. 20 с.
20. Волинець Л.С. Надання допомоги дітям –жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л.С.Волинець, Л.П.Гурковська, І.В.Савчук. –Київ : К.І.С., 2011. –132 с
21. Ганжа С.В. Психологічні наслідки війни: діагностика та психотерапія. Київ: Академвидав, 2017. 304 с.

22. Герасименко Г. Гендерна рівність та відповідь на домашнє насильство в приватному секторі: заклик до дії. UNFPA Ukraine. 2019. 65 с. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/BADV2019>.
23. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція - 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу file:///C:/Users/ASUS/Downloads/4464-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-9394-1-10-20151120.pdf
24. Герман Д. Психологічна травма та шлях до видужання. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 416 с.
25. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору; переклад з англ. О. Лизак, О. Наконечна, О. Шлапак. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. 424 с.
26. Гнатюк Н. І., Василенко О. М. Проблема насильства в сучасній сім'ї: теоретичні аспекти: зб. наук. пр. Хмельниц. ін-ту соц. технологій Ун-ту «Україна», 2014. № 1 (9). С. 17–19.
27. Головач І. В. Домашнє насильство в Україні: правовий захист і практика застосування законодавства // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2021. № 2. С. 132-138.
28. Гончаренко О. В. Основні характеристики домашнього насильства над жінкою // Насильство у соціокультурному вимірі сьогодення: стан, причини та механізми подолання: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О. А. Луценко, А. О. Полянничко. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. С. 27-34.
29. Гончаренко О. В., Луценко О. А. Скажемо «Ні!» насильству в сім'ї (Проблема домашнього насильства і як їй протистояти): навч.-метод. посіб. / за ред. О. А. Луценко. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. 65 с.

30. Гончарова Т. В. Насильство в сім'ї: умови, причини й фактори виникнення // Соціальна педагогіка: теорія та практика, 2010. №4. С.47-53.
31. Гордієнко-Міщенко А. В., Євтушенко О. М. Передумови домашнього насильства у сучасному суспільстві: аналіз теоретичних підходів // Соціальна робота. 2019. № 1. С. 20-28.
32. Гранов Д. «Інформування – перший етап захисту від соціальнопсихологічного насильства». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://http:vocabulary/dictionary/43/word 14](http://http:vocabulary/dictionary/43/word%2014). Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях / Л. О. Шевченко, Ю. В. Кобікова та ін. К., 2015. 148 с.
33. Григор'єва, О. С., Біла, Н. В. Проблеми психології жертв насильства в родині. Київ : Видавничий дім «Слово», 2016. 200 с.
34. Джудит Г. Психологічна травма та шлях до видужання. Наслідки насильства - від знущань у сім'ї до політичного терору. - Видавництво Старого Лева.- 2015.- 416 с
35. Дікова-Фаворська Д.М. Чоловік як об'єкт насильства в сучасній сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///c:/users/asus/downloads/vlnu_sociology_2010_4_27.pdf
36. Домашнє насильство в Україні: наук. звіт / Правозахисники Міннесоти; С. Бенуелл, Е. Барклай, Е. Дьюбан, Р. Філліпс. США, 2000. 52 с
37. Євмененко Е. Домашнє насильство: дослідження та практика. К.: Видавництво "Академія", 2008.
38. За домашнє насильство — за ґрати: Як в Україні та світі борються зі знущанням у родині. URL: <http://biloteg.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Nasylstvo.pdf> (дата звернення: 03.06.2021).
39. Забезпечення діяльності мобільних бригад соціально-психологічної допомоги як спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб від домашнього насильства. Методичний посібник. – К.: 30 березня 2020. – 190 с/.

40. Завацька Н.Є. Особливості особистісної диференціації узалежненої поведінки підлітків та її корекція : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Наталія Євгенівна Завацька. – К., 2002. – 193 с
41. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» // Офіційний вісник України від 19.01.2018 — 2018 р., № 6, стор. 16, стаття 245, код акта 88767/2018
42. Запобігання домашньому насильству в сім'ї: практичний посібник для дільничних інспекторів поліції / ред.-упор. О. В. Лясковська. Київ: Школа Рівних Можливостей, 2014. 108 с.
43. Західноукраїнський інформаційний жіночий центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.women.lviv.ua/>
44. Зварич І.В. Дитина в умовах насильства: проблеми та шляхи їх вирішення // Науково-практичний журнал «Педагогічна освіта: теорія і практика». – 2013. – Вип. 10. – С. 218-225.
45. Злобіна О. Ю. Шевцова О. Ю, Організація допомоги сім'ї в ситуації домашнього насильства. Світ, 2005. 72с
46. Золотова Г.Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів I-II рівня акредитації) : дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Ганна Дмитрівна Золотова. – Луганськ, 2005. – 241 с.
47. Зубок Ю. М. "Психотравма: наслідки насильства в родині та шляхи подолання". Київ: Наш час-2000, 2002. 128 с.
48. Іващенко В. М., Шевчук-Тимченко О. О. "Психотравма та наслідки насильства: інтервенція та психологічна корекція". Київ: Либідь, 2013. 288 с.
49. Ільїна, С. В. (2018). Стилi виховання батьків та їх вплив на розвиток особистості дитини. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка, (4), 24-28.
50. Іщенко, О. М. Сімейне насильство та домашнє насильство над дітьми: соціологічний аналіз. Київ : Книга, 2015. 320 с.

51. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. / А. Й. Капська, І. В. Пеша. К.: Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
52. Кардаш В.М. Дитина як об'єкт жорстокого поводження // Соціальна робота в Україні. – 2009. – №1. – С. 31-37.
53. Качинська М. О. Причини латентності насильства в сім'ї / М. О. Качинська // Журнал східноєвропейського права, 2016. № 33. С. 27-32.
54. Качмар, О. В. СОЦІАЛЬНА ДЕСТРУКТИВНІСТЬ ТА НАСИЛЬСТВО В СІМ'І. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2016. №. 2(8). С. 43–54.
55. Клейберг, Ю. А. Девіантна поведінка в питаннях і відповідях: навчальний посібник для вузів. - Київ: КМ Академія, 2006. - 304 с.
56. Климко Н. М. Сімейні відносини та домашнє насильство: соціально-правовий аспект // Право та безпека. 2017. Вип. 3. С. 31-35.
57. Клочко О.О. Профілактика адиктивної поведінки: нормативно-правовий аспект / Олексій Клочко. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – 2010. – № 3 (5). – С. 211–221.
58. Ковальчук В.М. Насильство в Україні: виклики та наслідки для суспільства. Київ: Книга-друк, 2019. 256 с.
59. Ковальчук О. М. Домашнє насильство як соціально-психологічна проблема // Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Сер. : Педагогічні науки. 2019. Т. 32. С. 25-31.
60. Колесник О. В. "Психологічні наслідки травматичних подій". Київ: КМ Академія, 2004. 160 с.
61. Комплексна Програма корекційної роботи з чоловіками, які вчиняють насильство або належать до групи ризику щодо його вчинення: інформаційно-методичні матеріали / за заг. ред. Бондаровської В. М., Журавель Т. В., Пилипас Ю. В. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2014. – 284 с.

62. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
63. Копецька, Л. А., Лещенко, О. Є., Пархоменко, А. М. Соціальна робота з жертвами домашнього насильства: теорія і практика. Київ : КНЕУ, 2019. 280 с.
64. Корсини Р., Ауербача А. / Психологічна енциклопедія. Під ред М.: «Академія», 2002. 201с.
65. Кравченко Л. М. Соціально-правовий захист жертв домашнього насильства в Україні // Соціальна робота і суспільство. 2017. № 3 (17). С. 85-91.
66. Краснова О.В., Калашник О.А. Попереження домашнього насильства: навчальний посібник для консультантів «Гарячих ліній». Київ, 2016. 90 с
67. Кузик О.М. Психотравми та психологічні наслідки насильства. Київ: Медицина, 2012. 288 с.
68. Кузьменко Л. В. Домашнє насильство як соціальна проблема: психологічний аспект // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2018. № 3. С. 97-103.
69. Кулага Т.Ю., Колісник І.Г. Дитяче насильство як виклик сучасності // Педагогічний альманах. – 2017. – № 31. – С. 55-59.
70. Ларіна О.В. Психологічні наслідки насильства: механізми формування та корекції. Київ: Логос, 2014. 240 с.
71. Литвиненко І. І. Домашнє насильство над дітьми та соціальна адаптація потерпілих. Київ : Національна академія педагогічних наук України, 2017. 224 с.
72. Ліончук Р. Термін «Гендер» у науковому дискусії: вітчизняний та зарубіжний підходи Р. Ліончук // Нова педагогічна думка, 2013. № 2. С. 66–70

73. Ліщук О. О., Потапова О. І. Домашнє насильство як соціальна проблема: психологічні та соціологічні аспекти // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологія. 2019. Вип. 33. С. 22-30.
74. Лопатіна Н. Г., Гончаренко О. В. Сімейне насильство як об'єкт соціальної роботи: гендерний аналіз проблеми // Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: м-ли II всеукр. наук.-практ. конфер. (15 листопада 2017 р., Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. С. 149-152.
75. Люта М. О., Кучерук І. І. Домашнє насилля як проблема сучасного суспільства // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. 2018. Вип. 1 (45). С. 90-95.
76. Максименко С. Д. "Психотравма як виклик для особистості та суспільства". Київ: КМ Академія, 2003. 320 с.
77. Максименко С.Д. Психотравма: психологічні наслідки життєвих труднощів. Київ: Академвидав, 2016. 368 с.
78. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки. Навчальний посібник – / Максимова Наталія Юрьевна. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 308 с.
79. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні проблеми насильства/ Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна. К.: Комітет сприйняття захисту прав дітей, 2003. 344с.
80. Матвієнко І.В. Психологічні аспекти проблеми дитячого насильства // Психологія і суспільство. – 2015. – № 3 (67). – С. 90-100.
81. Мельник І. М., Мороз І. С. Домашнє насильство як проблема сучасного суспільства // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Філософія. Соціологія. Право. 2018. Вип. 12. С. 103-107.

82. Мельник Н. С. Домашнє насильство в Україні: правові аспекти // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2018. Вип. 45. С. 91-94.
83. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: Лист МОН від 18.05.2018 р. № 1/11-5480. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30017> (дата звернення: 21.06.2021).
84. Михайлюк О. О. Психологічні та соціальні наслідки домашнього насильства над жінками // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Психологія. 2018. Вип. 1 (2). С. 118-121.
85. Міщенко В.О. Травматичний досвід в дитинстві: психологічні наслідки та реабілітація. Київ: Майстер-клас, 2019. 272 с.
86. Нагорна А.М. Профілактика наркоманії серед підлітків. : навчальний посібник. / А.М. Нагорна, В.В. Безпалько. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2001. – 168 с.
87. Наказ «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження 46 насильства в сім'ї», 07.09.2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09>
88. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 № 278 «Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги» // Офіційний вісник України від 12.04.2019 — 2019 р., № 28, стор. 260, стаття 1008, код акта 94005/2019
89. Пасічник Л. В. Соціально-психологічні аспекти домашнього насильства // Соціальна психологія : науковий журнал. 2017. Вип. 2. С. 41-51.

90. Пеньковська Н. М. Основи психологічного консультування в методі позитивної психотерапії: навч. посіб. / Н. М. Пеньковська, Р. В. Шептицький. – Тернопіль: Крок, 2014. – 286 с.
91. Петренко А.В., Кузьмінська О.В. Дитяче насильство як соціально-педагогічна проблема // Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки. – 2018. – Т. 31. – С. 92-95.
92. Петрик Л. В., Маслій Н. О. Домашнє насильство: соціальний аналіз проблеми // Галицький економічний вісник. 2019. № 4 (61). С. 154-158.
93. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Дата оновлення: 01.01.2020 р. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. С. 35.
94. Пузиков, В. М., Ягодзінська, А. В. Домашнє насильство в Україні: правовий аспект. Київ : Атіка, 2018. 200 с.
95. Реттгес С. В. Ціннісні орієнтації як психологічний фактор схильності до агресивної поведінки в юнацькому віці: автореф. дис. ... к. Психол. н .: 19.00.13 / Реттгерс Світлана Валеріївна; Вологодський державний педагогічний університет. - Вологда, 2002. - 23 с
96. Руженков В.А., Руженкова В.В. Деякі аспекти термінології та класифікації аутоагресивної поведінки // Суїцидологія - № 1(14) / том 5 / - 2014. - С.41-49.
97. Савченко О. В., Чернявська І. О. Домашнє насильство як соціальна проблема сучасності: ретроспективний аналіз // Гілея : науковий вісник. 2018. № 129. Сер. Психологічні науки. Вип. 1. С. 173-177.
98. Савчук О.М. Стратегії роботи із співзалежними жінками, які зазнають насилля в сім'ї [Текст]: навч.посіб. О.М.Савчук // Практична психологія та соціальна робота, 2003. №4. С.51-60.
99. Савчук, О. В. Дитина в умовах сімейного насильства: психологічний аспект. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 256 с.
100. Сергієнко В.А. Психологічні наслідки соціальних та природних катастроф. Київ: Логос, 2013. 256 с.

101. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
102. Слюсар В. В. Правове регулювання проблеми домашнього насильства в Україні // Актуальні проблеми права. 2021. № 1. С. 151-159.
103. Смачило, А. Вирішення проблем домашнього насилля: український та зарубіжний досвід. Diss. Тернопіль: Вектор, 2018.
104. Соціальна педагогіка: теорія і технологія: Підручник У За заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – 316 с
105. Степаненко, О. І., Дерев'янко, Л. І., Козак, І. М. Насильство в сім'ї: феномен, проблеми, шляхи вирішення. Київ : ФОП Дерев'янко Л.І., 2019. 300 с.
106. Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства / Л. М. Сукмановська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 3. – С. 272–281
107. Тимчик, А. В. Психологічні аспекти сімейного насильства. Київ : Либідь, 2018. 160 с.
108. Ткачук С. В., Жук І. В. Механізми виникнення та прояву домашнього насильства у сучасному суспільстві // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». 2020. Т. 7. С. 155-159.
109. Уайнхолд Б. Противозависимость: бегство от близости / Берри Уайнхолд, Джерей Уайнхолд / пер. с англ. Е. Бабенко, Г. Смолин. – Каменец-Подольский: Аксиома, 2009. – 328 с
110. Уолкер, Л. (2007). Травма та реконструкція: становлення самості й реконструкція міжособистісних стосунків після травматичного досвіду. Київ: Генеза. 300 с.
111. Фрейд З. Психоаналітичні етюди / під ред. Д. І. Донського, В.Ф. Круглянська. - Харків: Фоліо, 2005 - 255 с

112. Харабарда Є. В. "Травма та її вплив на життєдіяльність людини". Київ: Видавництво "Експрес", 2012. 320 с.
113. Чернишова І.В. Насильство в сім'ї: психологічні наслідки та допомога жертвам. Київ: Видавничий дім "Київський університет", 2021. 200 с.
114. Шевченко Л. О. Гендерні моделі поведінки злочинців Л. О. Шевченко Право і безпека, 2012. № 4 (46). С. 352–355.
115. Шестопал А. А., Кривошеєва Н. В. Домашнє насильство у контексті викликів сучасності // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. 2018. Т. 23, вип. 2. С. 8-12.
116. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства / О. Д. Шинкаренко // Практична психологія та соціальна робота, 2000. №3. С. 25– 28.
117. Шиян А.В. Психологічні наслідки травматичного досвіду: від пошуку до реабілітації. Київ: Прапор, 2018. 288 с.
118. Щорічна доповідь Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України про стан додержання та захисту прав і свобод і прав людини і громадянина в Україні 2017 р.— URL: <http://zakon2.rada.gov.ua.laws>.
119. Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of early adolescence*, 11(1), 56-95.
120. Baumrind, D. (2013). Foreword. In H. S. Friedman & R. M. Silver (Eds.), *Handbook of parenting* (pp. xvii-xx). Routledge.
121. Berkowitz, L. *Aggression: A social psychological analysis*: New York, NY, US: McGraw-Hill, 1962. xv, 361p.
122. Briere, J., & Runtz, M. (1989). The Trauma Symptom Checklist (TSC-33): Early data on a new scale. *Journal of Interpersonal Violence*, 4(2), 151-163.
123. Dobash, R. E., & Dobash, R. (1992). *Women, violence, and social change*. New York: Routledge.
124. Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., та ін. *Frustration and aggression.*: New Haven: Yale University Press, 1939

125. Dutton, D. G., & Painter, S. L. (1981). Traumatic bonding: The development of emotional attachments in battered women and other relationships of intermittent abuse. *Victimology: An International Journal*, 6(4), 139-155.
126. Elder Jr, G. H., & Johnson, M. K. (2003). The life course and aging: Challenges, lessons, and new directions. In R. M. Lerner, M. A. Easterbrooks, & J. Mistry (Eds.), *Handbook of psychology: Developmental psychology* (Vol. 6, pp. 589-612). John Wiley & Sons.
127. Elder Jr, G. H., & Shanahan, M. J. (2007). The life course and human development. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (Vol. 1, pp. 665-715). John Wiley & Sons.
128. Fergusson, D. M., Boden, J. M., & Horwood, L. J. (2012). Exposure to childhood sexual and physical abuse and adjustment in early adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 36(8), 607-614.
129. Finkelhor, D. (1986). *A sourcebook on child sexual abuse*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
130. Freud, S. *Instincts and their Vicissitudes*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud Volume XIV (1914-1916): *On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works*,. 1915.
131. Ganley, A. L. (1989). *Battered women and their families: Intervention strategies and treatment programs*. New York: Springer.
132. Gondolf, E. W., & Russell, D. (1986). The effectiveness of intervention programs for perpetrators and victims of spouse abuse. *Behavioral Sciences & the Law*, 4(2), 179-198.
133. Hamberger, L. K. (1997). *Domestic partner abuse*. New York: Springer.
134. Johnson, M. P. (2008). *A typology of domestic violence: Intimate terrorism, violent resistance, and situational couple violence*. Boston: Northeastern University Press.

135. Jonson-Reid, M., & Barth, R. P. (2000). From placement to prison: The path to adolescent incarceration from child welfare supervised foster or group care. *Children and Youth Services Review*, 22(7), 493-516.
136. Kaufman, K. L., & Zigler, E. (1987). The intergenerational transmission of child abuse. In E. J. Trickett & C. J. Schellenbach (Eds.), *Violence against children and families: International perspectives* (pp. 33-53). Washington, DC: Hemisphere Publishing.
137. Report of the Secretary-General on the Work of the Organization (A/75/1, seventy-fifth session). Published by the United Nations. New York, 2020. 77 p.
138. Stark, E., & Flitcraft, A. (1988). *Spouse abuse*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
139. Sure, here are some examples of international researchers who have conducted studies on domestic violence:
140. Walker, L. E. (1979). *The battered woman*. New York: Harper & Row.
141. Wolfe, D. A., & McGowan, J. P. (1994). *Child abuse: Implications for child development and psychopathology*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
142. Zhuravlova L. Family as a Cultural Factor of Personality's Actualization and Empathy Development. – *Polskie Forum Psychologiczne*, 2016. – t. 21, №1. – p. 34-42.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест агресивності (Опитувальник Л.Г. Почебут)

1. Під час суперечки я часто підвищую голос.
2. Якщо мене хтось дратує, я можу сказати йому все, що про нього думаю.
3. Якщо мені необхідно буде вдатися до фізичної сили для захисту своїх прав, я, не роздумуючи, зроблю це.
4. Коли я зустрічаю неприємного мені людини, я можу дозволити собі непомітно ущипнути або штовхнути його.
5. Захопившись суперечкою з іншою людиною, я можу вдарити кулаком по столу, щоб привернути до себе увагу або довести свою правоту.
6. Я постійно відчуваю, що інші не поважають мої права.
7. Згадуючи минуле, деколи мені буває прикро за себе.
8. Хоча я і не подаю виду, іноді мене гризе заздрість.
9. Якщо я не схвалюю поведінку своїх знайомих, то я прямо кажу їм про це.
10. У сильному гніві я вживаю міцні вирази, лихословлю.
11. Якщо хто-небудь підніме на мене руку, я постараюся вдарити його першим.
12. Я буваю настільки розлючений, що шпурляю різні предмети.
13. У мене часто виникає потреба переставити в квартирі меблі або повністю змінити її.
14. У спілкуванні з людьми я часто відчуваю себе «пороховою бочкою», яка постійно готова вибухнути.
15. Часом у мене з'являється бажання зло пожартувати над іншою людиною.

16. Коли я сердитий, то зазвичай похмурі.
17. У розмові з людиною я намагаюся його уважно вислухати, не перебиваючи.
18. У молодості у мене часто «свербіли кулаки» і я завжди був готовий пустити їх в хід.
19. Якщо я знаю, що людина навмисно мене штовхнув, то справа може дійти до бійки.
20. Творчий безлад на моєму робочому столі дозволяє мені ефективно працювати.
21. Я пам'ятаю, що бував настільки сердитим, що хапав все, що потрапляло під руку, і ламав.
22. Іноді люди дратують мене тільки однією своєю присутністю.
23. Я часто дивуюся, які приховані причини змушують іншу людину робити мені що-небудь хороше.
24. Якщо мені завдадуть образу, у мене пропаде бажання розмовляти з ким би то не було.
25. Іноді я навмисно кажу гадості про людину, яку не люблю.
26. Коли я розлючений, я кричу саме злісне лайка.
27. У дитинстві я уникав битися.
28. Я знаю, з якої причини і коли можна кого-небудь вдарити.
29. Коли я розлючений, то можу грюкнути дверима.
30. Мені здається, що оточуючі люди мене не люблять.
31. Я постійно ділюся з іншими своїми почуттями і переживаннями.
32. Дуже часто своїми словами і діями я сам собі приношу шкоду.
33. Коли люди кричать на мене, я відповідаю тим же.

34. Якщо хто-небудь ударить мене першим, я у відповідь вдарю його.
35. Мене дратує, коли предмети лежать не на своєму місці.
36. Якщо мені не вдається полагодити зламався або порвалися предмет, то я в гніві ламаю або рву його остаточно.
37. Інші люди мені завжди здаються процвітаючими.
38. Коли я думаю про дуже неприємному мені людину, я можу прийти в збудження від бажання заподіяти йому зло.
39. Іноді мені здається, що доля зіграла зі мною злий жарт.
40. Якщо хто-небудь звертається зі мною не так, як слід, я дуже засмучуюсь з цього приводу.

Обробка і інтерпретація результатів тесту

Агресивна поведінка за формою прояву поділяється на 5 шкал.

Вербальна агресія (ВА) - людина вербально висловлює своє агресивне ставлення до іншої людини, використовує словесні образи.

Фізична агресія (ФА) - людина висловлює свою агресію по відношенню до іншої людини із застосуванням фізичної сили.

Предметна агресія (ПА) - людина зриває свою агресію на оточуючих його предметах.

Емоційна агресія (ЕА) - у людини виникає емоційне відчуження при спілкуванні з іншою людиною, супроводжуване підозрілістю, ворожістю, неприязню або недоброзичливістю по відношенню до нього.

Самоагресія (СА) - людина не перебуває в мирі та злагоді з собою; у нього відсутні або ослаблені механізми психологічного захисту; він виявляється беззахисним в агресивному середовищі.

Ключ для обробки тесту:

Тип агресії	номер твердження	
	так	ні
ВА	1, 2, 9, 10, 25, 26, 33	17
ФА	3, 4, 11, 18, 19, 28, 34	27
ПА	5, 12, 13, 21, 29, 35, 36	20
ЭА	6, 14, 15, 22, 30, 37, 38	23
СА	7, 8, 16, 24, 32, 39, 40	31

Математична обробка. Спочатку підсумовуються бали по кожній з п'яти шкал.

Якщо сума балів вище 5, це означає високу ступінь агресивності і низький ступінь адаптивності за шкалою.

Сума балів від 3 до 4 відповідає середнього ступеня агресії і адаптованості. Сума балів від 0 до 2 означає низький ступінь агресивності і високу ступінь адаптованості за даним типом поведінки. Потім підсумовуються бали за всіма шкалами.

Якщо сума перевищує 25 балів, це означає високу ступінь агресивності людини, його низькі адаптаційні можливості.

Сума балів від 11 до 24 відповідає середньому рівню агресивності і адаптованості.

Сума балів від 0 до 10 означає низький ступінь агресивності і високу ступінь адаптованого поведінки.

Протокол

Опитувальник Л.Г. Почебут

Ф.И. _____

Група _____ Вік _____ Дата _____

Вам необхідно однозначно («так» або «ні») оцінити 40 тверджень

1		11		21		31	
2		12		22		32	
3		13		23		33	
4		14		24		34	
5		15		25		35	
6		16		26		36	
7		17		27		37	
8		18		28		38	
9		19		29		39	
10		20		30		40	

Ти п агр.	№?		Σ	>5 висока ступінь агр-сті і низький ступінь адаптивності за шкалою 3-4 середня ступінь 0-2 низький ступінь і високий ступінь адаптивності за шкалою
	так	ні		
ВА	1, 2, 9, 10, 25, 26,	17		

	33			
ФА	3, 4, 11, 18, 19, 28, 34	27		
ПА	5, 12, 13, 21, 29, 35, 36	20		
ЭА	6, 14, 15, 22, 30, 37, 38	23		
СА	7, 8, 16, 24, 32, 39, 40	31		
Всього				>25 означає високу ступінь агр-сті низькі адаптаційні можливості 11-24 середній рівень агресивності та адаптованості 0-10 низький ступінь агресивності і високий ступінь адаптованого поведінки.

Результат _____

_____

Опитувальник діагностики агресивних та ворожих реакцій людини Басса-Даркі

Інструкція. Уважно прочитайте кожне висловлювання. Якщо воно підходить вам, поставте поруч знак “+”, якщо не підходить, то “-”.

1. Часом я не здатен перебороти бажання заподіяти іншим шкоду.
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене ласкаво не попросять, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені призначено.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчутти.
8. Коли мені доводилося обдурювати кого-небудь, я відчував нестерпні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоби розкидатися речами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, у мене виникає бажання порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.

14. Я тримаюся насторожі з людьми, які ставляться до мене дещо ліпше, ніж я очікував.
15. Я часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді мене обтяжують думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, грюкаю дверима.
19. Я куди дратівливіший, ніж здається оточуючим.
20. Якщо хтось вдає із себе начальника, я завжди роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я гадаю, що багато людей мене не люблять.
23. Я не зможу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, що ухиляються від роботи, мусять почувати провину.
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на брутальні жарти.
27. Розлютовуюся, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоби вони не зазнавалися.
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не до вподоби.
30. Досить багато людей заздрять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно знущаються з нас, варті того, щоб їх поставили на місце.
34. Я ніколи не буваю похмурих від злості.

35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось дратує мене, я не звертаю уваги.
37. Хоч я ніколи не показую цього, але мене іноді гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що з мене насміхаються.
39. Навіть якщо я гніваюся, то не вдаюся до лайки.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось і вдарить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: “Ніколи не довіряти чужакам”.
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий висловити все, що про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що потім шкодую.
48. Якщо я роздратуюсь, я можу вдарити когось.
49. Із дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
50. Часто почуваю себе, мов діжка з порохом, що ось-ось вибухне.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Я завжди розмірковую про те, які потаємні причини змушують людей робити приємне мені.
53. Коли на мене кричать, відповідаю тим самим.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я відчуваю страх не рідше й не частіше за інших.

56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першу-ліпшу річ.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим кинутись у бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя поводить мене зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але зараз я не вірю в це.
60. Я лаюся тільки через злість.
61. Коли я роблю щось неправильно, то відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав мені слід використати фізичну силу, я вдаюся до неї.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що грюкаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубий з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, що хотіли б мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюсь через дрібниці.
70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розлютити чи скривдити мене.
71. Я часто тільки вдаюся до погроз, а не збираюся їх реалізувати.
72. Останнім часом я став занудою.
73. Під час суперечки я часто підвищую голос.
74. Здебільшого я намагаюся приховувати своє негативне ставлення до людей.

75. Я ліпше поступлюся своїми принципами, ніж сперечатимусь.

Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) Е. Г. Ейдемільер і В. Юстицкіс

Інструкція: «Пропонований Вам опитувальник містить твердження про Ваше самопочуття вдома, в сім'ї. Твердження пронумеровані. Такі ж номери є в бланку, що додається до методики.

Читайте по черзі затвердження опитувальника. Якщо Ви загалом згодні з ними, то на бланку обведіть кружком номер затвердження. Якщо Ви в цілому незгодні - закресліть цей же номер. Якщо дуже важко вибрати, то поставте на номері знак питання. Намагайтеся, щоб таких відповідей було не більше трьох. Пам'ятайте, Ви характеризуєте своє самопочуття в сім'ї.

У опитувальнику немає "правильних" і "неправильних" тверджень. Відповідайте так, як відчуваєте ».

Текст опитувальника

1. Знаю, що члени моєї сім'ї часто бувають незадоволені мною.
2. Відчуваю, що, як би я не вступив (а), все одно буде не так.
3. Я багато чого не встигаю зробити.
4. Так виходить, що саме я найчастіше опиняюся винен (а) у всьому, що трапляється в нашій сім'ї.
5. Часто відчуваю себе безпорадним (безпорадною).
6. Вдома мені часто доводиться нервувати.
7. Коли потрапляю додому, відчуваю себе незграбним (незграбною) і незграбним (незручною).
8. Деякі члени сім'ї вважають мене нетямущим (недолугою).
9. Коли я вдома, весь час через що-небудь переживаю.

10. Часто відчуваю на собі критичні погляди членів моєї сім'ї.
11. Іду додому і з тривогою думаю, що ще трапилося в мою відсутність.
12. Вдома у мене постійно відчуття, що треба ще дуже багато зробити.
13. Нерідко відчуваю себе зайвим (зайвої) будинку.
14. Вдома у мене такий стан, що просто опускаються руки.
15. Вдома мені постійно доводиться стримуватися.
16. Мені здається, якби я раптом зник (зникла), то ніхто б цього не помітив.
17. Ідеш додому, думаєш, що будеш робити одне, але, як правило, доводиться робити зовсім інше.
18. Як подумаю про свої сімейні справи, починаю хвилюватися.
19. Деяким членам моєї родини буває незручно через мене перед друзями і знайомими.
20. Часто буває так: хочу зробити добре, але виявляється, вийшло погано.
21. Мені багато чого у нас не подобається, але я цього прагну не показувати.

